

Af-dhaab

Daah-furrada

Murti-curiye

Cismaan Cabdinuur Xaa
(Khaliifka)

Af-dhaab

Af-dhaab Wuxuu Dhaadayaa Oo
Dhaabayaa Dhumucda iyo Dhuuxa
Dhismaha Afkeenna

Daah-furro Mugag Leh Oo Aan Hore Loo Maanmaalin

Daahfurrada Murti-curiye
Cismaan Cabdinuur Xaashi
(Khaliifka)

Akaaddemiyadda
CAKAARA

Akaaddemiyadda
CAKAARA
DAL IYO DIBAD

Xuquuqda qoraalka © 2018
Xuquuqda qoraalka buuggu
waa mid u dhowrsoon qoraaga.
Oggalaansho la'aan sinnaba xogtan
loo ma minguurin karo
oo loo ma sii faafin karo, ha ahaato
qaab danab ah (electornic)
iyo qaab kale ba.

ISBN:5||901234||123457

Xuquuqda daabacaadda:
Shirkadda daabacaadda casrika ah ee
Asal
(Asal Printing Press)
Ku taal jidka togdheer
Hargeysa, Soomaalilaand
E-mail: asalprinting@gmail.com

Jeldiga waxaa naqshaqadeeyey: *Sayid Cali Dhanaanniye*

QORAHA KALA SOO XIRIIR
Codfogeyska: +252634496779
Codfogeyska: +252907533900
Dab-ku-dawiska: Khaliifka44@gmail.com

Hibeyn

*Dhiganahan dhaxal-galka ah
waxa aan u hibeynayaa marxuumiin
dhawr ah oo wada waalidkay ah, kuwaas oo
dhabitii ahaa xubnihii ugu muhiimsanaa ee noloshayda
iyo aqoontaydaba Ilaahay ka sakow si hagar-la'aaneed
oo daacad ah ii hurayey intii aan wada noolaynba
hiil, hoo iyo taageero heer kasta iyo doc walba ah.
Ilaahay jannada Firdawsa ha nagu kulmiyee
waxa ay kala yihiin:*

*Hooyaday
Safiya Bootaan Cilmi
Aabbahay
Cabdinuur Xaashi Xasan
Ayeeyday
Xirsiyo Dheel Cabdulle Islaan
Abtigay
Cabdullaahi Bootaan Cilmi (Dhalaal) iyo
Adeerkay
Cabdulqaaddir Xaashi Xasan*

TUSMO

TUSMO.....	6
MAHADNAQ.....	22
Hordhac	29
Gol-nuugsi.....	32
DAAH-FURRAIDA QAYIBTA KOOWAAD.....	33
XARFO WAX KOOBA.....	34
Alan	35
Weedho Koobaya Xarfaha Labalaabma.....	37
Dhantaalanka Xarfaha Labalaabma Siduu Macnuhu U	
Dhamco	38
LAQBAHA XARFAHEENNA.....	41
Dhismaha Laqbaha Xarfaheenna.....	41
Adeegsiga Laqbaha Xarfaheenna	43
XARFAHA IS-QAATA	44
B → M.....	44
B → W.....	45
B → F	46
B → SH.....	46
B → N	47
X → KH	47
J → SH.....	48
KH → Q.....	48
D → S.....	49
D → DH.....	49

P → C	50
P → T	50
P → J	51
R → DH	51
R → L	52
S → SH	52
DH → L	53
DH → C	54
DH → G	54
L → D	54
L → N	55
G → J	55
G → Q	56
Q → J	57
Q → C	57
H → Q	58
S → Q	58
Y → J	58
Y → SH	59
Y → G	59
K → L	60
N → M	60
G → K	61
X → H	61
Xarfaha Tiradeenna	62
LAMMAANAH ISKU QOBtolan	63
(LISQO)	63

Lammaanayaasha Isku Qob-tolan Ee Lammaan.....	63
Lammaanayaasha Isku Qob-tolan Ee Tidcan.....	65
Lammaanayaasha Isku Qob-tolan Ee Afarran	66
Lammaanayaasha Isku Qob-tolan Ee Tidcan Lammaan.....	67
Lammaanayaasha Isku Qob-tolan Ee Lammaanka Labalaabma	67
Lammaanaha Isku-qobtolan Oo Isku-jaad Kala-jeeda	67
LABA AFLAYN.....	69
Laba-aflayn Ladhanta (Labladh).....	70
ISKU-JAAD KALA-JEEDA.....	71
Isku-jaadka Kala-jeeda Ee Laba-afleeya.....	71
Isku-jaadka Kala-jeeda Ee Kala-macnaha Ah.....	72
Isku-jaad Kala-jeeda Oo Tiir-dhexaad Leh	73
Isku-jaadka Kala-jeeda Ee Isku Jaan-go'an.....	73
RAKAADDA.....	74
Rakaad shaqal gaaban oo laba shibbane ku eg	75
Rakaad shaqal gaaban oo gadaal ka furan	76
Rakaad shaqal gaaban oo dhex iyo gadaalba ka furan	76
Rakaad shaqal dheer	77
Rakaad shaqal gaaban iyo mid dheer wadaagta.....	77
Rakaad shaqal dheer oo alan shaqal gaaban ku qabsan yahay	78
Rakaad shaqal dheer oo alan shaqal gaabani ku xidhan yahay	78
Rakaad shaqal dheer oo dhexda ka furan ayna raacdo "Le"	79
Rakaad shaqal dheer oo dhex iyo gadaalba ka furan.....	79
Rakaad shaqal gaaban oo isku lammaan alan gaabanina gadaal ka raaco	79

Rakaad shaqal gaaban oo isku lammaan gadaalna uu ka xidho alan gaaban	80
Rakaad shaqal gaaban oo isku jaan go'an	80
Rakaadda aynu hadda soo aragnay oo gadaal shaqal dheer ku leh.....	81
Rakaad shaqal gaaban oo labo jeer isku sii rakaadata	81
Rakaad shaqal gaaban oo isku sii rakaadata oo gadaal ka furan	82
Rakaadda aan hadda soo aragnay oo alan shaqal gaabani gadaal ka raaco	82
Rakaad hor iyo gadaal iskaga sar jaran oo dhexda uu ka galo alan shaqal dheeri.....	82
Rakaad shaqal gaaban oo isku sii rakaadata gadaalna ka xidhan.....	83
Rakaadda aan hada soo aragnay oo alan dheeri soo oodo....	83
Rakaad Shaqal dheer iyo shaqal gaaban oo gadaal ka xidhan	84
Rakaad shaqal dheer iyo mid gaaban isugu sii rakaadata oo gadaal ka furanta	84
Rakaad shaqal gaaban oo dhexda ka rakaadata horayna ka furan	84
Rakaad shaqal gaaban oo horta ka furan.....	85
Rakaad shaqal dheera oo horta ka furan	85
Rakaad shaqal gaaban oo alan gaaban wadata	85
Rakaad shaqal gaaban iyo mid dheer oo gadaal ka furan	86
Rakaad dhexda kaga rakaadata shaqal gaaban oo gadaal ka furan	86
Rakaad hore iyo gadaal iskaga sar go'an dhexdana ka dheer	86
EREYADA WADHAFAYSMA.....	87

Keli Iyo Wadar Is-le'eg.....	89
Wadar Aan Keli Lahayn.....	90
Magac iyo Fal Is-le'eg.....	90
TILMAAMO KALA TARAN AH.....	92
Si → Ad → Asho	92
Is → Id → Itaan → Niin.....	93
QUMMANAANTA 'DH'DA IYO QALLOOCSANAANTA 'R'DA.....	95
Tusaha Ereyada.....	95
DAAH-FURRADA QAYBTA LABAAD.....	100
TUBTA WADAREYNTA.....	101
+ 'O'	101
O → Oyin.....	101
+ 'A' iyo Shibanaha U Dambeeyaa	102
'T' lunta + "Yo"	102
+ "Yo" (Saddex - yo'ood).....	102
N → Man.....	102
N → "Mo"	102
N → Shaqal Luma + "Mo"	103
+ "Yaw"	103
Shaqal-xad + "Yaw".....	103
+ "Yaal".....	103
Shaqal gaaban oo luma + shibbanaha dambe + 'O'	103
Laandabar	104
Wadareynta Tirsiiimada.....	104
EREYO DOC-KA-FURANAYAAL AH.....	105
Dib-ka-furane.....	105

Her-ka-furane	105
Dar-ka-furane	105
QODOBSKA	106
Qodebka Lab	106
Qodebka Dheddig	107
Shan Shibbane iyo Labo Shaqal Oo Aan Ereyna Ku Dhammaan	108
Qodob-raaca Xarfaha	108
Xagga Shaqallada	109
LAQBAHA XARFAHA	110
Laqbaha Shibbanayaasha	110
Laqbaha Shaqallada	111
Laqbaha Guud Ee Shibbanayaasha	111
Laqbaha Guud Ee Shaqallada	112
Yaabka Qodobka	112
AFKANI FAR HORUU LAHAA	113
LAMMAANAYAAL HIR-GALAY	115
TIRADA IYO TIRSIIMADA	120
Tirsiimo Labo Aflaysa	122
Dhanka Jajabka	123
Xisaab Fallada	124
Tirooyinka	124
Magacyada Tirsiyada	125
Xisaabin Cusub	125
Erey-bixin	126
SOOYAALKA IYO MAHADHOYINKA	127
MURTI CURIYAH	127

Waxbarashadii Dugsiga Hoose-Dhexe.....	128
Hiwaayaddiisii Waayahaas	130
Waxbarashadii Dugsiga Sare	130
Shaqadii Qaranka.....	132
Waxbarashadii Jaamacadda iyo Shaqo ku Ladhan.....	134
Waayihiisii Shaqo ee Burburkii ka Hor.....	135
Darajooyinkiisii Heerka Qaran Ee Xagga Ciyaaraha	136
Waayihiisii Shaqo ee Burburka ka Dib	138
Waxqabadkiisii Xagga Arrimaha Bulshada.....	139
MAHADHOORYINKIISA: DAAH-FURRO MUG LEH.....	142
Xarfo Wax Kooba.....	143
Laqbaha Xarfaheenna.....	143
Ereybixinno	144
Rakaadda Afkeenna	144
Lammaanaha Isku-qob-tolan	144
Hannaanka Abtirsiiinnada	145
Lammaanayaal Hir-galay	145
Labo Aflayn.....	145
Tiraabteenna oo Aan Toddobo Xaraf ku Jirin.....	146
Dhabar-soor.....	148
Fool-u-tax	149
Maahmaahyo iyo Hal-ku-dhegyo.....	151
Googaaleysi	151
Xagga Waxbarashada.....	152
Dhiganayaashuu Murti-curiyuhu Qoray.....	153
QOYSNIMADA MURTICURIYAHAA.....	154
AQOON-BAADHISTA QAYBTA KOOWAAD.....	156

DHAQANKA MAGAC BIXINTA.....	158
Magacyada Loo Bixiyo Wiilkadama Cas.....	159
Magacyada Loo Bixiyo Wiilkadamo	159
Magacyo Loo wada Bixiyo Wiilasha Iyo Gabdhaha.....	160
MAGACYADA CAQLIGA	161
Maag, Maan iyo Waan.....	163
Baraad iyo Garaad	164
Xis	165
Osano iyo Waan.....	165
MAGACYADA HADALKA.....	168
Cod	169
Ereyga Lad	170
Ereyga Naq	170
Hal	171
War	171
Doow	171
Manqaxa Ereyada Kale Ee Hadalka.....	172
MAGACYADA XUBNAHA JIDHKA.....	174
Madaxa.....	174
Wejiga:	174
Luqunta.....	174
Afka	175
Indhaha	175
Caloosha.....	175
Lugaha iyo Gacmaha iyo Badhida	175
Ereyo Kale Oo Xubnaha Jidhka Ah	176
Magacyada Ku Saabsan Aragga.....	178

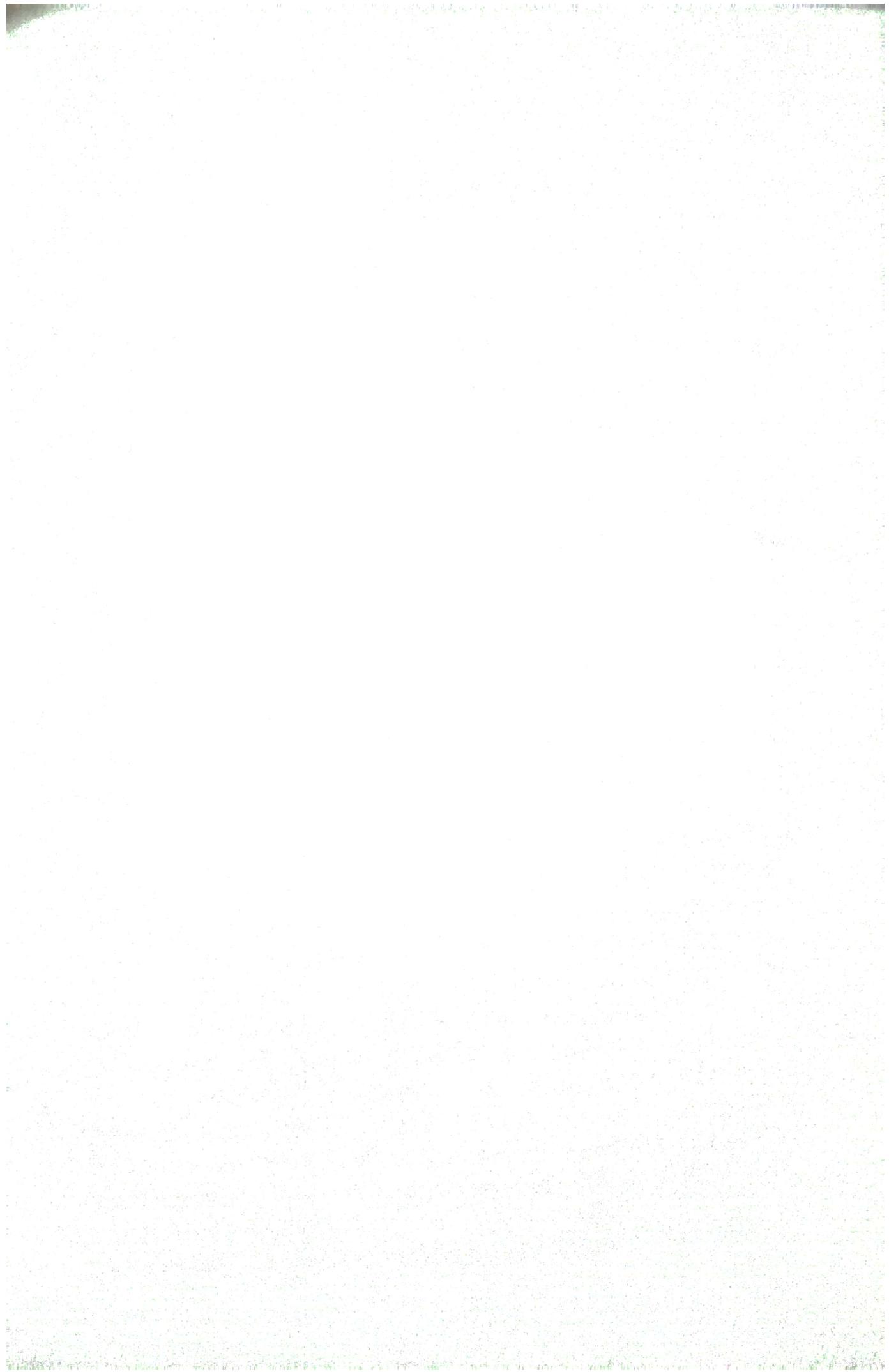
XUBNAHA QOYNSKA IYO XIGTADA	179
Xagga Xiddidka.....	180
JAADADKA GUURKA.....	183
Dun-xidh.....	183
Doonnaan	183
Dadab-gal ama Ardaa-dhig	183
La-Bixid.....	184
Heerin.....	184
Xigsin	185
Dumaal.....	185
Godob-reeb.....	185
Bixin	185
Garoob.....	186
Meherka.....	186
Sooryo	187
Yarad.....	187
Dhibaad	187
Xoolayn	187
Kaalo.....	187
Afada iyo Aqalka	187
HAYBTA SOOMAALIDA	189
Hebel	189
Hebel hebel	190
Reer Hebel	190
Ree'r Hebel.....	190
Ba' Hebla.....	191
Bah Hebel	191

Bihna Hebel	191
Habar Hebel	191
Bah Habar Hebel	192
Baho Hebel	192
Baho Hebel	192
Habeen	192
Is-beddel Cusub	193
Darajada Haybta Soomaalida	193
AQOON-BAADHIISTA QAYBTA LABAAD	196
MAGACYADA OONTA	197
Dheefsi Kale	199
Subag Qalliin	201
Soorta Kale	201
HU'GA IYO SAABAANKA	203
Weelka	203
Birta iyo Mindiyaha	204
Waranka	205
Hubka Kale	205
Gudimaha	205
Hu'ga	205
Kabaha	206
MAGACYADA AFARTA GAR	207
Magacyada Jidka	207
Magacyada Oosha	208
MAGACYADA AMMINTA	210
Magacyada Cadceedda	212
Magacyada Ayaanta	212

Magacyada Toddobaadka	212
Magacyo Soomaaliyeedka Toddobaadka	214
MAGACYADA BILAHA	216
Bilo Dirir iyo Bilo Daalaley	217
MAGACYADA XIDDIGAHA	218
Godadka Dayaxa	219
Sheegmada Qumman Ee Shinka	221
MACNAHA MAGACYADA CADDAANKA	222
Bilaha Laftooda	222
Magac Xilliyeedyo	223
Erey Bixin Ammineed	226
JAADADKA ROOBKA	227
Ereyada Asteeya Di'ista Roobka	227
ILAHA BIYAH	229
Webiga	229
Harada	229
Durdur	229
Ceel	229
Ceel Harow	230
War	230
Yaloon	230
Balli	230
Kal	230
Gal	231
Buq	231
Ereyo Kile Oo Asteeya Ilaha Biyaha	231
MAGACYADA IYO DHEEFTA DHIRTA QAARKEED	232

Dhirta Xabagta Leh	232
Kuwa Xanjada iyo Caanaha Leh	232
Dhirta Badhida Leh	233
Dhirta Midhaha Leh	234
Geedaha Quwaaxa Leh	234
Dhirta Daawada Leh	234
Dhirta Kale Ee Wax Lagu Daweeyo	236
Mucjisada Dhirta	237
Waraabe-la-hadalka iyo Yaababka Dhirta	238
Daaqa Riiqda	239
Doorka Xabagta	240
MEESIYADA XOOLAH	241
Xagga Sidka	242
Midabada Fardaha	243
MAGACYADA XAYAWAANKA	245
Ugaadha	245
Magacyada Labka Iyo Dheddigga Ee Ugaadha iyo Dugaagga	246
Ugaadha iyo Jaadadkeeda	246
Habar-dugaag	249
Noole Kale	251
Shimbiraha	251
Xammaarato	253
Cayayaan	254
Dulinka	256
JAADADKA SUUGAANTA	259
HAL KU DHEGYO IYO MAAHMAAHYO CUSUB	261

Maahmaahyo.....	262
Googaalaysi cusub.....	264
Xus Muuneed.....	267
Dhasha Eegmada (Eeg)	273

MAHADNAQ

Ilaah baa mahadda idilkeed iska leh, Caliimka Qaaddirka Muqtaddirka ah, ee ii suurta geliyey hammi iyo himilo ammin aad u dheer, kolna aan ku fekersanaa marna aan ku foognaa. Waa riyadan Rabbi ii rumee yay ee dhammaystirka xidhmada labaad ee dhiganaha ku hor yaal ee hodonnimda afkeenna ee la magic-baxday maanta *Af-dhaab*. In kasta oo aan abaal qirista xuskeeda u furay waddo cusub oo aan ku soo koobay badi qoyskii, qaraabadii iyo jaallayaashii taageerada ii geystey xilligii dheeraa ee daah-furradan dhaxal-galka ah magacyadooda, taxa gaarka ah ee boggaga ugu dambeeya aad ku arki doontid. Tan waxa aan u bixiyay *xus muuneed*.

Haddaba waa lama huraan in si gaar ah aan u asteeyo una xuso xubnihii waxtarkoodu dhab ahaanta dhaliyay hir-gelinta dhiganahan, oo ah kuwii ugu sii mudnaa. Labada qof ee aan hubo inaan la'aantood dhiganahani soo baxeen, isla markaana ayan jirin cid kale oo aan ag dhigi karo dedaalkooda, daryeelkooda, diiwaamintooda iyo darbanaantooda, waxa ay yihiin marwadayda qaaliga ah **Aamina Yuusuf Guhaad iyo qoraagayga Qaryaan Maanmaal Buureed Gurxan**. Haddii aan ku dareensiyo labadan xubnood sababta aan u xushay waa xilka ay guteen iyo xannaanka ay ku qaayibeen hagar la, aan hawlahii taxnaa ee dhiganahan.

Marwadu waxa ay muddo rubuc qarni ku dhaw

dhawraysay iyada oo duruufo kala duwan waayahaas ay ku soo jirtay, marka aad dhammaysid ama aad xitaa qaybo ka akhridid dhiganahan oo keliya aya aad ka garaabi doontaa, hooyo dhawr iyo toban ubadkeedu gaadho oo waliba hoggaaminta iyo maamulka qoyskaas ballaadhanii ay u dheer tahay oo aan hal xaashi laga waayin ammaanadii ummadda loogu dhiibay. **Marwo Aamina** Ilaah ha ka abaal mariyee waxa ay kansho ii siisay inaan si macnawi ahaanna kudaal dhiggiis kaga maahsanaa ubadka ay iyadu aabbaha iyo hooyadaba u wada ahayd.

Waxa ay kale oo ii huraysay taageero dhaqaale, qalab iyo waliba talooyin iyo dhiirri-galin ku taxalluqda ka jiba-keenidda daraasadaha ay iigu hiilinaysay. Mararka qaar dhawr sanadood ayaa aan dalka dibaddiisa ugu socdaalay dano ku saabsan agab u helidda iyo adeegyo inaan isla u jeedada dhiganah ugu baadey. Mar walba iyo si kastaba dhegaha ayaa ay ka furaysanaysay xasarado iyo dhaliilo danti-moognimo iyo dayacaad reerkayga kuwaas oo ay ku habayeen dad aan kasmadoodu aqoon-baadhistaa iyo xilka qaran waxba iyaga ugu jillayn. Marwada waxqabadkeeda iyo ahaanteeda waxa aan ku soo xusay heesta caanka ah ee hirgashay ee la dhaho "*raalliyad asiiliya*", dad badanina u yaqaanaan "Idil hooyadeed"

Qaryaan Maanmaal Buureed Gurxan isagu waxa uu cid kasta kaga duwan yahay farshaxanka iyo aqoonta baaxadda leh ee hab qoraalka cilmiga ah. Runtii weli ma aan arkin ruux tabaha iyo tadabyada uu kulansaday oo kale ayaansaday. Inkasta oo uu shahaado sare oo jaamacadeed ka haysto cilmiga dhaqaalaha, misna hibooyinka kale ee uu dedaalkiisa shakhsiga ah ku hantay ayaa u sahlay inuu culuumta dhaqanka iyo afkaba ka gaadho heer uu isagu soo kordhiyo daah-furro aan hinnayn oo badan kuwaas oo ku saabsan cilmiyo Soomaalida ka sii dabar go'aya. **Maanmaal Buureed** oo runtii ah cilmi baadhe, is-xilqaame, murti-dhaadhi iyo waliba faafkiye milgaha iyo maamuuska

dhaqanka sii ba af Soomaaliga ayaa dhiganayaal soo saari doona labadan gu' ee soo socda haddii Eebbe idmo.

Dhuuxa maansada oo ah aqoon-baadhis iyo daah-fur cusub oo aan hortii abwaan iyo aqoon-baadhe kale aanu dhaadin ayaa uu ku soo biiriyay suugaanteenna, taas oo bandhigyo loo qabtay war-baahintana gashay. Sida oo kale cilmiga xiddigiska ayaa uu ku yahay xeel-dheere rug-cadداaya oo fahamka qur'aankana uu ku dig-dhabay, dhaxalka awoowayaasheen, dhiganayaashii aadanaha kale cilmigaas hore uga qoray, iyo qormooyinka casriga ee shisheeyaha Carab iyo Cajamiba leh ayaa uu daah-furadiisa xiddigiska diiradda ku saaray, isaga oo ka diyaarshey xidhmooyin dhiganayaal ah, kuwaas oo dhowaan la filayo in loo soo ban-dhigo bahwaynta af Soomaaliga ku hadasha. Xeel-dheerayaasha Soomaaliyeed ee ku firidhsan dunida dacalladeeda iyo dalka gudihiisaba kuwooda ugu magaca iyo miisaanka weyn ayaa uu kula walaaloobay, la na wadaagay daah-furro iyo dadaallo kala duwan.

Qaryaankani oo kolkii uu dibadda ugu baxay heerarka jaamacadaha kala sarreeya, ka-dib markii uu soo ebyey ayaa uu ku soo laabtay baradiisii oo aan hore isaga bare dugsi ugu ahaan jiray ugu soo laabtay. Kolkii uu iga la shaqeeyay dhawr dhigane oo qaarkoodna la daabacay, kuwo kale na aannu wada wadno dhigaalkoodii iyo waliba dhiganahan aad hadda dheehaynaysid, ayaa aan Ilaah ku mahadiyey helitaanka iyo waliba hawl wadaagnimada daacadnimo, dareensamaan, dulqaad badnaan iyo aragti dheeraan ay weheliso u damqasho dadkiisa iyo dalkiisa ee Qaryaankani.

Waxa aan han-weyni iyo kuuniba ku qanacsanahy, in uu Maanmaal yahay johorad iyo ileys weyn oo Ilaahay aniga iigu soo beegay sidii ay daah-furradayda iyo duruusaha jaadadka badan ee aan xaashiyaha dushooda ku haysan jiray ay u gaadhi lahaayeen dadkii loogu tala-galay. Run ahaantii ma aha faarin iyo buun-buunin saaxiibtinimo

mucjisooyinka togan ee aan ninkan kala kulmay.

Dhiganahan marka la barbar-dhigo xidhmadii kan ka horraysay ayaa uu qiri doonaa qof kasta oo labadaa isu eegaa . Halkaa na waxa ka muuqanaya oo odhaahdaydan u marag-furaya sida ay kaaf iyo kala dheeri u yihiin labada dhigane, haddii ay tahay xagga qoraalka, hannaanka higgaad-habayska, tifaftiridda, qurxinta, dalleynta iyo qaabaynta. Burada iyo dheeriga buuggani kaga bilan yahay qaab qoraalka oo idil, ayaa ah runtii qiimo iyo qaayo ku qotoma aqoon oo Qaryaan Maanmaal Buureed uu keligi kuwada qabtay xilal iyo shaqooyin ay dhawr qof ka wada qayb-galaan xagga caadada casriga ah ee diyaarinta iyo daabacaadda dhiganayaasha. Hadda ba aniga oo qiraya inuu ku-biirin baaxad leh ku darsaday casharada dhiganahan ayaa uu misna ku dheelli-tiray dhammaanshaha farshaxan aqooneed, isaga oo u qalma in loo aqoonsado shahaadada ugu sarraysa ee Bii ej dhii (Philosophy of Doctorate).

Si kasta ha ahaate ereyo ugu ma sawiri karo cidna labada kaalmood ee is kaabay ee ay marwadan iyo qaryaankani muddooyinka aadka u dheer iigu heellanaayeen iina hurayeen. Ugu danbayntii waxa aan labadoodaba Ilaah uga baryayaa liibaanta labada daarood. Ummadda af Soomaaliga ku hadashana waxaa aan ka codsanayaa in mar kasta oo ay dhadhamiyaan daah-furrada dhiganahan ay labadan qof kaalintooda darteed ay abaal uga dhigaan inay Ilaah ugu duceeyaan.

Waxa aan kale oo u mahadnaqayaa murtimeere (philosopher) Axmed Cali Garas (Ma-qalloocshe) oo isagu qalad saxay dhiganaha oo dhan, talooyin dhaxal-gal ah oo lagu dhaqmayna nagu biirihey. Cali Maxamed Ibraahim (Dhanaaniye) waxa uu nagu taageeray muuqaalka iyo hummaagga dhaaadinka sare ee dhiganahan, sida oo kale na dhiirri-gelin hagar la'aaneed ayaa uu noo hibeehey. Mahad badan waxa aan u jeedinayaa akhyaar doora

kuwaas oo nagu biiriyey talo, taageero dhaqaale, tadab farsamo iyo dhiirri-gelinba, waxaa na ka mid ah; Abwaan Siciid Cabdussamed Aw Ducaale Ibraahim Cabdi Yacquub, Ustaad Salmaan Gambool Shibliin, Maansoyahan Maxamuud Axmed Jaamac (Shaacirka), Farxiya Shaahdiid Aaadan, Cumar Bootaan Cilmi, Nawaal Maxamed Mustaf, Jaamac Axmed Yaasiin (Cambaashe), Xasan Xaaji Maxamed Samater (Weji-xaad), Dr. Shucayb Maxamed Aadam, Maayar Cabdicasiis Xuseen Taarwale, Xaaji Maxamed Jabbuutaawi, Cabdulcasiis Sanqadh-weyn, Dr. Maxamed Jaamac Mooris, War-fidiye Maxamed-bidhaanshe, Dr. Jaamac Muuse Jaamac, Ayaan Maxamuud Cashuur, Caaqil Farxaan Maxamed Muxumed, Xog-haye Xamse Ciise Cabdi, Aqoon-baadhe Maxamed Aadan Muxumed, Suxufi sare Faysal Jaamac Aadan, Maxamed Cabdi Cawil, Maxamed-amiin Cabdi Cilmi Dixood, Qoraa Cabdinaasir Axmed Ibraahim, aqoonyahan Cabdirashiid Ibraahim Shibliin.

Cismaan Cabdinuur Xaashi

Ilaaheen Baa Mahadda Leh

Af-dhaab

Af-dhaab Wuxuu Dhaadayaa
Oo Dhaabayaa Dhumucda iyo
Dhuuxa Dhismaha Afkeenna

AF-Dhaab

- *Dhisaaalkiyo jirraalkaba afkaa lagu dhammeeyaaaye*
- *Isagaa dhacdiyo lagu taxaa dhiganno sooyaale*
- *Dhaqanka iyo noloshaba naqaa dhawra oo jira e'*
- *Carrab wuxuu dhahaayiyo wixii qalin dhitaynaayo*
- *Cilmi lagu dhabeeyiyo tabaha waayaha isdhaafa*
- *Dhawaaqa iyo hadalkaa il-tira dhinacyo doorkoode*
- *Dhigaalkii farteennaa dhowaa dhababkii gooreede*
- *Inkastoo dhaqaaq iyo tisqaad lagu dhidbuu yeelmay*
- *Tayeyntii dhexaa lagu tebaa dheegashiyo doone*
- *Dhaliilihiyo tabashada haddaa dheelligood bi'iye*
- *Af-dhaab dhiganaha la yidhi yaa noo dhashoo yimiye*
- *Curad dhumucle weeyiyo tixraac dheef inoo tariye*
- *Daraasadaha dhuux oo dhadhami waad la dhacaysaaye*
- *Dhayalna maaha iyo faan bushradu dheegitiinna lehe*
- *Waa dhaadhi-yahanoo waxtara tubaha dhaarsaniye*
- *Waa dhigane loo soo dhursugay oon dhantaalnayne*
- *Albaabadii dhinnaa buu in badan dhaabayaa kaniye*
- *Ardayduu u dhaqayaa durius dhimirna wuu korine*
- *Dhallaankiyo qalaadkana naxwaha yuu u dhigayaaye*

Qaryaan Maanmaal Buureed

Hordhac

Dhiganahan la magac-baxay "Af-dhaab" ee ka mid noqonaya xidhmooyinka la magac baxay "*Hodonnimada Afkeenna*" ee maanta ku soo gaadhey idanka Ilaahay, waxaa ururintiisu ay igu qaadatay ammin 23 sannadood ah. In kasta oo xidhmadiisii koowaad horey loo faafiyay oo la tarmiyay, misna waaxyo dhawr ah oo isla xidhmadan labaad ku tirsan ayaa siyaabo kala duwan u gaadhey bulsho weynta, sida arday casharro loo siiyay iyo war-baahinta oo si kooban loogu adeegsaday.

Gensi iyo saluugba waxaa leh madax iyo aqoonyahanno, culimo iyo codkar, murtimeerayaal iyo maalqabeen, abwaanno iyo wariyayaal iyo dhammaan inta la addeeco ee indhaha u ah ummadda ee ah Soomaalida maanta oo iyagu badi dagaal taxanne ah oo mug weyn isla markaana dhinacyo badan in ay kula jiraan af Soomaaliga, iyaga oo u huru hanti iyo hawlba agoomaynta, hagaasinta, yasidda, habaarka iyo iimaynta afkooda, tii oo ay hubaashii tiro yar oo qarsooni ay shirqolo malleegan kula shaqeeyaan shisheeye kala ayniyo ah. Waxa ay ku doorsadaan afaf qalaad kuwaas oo aan docna ka gudi karin kana hawaysan karin afkooda hodanka ah.

Gedgeddoonka waayaha iyo hayaanka loogu tallaabay qurbaha kala qaaradaha ah iyo caynaanka sancada dunida oo waayahan badankeed shisheeye shukaanta u gashay kuwaas ayaa sababay wax bidista iyo ku tiirsanaanta dhalanteedka ah ee afafka qalaad, taladii oo aynu gabnay kolkaynu iska duminay higilkii iyo hu'gii qarannimada bilayey, ayaa waxa ay taasi daleel iyo hungo badday

kasmooleey badan oo iyagu dhaawacyada iyo dhaliilaha aan lug ku lahayn, ka na uur-ku-taalaysan cindigana caqiibo umadnimo kaga ciilan, bal se' aan codkooda loo dhego nuglayn. Arrimo taban oo isku wada beegmay ayaa wiilqitaan aan cidna gaar ugu hawl galin oo foon-dhaafay, ayaa giddi isaga baxday geesaha geyiga, taasina waxa ay walaac iyo niyad-jab ku saamaysay oo weydaysay dad weynaha sii ba makasta iyo maatada.

Sideedaba maamullada oo iyagu ah wakiilka ummadda ayaa xilka ugu weyn ka saaran yahay daryeelka dhaqanka iyo afka. Manhajyada dugsiyada iyo jaamaacadaha haddii lagu daro afkeenna, is la markaa na ay warbaahinta guduuhu adeegsi iyo ilaalin ba ku ayiddo, hubaal weeye in marka sidaas la yeelo la hir-geliyay oo la fuliyay waajibaadkii qudh iyo wadarba loo kala wada igmanaa. Jidatkaas weeye dawyada ugu qumman ee daryeel, badbaadin, horumarin, tayeyn iyo taakulaynba loogu tanaadin karo afkeenna hodanka ah.

Aniga oo kalsooni weyn oo xaqiqda deris la ah ku qaba, in af Soomaaligu uu yahay midka ugu hodansan luuqadaha gibilka dhulka guud saaran oo idil. Aniga oo daba-gal iyo daraasad taxane ah meheradba ka dhigtay, u kuur-galka kasmada, raacidda iyo raadeeynta afkan qiimaha badan, iyo waliba asaagyo dhawr ah (afaf qalaad), is la markaa na cilmi baadhishyo abaar iyo amminba ku saabsan quraanka aan isku barbar waday, aniga oo maanka ku haya xogo badan oo aan ka dheehday dhiganayaal iyo qormooyin qalaad, kuwaas oo maragyo cad u noqday xogaha iyo tixraacyada aan halkan ku tabinayo, arimaahaas oo lagu maseeyo dhaqanka waaxyihiisa laguna miisaamo asaagydada kale ee aynigeenna ah inta ay nu ka naqaan. Qodobbadaas dartood, qof kasta oo xor ah ama ba fekera ayaa uu dhiganahani u fududaynayaa fahmidda milgaha iyo mugagga af Soomaaliga.

Tartanka aadmigu waa sunnaha nolosha'e aan talada ku darsanno in qof walba oo inaga mid ah, in xilalka saaran ay ku jirto hammad iyo himilo uu karaankii ugu hiiliyo daryeelka iyo horumarinta afkiisa. Haddaba, dedaallo wadareed oo la helo oo keliya ayaa aan hubaa in horumarinta dheefta iyo dhaxalka leh ee kobcinta afkeenna inaynu ku hanan karno.

Dhiganahan oo aniga Ilaah igu galladay, waxa aan ugu guulaystey dhursug iyo ku-yeeshood aan ugu dhabar-adaygay muddo dheer xiiso iyo rabitaan daacad ah oo iga go'naa, waxaa se' run ahaantii daah-furradani ay noqonayaan tallaaboojin togan oo loogu tala-gay tageerada iyo tayaynta afkeenna, taas oo ay madhaxeeda iyo midhaheedaba u siman yihiin inta ku hadasha afka Soomaaligu.

Dhiganahan la magac-baxday "Af-dhaab" ee ka mid noqday xidhmooyinka ay ka kooban tahay "Hodonnimada Afkeenna" dhammaantiis waa daah-furro iyo aqoon baadhisyo isla u jeedooyinka sare uun u adeegaya. Ilaah baan si weyn ugu mahad-naqayaa mar haddii uu igu simay inaan dadkayga ku hantiisiyo u na dhaabadeeyo oo aan u dhiteeyo intii karaankayga ahayd qayb ka mid ah, markaa aan ku soo ebyo tiraabtayda, bishaaro, barkhad iyo guul aan guunyo goyn karin ayaa uu dhiganahani u yahay dadyawga ku hadla af Soomaaliga guud ahaan, mid maanta calafsada iyo ku berri qaddarka Alle ku gaadhsiiyoba.

Gol-nuugsi

Dhiganahan oo ka kooban shan qaybood, waxa ku jira daah-furro aan cidi iliga horrayn oo gaadhaya afartan hannaan iyo habab cusub ah, kuwaas oo dhammidood aan ka soo dhiraandhiriyyey afkeenna hodonka ah. Waxaa kale oo Ilaah ii fududeeyey soo ururinta iyo meel isugu keenka mawduucyo kala duwan oo la xidhiidha jiraallada sida noolaha, biyaha, dhirta, ugaadha, dugaagga, xoolaha, shimbiraha iyo kala dhiganno kale. Erey-bixinno aan badnayn oo anigu aan curiyey ayaa sidoo kale halkan ku qoran waxaa intaa dheer maah-maahyo soddon ka badan iyo waliba googaalaysi aan maankayga ka dhisaalay. Waxaa xusid mudan in daahfurrada qaarkood ay halkii midba u sii kala baxayso qaybo badan oo qaarkood dhawr iyo labaatan hab u sii kala farcamayaan.

Ereyada aan u adeegsaday qaybo badan oo dhiganahan ah ayaa aan hubaa in dhab u kasiddoodu ay ku kakanaan doonto dhallinyarada. Hadda ba aniga oo taas dhaadsan kolkii aan barbar-dhigay in haddii sidaas aan iska dhaafi lahaa ayba dhici kari lahayd in dhiganahan oo aan quuddarraynayo, in Ilaah raajiyo aan ay halkan ugu kaydsanadeen sida ay imminka ugu darban yihiin. In kasta oo aan cilmiga xisaabta ka diyaariyay daahfurro kale oo gaar u soo bixi doona Ilaah idankiis, hadda na waxaa isla dhiganahan dhex qotoma daahfurro xisaabeed oo ku tirsan aqoon baadhisaha aan helay.

Ugu danbayn in kasta oo aniga iyo qoraagayga Qaryaan Maanmaal ba aannu si weyn isaga xilsaarnay qalad saxa iyo quminta qoraallada dhiganahan, misna gol-dalolo kasta oo lagu arko bogagga dhiganahani naga ma aha badheedh waxa aanu u heellannahay qaddarinta, ka-garaabidda iyo waliba dib u toosinta wixii gurrac iyo saranseera ee qormooyinkan si kamma' ah u la falgal.

DAAH-FURRADA QAYBTA KOOWAAD

XARFO WAX KOOBA

Waxa aynu soo ban-dhigaynaa weedho xarfo wada kooba; hor iyo abbaato waxaan ku bilaabaynaa, weedh wada koobaysa dhammaan xarfaha farteenna (shaqallada iyo shibbanayaashaba). Weedhan waxaa laga dhawray in shibbanayaasha oo asalka xarfaha ahi, aan midna mar labaad soo noqon amaba aan xarafna laba jeer la wada adeegsan weedha gudaheeda. Af Ingiriisida waxay xarfeheeda ku soo koobaan, weedh macneheedu yahay "*Dawacadii bunniga ahayd ee dheeraysay waxay ka dul booddey eygii wahsilowga ahaa.*" Weliba shibbanayaasha qaar baa dhawr jeer soo noq-noqda.

Carabida Abjad, Huwaz iyo erayo aan macno lahayn oo siddeed tax kala ah ayaa qoraal ahaan loogu koobaa, sii ba marka dhallaanka la barayo qormada iyo akhrinta aasaasiga ah. Innagu farteenna waxa aan u haynaa weedh dhab ahaan cilmiyaysan oo weliba waafaqaysa maahmaah soo jireen ah oo adeegsiga hadalkana ka hadlaysa. Qoriddii farteenna ka dib rag baa isku biiriyey weedh ay erayo carabi ahi ku jiraan oo xarfo door ahina ay isku soo laalaabtaan.

Markaa weedhan cusub ee wada koobaysa xarfaha farteennu, maahmaahda ay la micnaha noqotay waxa weeye "*Hadal waa margiyoo halkii la doonaa loo jiitaa*". Bal aad ugu fiirso weedhan uu Murticuriyuuhu ka dhisaalay dhammaan xarfaha farteenna ee soo socotaa, waxa ayna tibaaxaysaa inuu afkani hodon yahay oo qof waliba sida uu doono u adeegsan karo, waa tan weedhii:
 "Markhaati wuxuu ku helay, qofba dhinaciisa jidee oo sheeg."

Alan

Guddigii far Soomaaliga qoray waxa ay dhab ahaan qabteen shaqo aqooneed aad u baaxad weyn oo runtii yaabab badan. Kasmoolleydii sii anbaqaadday ee erey bixinaha Soomaaliyeeyeyna mucjisoooyin xiiso badan ayaa ay ku taabeen. Xag kasta oo cilmi loo adeegsadona afkeenna ayaa ay si nuxur iyo mug leh ugu asiibeen. Dhammaan waxqabadyadaa taariikhiga ee dhaxalgalka ah, waxaa sahal iyo fureba u ahaa, welina u ah dhabitii hodannimada ballaadhan ee afkeenna. Haddaba magaca "*Alan*" waxaa loo bixiyey oo horeba uu ugu hirgalay, kolka hal shaqal iyo hal shibbane laysku daro. Shaqalku waxa uu noqon karaa mid dheer ama ku gaaban, sida oo kale shibbanaha waa uu ka hor mari karaa, waa uu na ka danbayn karaa.

Haddii haddaba aynnu isla garannay macnaha alan, waxaa yaab leh in afkani yeelan karo tobonnaan iyo tobannaan alan oo misa na leh macne la fahmi karo ama magacyo jira. Eray-saleed ayaa alanka Soomaaliga ku badan. Alanno fara leh oo aan macna samayni way jiraan, laakiin loo ma jeedo haddii aanu alanku macno xanbaarin alan ma aha, sidaas ma aha ujeeddadeennu, bal se' waxa ay tahay in Soomaaliga uun laga helo alanno aad u badan oo macno lah. Bal aan aragno alannada afkeenna ee macnaha leh qaarkood:

- Ab Aal Eex If Iib Or Oof Ul Uub
- Af Aas Eed Il Iil Og Oog Ug Uus
- ag Aag Eeg In Iin Ool Ood Ur Uus

Haddii aynu aragnay in alan kasta uu shaqalku horta ka galayey, bal aynu amminkana eegno shaqalkii oo gadaal ka gelaya alannada soo socda:

- Da' Ba' Bu'
- Du' Gu' Ri'
- So' Ci' Lo'

Mar kale na aan fiirinno shaqalkii oo dheer oo gadaal maray:

- Hoo Yaa? Daa
- Goo Qoo Sii
- See? Koo Duu'
- Tee? Kee? Hee
- Haa Waa Gee

Af Carabiga hal shibbane kolka lagu daro hal shaqal ama alan macne leh, waxa aan ka helay midh qudha, kaasina waa xarafka "Qaaf" oo kisra ama hoos dhaw lagu daray, Qaaf marka hoos dhig raaco waa "qi" macneheeduna waa is-jir ama is ilaali. Laakiin Ingiriisida waxaa laga heli karaa dhawr alanno, kuwaas oo iyaguna aan magac u badnayn ee ama falkaabe (meeleeye) ama xidhiidhiye ah. Keliya alanka "ox" oo magac ah, macnihiisuna yahay "dibi", ayaa aan wax magac ah kala kulmay. Waxaa se jira alanno kale oo ay ka midyihin:

On (dul)	In (gudo)	Up (kor)
If (haddii)	Go (tag)	Do (yeel ama samee)

Iyo dhawr alan oo aan goonni isu taagi karin ba waa ay ku jiraan. Hadda waxa aan quuddarraynayaa in akhristuhu gartay dulucda hodontinnimo ee afkeenna, tii oo imminka aynnu muujinnay milgaha iyo mugga alanka afkeenna.

Weedho Koobaya Xarfaha Labalaabma

Xarfaha toddobada ah ee farteenna labalaabma ee B, D, R, G, L, M iyo N, waxaa laga samayn karaa tobannaan weedhood oo macna buuxa leh. In kasta oo qoriddii farta ka dib aan daryeel iyo horumarin la sheego aan lagu tayeyn af Soomaaliga, haddana waayihii qoraalkiisa ka dib waxaa caan-baxday weedh weyddiin ah oo dhanka garashada qabyo ka ah, waxa ay ahayd; "*Ma nala garaad baa?*". Imminka waxa aan soo gudbinaynaa ugu yaraan labaatan weedhood, oo ay mid kastaaba macneheeda wadato, kuwaas oo isla toddobadii xaraf uun ku dhisaalan. Had iyo goor aan maanka ku haynno in shuruuddu tahay, in aan shibbanayaashu soo lab-laabmin, is la markaa na macne la fahmi karo inuu ku jiro weedha. Waa kuwan weedhaha aan xarfahan ka diyaarinnay qaarkood:

- **Dulmar gaaban**
- **Rabadin magaalo**
- **Ma rabno dagaal**
- **Maalinba garaad!**
- **Magaaladan baro**
- **Rag maal badan**
- **Marba geel doon**
- **Gaalada ma rabno**
- **Ildab ma garan?**
- **Boorame nala deg**
- **Laba guri mid uun**
- **Labadan marag**
- **God'aalo ma beeran?**
- **Magaalada Baran**
- **Marin galbeed**

38 Daah-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)

- Geelba marin u du'
- Mar labaad eeg uun
- Ragba ma duulin!
- Baradan ma geli?
- Marag labaad uun
- Maalinba gidaar
- Degmo la rabona!
- Dalag ma beeran?
- Miro gal badan

Waxaa dhab ah in weedho macno leh oo aad u fara badan laga sii samayn karo toddobadan xaraf, weliba haddii qaarkood labanlaab loo adeegsado, markaa tiro xad dhaaf ah ayaa laga sii dhisi karayaa. Bal dheegtow adigu isku day inaad dhawr weedhood ka samaysid toddobadan xaraf.

Dhantaalanka Xarfaha Labalaabma Siduu Macnuhu U Dhamco

Xarfaha labalaabma ayaa aynan dad badani u aabbo-yeelin, marka ay wax qoroyaan, sidaasna waxa ay ku khaldaan dhigaalka ereyo badan oo *shed* leh. Taasina waxa ay dihataa in dhuuxii iyo mucdii macnaha ereyadu ku tubbanaayeeni is-bedelo. Arrintani waa marag-ma-doonto, oo waxa aynu in badan ku aragnaa qoraallada wasaarradaha maamullada Soomaaliyeed, mareegaha iskuxidhaha (*internetka*) ee lagu baahiyo qoraallada noocnooca ah, dugsiyada maaddada af-Soomaaliga lagu dhigo iyo xitaa farshaxannada soo-hagayaasha (*boodhadhka*). Haddaba, si loo dhaado, loo na iftiimiyo door-roonida iyo dhadhanka macneed ee ay hidhiyaan xarfahan labalaabma, ayaa waxa aannu idiin soo bandhigaynnaa iyagii oo qumman iyo kolka la qaldo sida macnuhu u kala fogaado ama uu ba u dhamco.

Tuse 1: Ereyo kala macne ah labanlaabka dartiis.

Aabbo: aabbe	Aabo: aawo, awey
Abbaar: beegid	Abaar: abaarta, roob la'aan
Adeegga: hawl-qabad	Adeega: shaqayso, jaariyad
Arrad: dhar xumo	Arad: carriga
Eeddo: aabbaha walaashii	Eedo: wax-ka-tirsasho
Xabbad: mid, hal, rasaas	Xabad: laab
Xaddi: tiro	Xadi: tuugaysan
Baadda: xoogis	Baada: magac-gabdheed
Baarri: dhego-nugul	Baari: baarixi
Badda: dhulka aan berriga ahayn	Bada: gayeysiya
Barraad: shaah miid ah	Baraad: qayb ka mida miyirka
Barre: magac nin	Bare: macalin
Bidde: addoon, magac nin	Bide: duule
Burris: dubbe	Buris: eryid, wax-kordhin, beenayn
Tabbed: walax wax lagu shubto	Tabed: tabasho
Jabbane: qayilaad arooryo	Jabane: jiis, curyaan
Jibbo: caaddifad: qiiro	Jibo: ka gun-gaadhis
Jirri: mooryaan	Jiri: roobka ka hoo
Jirro: xanuun, bukto	Jiro: ilaasho
Joogga: gardeelka	Jooga: aan maqnayn
Danni: tuhun, male	Dani: ka gaadhiga lacagta u uruuriya
Doonni: doonta badda	Dooni: rabaa, rabitaanid
Sallaan: jaranjaro	Salaan: fool, nabdaado
Shalley: qoomamo, is-ciil-kaanbi	Shalay: shalaytoole
Gabbal: bar cad oo	Gabal: qayb

madax ku taal

Goobbo: tuur

Guulle: lible

Carab: xubinta hadalka

Calli: doqon

Carro: ciid, cammuud

Cirrid: cirridka afka

Curri: bisaaska midkiisa

Cunno: soor, gasiin

Furre: magac nin

Qaaddo: malgacad

Qumman: toosan

Sidde: dhegta weelka

Waddo: jid, daw

Warraaq: xanuun daran

**Hurre: magacnin,
madaw**

Goobo: wareeg

Guule: habeen u-dhaxe

**Carab: qof ama qoomiyad ah
carab**

Cali: magac nin

Caro: xanaaq

Cirid: cadceed

Curi: bilow, unug, hidi

Cuno: cune, booc, dhuun

Fure: muftaax

Qaado: qaadasho

Quman: xoqado

Side: qaade

Wado: kaxayso

Waraaq: xaashi

Hure: gubte, bixiye

Ereyadan waxa aan u soo qaadannay oo keliya muunad ahaan iyo muujinta gurraca aynu dhaadis la'aanta ku candadawlno farteenna. Waxa ayna naga daarran tahay, inta la isla qiro in kolkaa la isla qaato, sida daraasaddan talo-bixinta ah.

LAQBAHA XARFAHEENNA

Dabeecadda dadka waxaa ka mid ah, inay samaystaan baaqyo iyo hal-ku-dhegyo la saanqaada ujeeddooyin iyo dano gaar ah. Xarfaha oo midba lagu sunto eray ka turjumaya xarafka laftiisa ayaa ku jirta caadooyinka dadka wax qora. Badiyaa xagga isgaadhsiinta ayaa loo adeegsadaa, walaw taba-barro iyo aqoon korodhsiyada qaarkood lagu saanyado qaabaynta noocan oo kale ah. Maamullada iyo waaxyaha xagga amniguba way yeeshaan hannaankan oo kale, waxse dhaaxba dhacda in cid kastaaba xifraddeeda ama xilkeeda iskeed ugu tanaaddo eray bixino iyo baaqyo dahsoon oo iyadu gudeheeda u adeegsato.

Haddaba mawduucan hadda ku hor-yaal ee baaqa xarfaheenna aan ugu magac darmay waa mid aan cidna lagu dirqiyayn, cidna la farayn fulintiisa ama qaayibiddiisaba, keliya waa xilbax iyo waajib gudasho uu murticuriye Cismaan ugu soo bandhigayo in kojcinta iyo horumarinta afkeenna uu iska rogay xilkii ka saarnaa isaga iyo cid kasta oo Soomaali ah.

Dhismaha Laqbaha Xarfaheenna

Laqbahan soo socda ee aannu xarfaheenna ku ladhnayno, waa mid laga dhex arki karo dhaqanka, sooyaalka, hiddaha, keysaha (khayraadka), cimilada, afka iyo ahaanta Soomaalinnimo dirkaba.

- **B - Biito:** waa ciyaar carruureed Soomaaliyeed
- **T - Taleex:** waa xaruntii halgankii Islaamiga ahaa ee Daraawiishta
- **J - Jaalle:** waa saaxiib
- **X- Xuuko:** waa jaad ka mid ah subagga laga sameeyo

42 Daah-furada Muhi-curiye Ciisaañ Cabdinuur (Khaliifka)

hilibka geela

- **KH** - Khuuro: waa cod laga maqlo qofka **hurda**
- **D** - Darmaan: waa faras hana-qaad ah
- **R** - Rooxo: waa geed la curio oo geyigeenna **ka baxx**
- **S** - Samuulad: waa magac xilli roobaad
- **SH** - Shacni: waa dhalaal iyo qurruq qofka **ka bidhaama**
- **DH** - Dhidar: waa jaad Habar dugaag ah
- **C** - Cadceed: waa magac qorraxdu leedahay
- **G** - Garoob: waa haweeney la furay ama **laga dhintay**
- **F** - Fidhin: waa qori timaha lagu shanlaysyto
- **Q** - Qalanjo: waa magaca maroodiga dheddig
- **K** - Karuur: waa marxalad caanaha geelu gaadhaan
- **L** - Laako: waa mataano
- **M** - Macooyo: waa magac ayeeyo ama **ayeeyo hooyadeed**
- **N** - Nadi: waa xadhig xoolo ah oo fardaha lagu kexeeeyo
- **W** - Weger: waa geed Soomaalidii hore aad u qaddarin jirtey
- **H** - Hilaad: waa saadaal ama oddoros
- **Y** - Yabadh: waa xoolaha ninka inta yaradka **ka soo hadha**
- **A** - Adhi: waa meesi xoolaad
- **E** - Edeg: waa xero yar oo maqasha ama ubadka lagu xereeyo
- **I** - Ishin: waa magac geela iyo lo'da isku darkooda **la dhaho**
- **O** - Onkod: waa dhawaqa codka weyn ee **roobka da'aya mararka qaar la socda**
- **U** - Ugbaad: waa cosobka iyo naqa degaannada **ka haya**

Adeegsiga Laqbaха Xarfaheenna

Xaraf walba waxa aan siinay naanays u gaar ah, bal ~~se~~ kolka Shaqal dheer la adeegsanayo waxaa min labo jeer la akhriyayaa shaqallada gaagaaban. Waxaa khasab ah in dadka ku wada xidhiidhaya habkani ay isla yaqaanaan laqbahan.

Tusaalayaal

Haddii aan rabno in aan sheegno weedha ah; "*Warsame ayaa dhintay,*" waxaa loogu dhawaaqayaa sidan soo socota:

Warsame: Weger, Adhi, Rooxo, Samuulad, Adhi, Macooyo iyo Edeg

Ayaa: Adhi, Yabadh, Adhi, Adhi

Dhintay: Dhidar, Ishin, Nadi, Taleex, Adhi iyo Yabadh

Markaan rabno in aan sheegno weedha ah; "*wiil baa kuu dhashay,*" waxa ay u laqbaysmaysaa sidan soo socota:

Wiil: Weger, Ishin, Ishin, Laako

Baa: Biito, Adhi, Adhi

Kuu: Karuur, Ugbaad, Ugbaad

Dhashay: Dhidar, Adhi, Shacni, Adhi, Yabadh.

XARFAHA IS-QAATA

Aqoon-baadhistani waa daahfur cusub oo hor leh, taas oo murticuriye Cismaan Cabdinuur Xaashi (Khaliifka) uu ka soo dhex-miiray dhadhaminta dhismaha hadalkeenna. La arkee in is-qaadashada xarfuhu ay waayo ba si u ahayd kala hayaankii gudeed ee dadka Soomaalida ahi ugu kala faafayey geyiga uu haatan ku baahsan yahay. Markaas waa mid haddii la sii shiilo laga dhex dhaadi karayo is-beddelka iyo ged-geddoonka ku dhacay afka si talantaalli ku ah is-gurka waayaha iyo korodhka taranta dadkaba. Codadka yeedhsama oo ka soo kala baxa laabta, dhuunta, bishmaha iyo dhaqdhaqaaqa carrabka ayaa u sii baahan sii daraasadayn kale. Waxa kale oo dhici karta in sabooyinka kala taggan aagba in hal xaraf siyaabo kala duwan loogaga kala dhawaaqo.

Cilmi-uruurintani waxa ay si quman u qayaxaysaa oo ay u qeexaysaa xidhiidhka dhaw ee ay labadii xarafba isugu waydaaranayaan isla hal erey oo kaliya. Sida xarfuhu isu qaataan ayaa aannu ku soo hor-dhignay soddon iyo shan tabooood oo ay shibbanayaasha ereygu isu qaataan ama ay isu-weydaaranayaan. Ha moogaan in aqoonta af-baadhistu xarfaha yaalaa ba lagu miisaamaa ama laga halbeeg qaataa in ay yihiin shibbanayaasha oo kaliya.

B → M

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 2: Xarfaha Is-qaata B→M

Labo	Lammo
Habeen	Hameen
Sabeen	Sameen
Dabeer	Dameer
Tabar	Tamar
Baandhe	Maandhe
Dibno	Dimno
Xabag	Xamag
Seben	Semen
Dhabiiltan	Dhamiiltan
Abley	Amley
Abbaanduule	Ammaanduule

B → W

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 3: Xarfaha Is-qaata B→W

Magac-dhow	Magac-dhab
Tawid	Tabid
Aawo	Aabo
Habow	Habaab
Hallow	Hallaab
Dhow	Dhab
Awood	Abood
Xawaal	Xabaal

Tallow	Tallaab
Qaldhow	Qaldhab

B → F

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihii.

Tuse 4: Xarfaha Is-qaata B→F

Barxad	Farxad
Baanis	Faanis
Rubuc	Rufuc
Biindhe	Fiindhe
Baahin	Faahin
Baadhbbaadh	Faadhfyaadh
Afagaal	Abagaal
Baaqbaaq	Faaqfaaq
Mabris	Mafrish

B → SH

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihii.

Tuse 5: Xarfaha Is-qaata B→SH

Baacug	Shaacug
--------	---------

Baafsto**Shaafto****B → N**

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 6: Xarfaha Is-qaata B→N**Saakuub****Saakuun****Haab****Haan****X → KH**

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 7: Xarfaha Is-qaata X→KH**Xadhaadh****Khadhaadh****Xuuro****Khuuro****Xadhaadhe****Khadhaadhe****Xuuriye****Khuuriye**

J → SH

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 8: Xarfaha Is-qaata J→SH

Joocaar	Shoocaar
Jaxeex	Shaxeex
Jabaq	Shabaq
Kaadjay	Kaadshay
Jaqfad	Shaqfad

KH → Q

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 9: Xarfaha Is-qaata KH→Q

Bakhti	Baqti
Dakhar	Daqar
Dhakhso	Dhaqso
Khaati	Qaati
Wakhti	Waqtii
Makhsin	Maqsin

D → S

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinayn marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 10: Xarfaha Is-qaata D→S

Danbiil	Sanbiil
Dugul	Sugul
Sheegeydaa	Sheegeysaa
Hadlaydaa	Hadlaysaa
Qoraydaa	Qoraysaa
Cunaydaa	Cunaysaa
Maagaydaa	Maagaysaa
Farxaydaa	Farxaysaa
Dago	Sako

D → DH

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinayn marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 11: Xarfaha Is-qaata D→DH

Bud	Budh
Daandaan	Dhaandhaan
Ruday	Hudhay

D → G

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinayn marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 12: Xarfaha Is-qaata D→G

Durbaan	Gurbaan
Laad	Laag
Duunyo	Guunyo
Derb	Gerbi
Waxooda	Waxooga
Gurigooda	Gurigoooga
Xoolahooda	Xoolahooga
Dooryaan	Gooryaan
Koodaar	Koogaar
Hooygooda	Hooygooga
Ramad	Ramag
Hadbad	Hagbad

D → T

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinayn marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 13: Xarfaha Is-qaata D→T

Dukaan	Tukaan
Fido	Flito

D → J

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynин marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 14: Xarfaha Is-qaata D→J

Xad	Xaj
Kaadinyaa	Kaajayaa
Naddis	Najish

R → DH

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynин marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 15: Xarfaha Is-qaata R→DH

Ari	Adhi
Bar	Badh
Gabar	Gabadh
Cirib	Cidhib
Gar	Gadh
Baar	Baadh

52 Daah-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)

Xiriir	Xdhiidh
Cayr	Caydh
Bayr	Baydh
Far	Fadh

R → L

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaaroodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 16: Xarfaha Is-qaata R→L

Werwer	Welwel
Rux	Lux
Dhakoor	Dhakool
Huraanhur	Hulaanhul
Farxad	Falxad
Caraacar	Calaacal
Carcar	Calcal
Sirsir	Silsil

S → SH

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 17: Xarfaha Is-qaata S→SH

Faas	Faash
Misaar	Miishaar
Astako	Ashtako
Sanqadh	Shanqadh
Sow	Show
Shirsoore	Shirshoore
Baso	Basho
Boos	Boosh
Seef	Sheef
Suqo	Shuqo

DH → L

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlahaa iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynин marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 18: Xarfaha Is-qaata DH→L

Dhumay	Lumay
Miidhan	Milan
Mudhay	Mulay
Bidhay	Bilay
Xaadhxaad	Xaalxaal
Gahaydhe	Gahayle
Jidhif	Jilif
Xudhuun	Xuluun

DH → C

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 19: Xarfaha Is-qaata DH→C

Balladh	Ballac
Rimidh	Rimic
Dhaleen	Caleen

DH → G

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 20: Xarfaha Is-qaata DH→G

Dhanaan	Ganaan
Dhanaane	Ganaane

L → D

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu

is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 21: Xarfaha Is-qaata L→D

Keli	Kedi
Liciif	Diciif
Buskul	Buskud
Magaalo	Magaado
Qaalqaalli	Qaadqaaddi

L → N

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 22: Xarfaha Is-qaata L→N

Dhuxul-kı·reeb	Dhuxun-ku-reeb
Foolgur	Foongur
Laascaanood	Naascaanood

G → J

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 23: Xarfaha Is-qaata G→J

Hoog	Hoojin
Raag	Raajin
Doog	Doojin
Adeeg	Adeejin
Wareeg	Wareejin
Seeg	Seejin

G → Q

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynин marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihii.

Tuse 24: Xarfaha Is-qaata G→Q

Xasuug	Xasuuq
Garaac	Qaraac
Hungaaco	Hunqaaco
Faagid	Faaqid
Diig	Diiq
Gacan	Qacan
Figta	Fiqta
Garac	Qarac
Hangaraarac	Hanqaraarac
Hangal	Hanqal
Shabag	Shabaq
Sigid	Siqid

Q → J

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 25: Xarfaha Is-qaata Q→J

Qaad	Jaad
Muuq	Muujin
Daaq	Daajin
Qiiq	Qijin
Xiiq	Xijin
Dhiiq	Dhijin
Dhawaaq	Dhawaajin
Dhaqaaq	Dhaqaajin

Q → C

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 26: Xarfaha Is-qaata Q→C

Qeedhiin	Ceedhiin
Qiiq	Qaac
Marraaq	Marraac
Boqor	Bocor
Jiiq	Jiic

Saqaf

Sacaf

H → Q

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 27: Xarfaha Is-qaata H→Q

Hayb	Qayb
Haab	Qaab

S → Q

As-Salat	Qayb
As-Salaat	Qaab

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 28: Xarfaha Is-qaata S→Q

Salab	Qalab
-------	-------

Y → J

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida

ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 29: Xarfaha Is-qaata Y→J

Qudhaanjo	Qudhaanyo
Yaxaas	Jaxaas
Yicib	Jicib
Yabaq	Jabaq
Yaaq	Jaaq
Yuuq	Juuq

Y → SH

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si-isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 30: Xarfaha Is-qaata Y→SH

Dooryaan	Doorshaan
Kaariye	Kaarshe
Xuuriye	Xuurshe
Oriye	Orshe
Qariye	Qarshe
Koriye	Korshe
Kariye	Karshe
Tiriye	Tirshe
Badiye	Badshe
Hubiye	Hubshe

Y → G

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa

60 Daalt-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)

is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 31: Xarfaha Is-qaata Y→G

Yool	Gool
Mooyi	Moogi

K → L

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 32: Xarfaha Is-qaata K→Looq

Dhako	Dhalo
-------	-------

N → M

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 33: Xarfaha Is-qaata N→M

Danbeed	Dambeed
---------	---------

Hanbo	Hambo
Danbi	Dambi
Ganbadh	Gambadh
Ganbadhe	Gambadhe
Ganbo	Gambo
Ganbool	Gambool
Daan	Daaman
Ninaan	Nimaan
Diin	Diiman
Addin	Addimmo
Tin	Timo
Laan	Laamo
Kolan	Kolmo

G → K

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 34: Xarfaha Is-qaata G→K

Ilig	Ilko
Xiddig	Xidko
Xadhig	Xadhko
Xabag	Xabko
Sidig	Sidko
Madag	Madko

X → H

Labadan xaraf ee sare waa tusmo ku taabsiinaysa

62 Daah-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)

is-weydaarkoodu inuu ugu dhadhamo hadlaha iyo la-la-hadlahaba si isku hal ah, iyada oo aan macnihii ereygu is-doorinaynin marka labada shibbane ay is-qaataan. Hoos ka dheeho astayntan uu tusuhu kuu muujinayo sida ay labada xarafi kii la qaataba ay isugu mid yihiin.

Tuse 35: Xarfaha Is-qaata X→H

Shaax	Shaah
Xiif	Hiif
Xolxol	Holhol
Xulkiisa	Hulkiisa

Xarfaha Tiradeenna

Tiro waliba waxa ay leedahay xarfo u dhigma dhawaaqeeda. Tirooyinkeena (1 – 9) waxa ay noqdaan 44 god, 19 waxaa gala shaqallada kala ah: *A, E, I, O, AA, EE, OO* iyo 25 god oo ay galaan 13-ka shibbane ee kala ah: *B, T, X, D, R, S, SH, G, F, K, L, N* iyo *W*. Bilowga waxaa gala 6 xaraf oo kala ah *A, T, S, SH, K* iyo *L*, halka ay dhammaadka ka galaan *A, O, X, D, R, L, N* iyo *W*, iyadoo dhexdana ay ku soo noqdaan xarfaha *B, D, F* iyo *G*. Marka se' tirada 1 loogu yeedho magacyadeeda kale, sida; hal, mid ama midh waa ay isku dhawaanayaan. Waxaa se' yaabab leh in xarfaha tirooyinkeenna ay ku idil yihiin toddobada xaraf ee labalaabma iyo weliba xarfaha toddobada qodob ee raaca magacyada af Soomaaliga. Xarfaha tirooyinka Carabigu waa 15 soo noq-noqda soddon iyo saddex jeer, halka Ingiriisiduna ay ka gasho 36 god, tii oo weliba ay jiraan 3 xaraf oo qorma bal se' aan akhrismin.

2

LAMMAANAHА ISKU QOBTOLAN**(LISQO)**

Ilaah mahaddiis ammintii dheerayd ee aan wadey daraasadda af Soomaaliga, mucjisooyinka aan ka dhaadey waxaa ka mid ah, qodobkan ciwaankeennu xanbaarsan yahay ee aan u bixiyey "*lammaanaha isku qobtolan*". Waa la yaab iyo fajac ay adag tahay in af kale sina ba looga heli karin keenna mooyee. Waxaa weeye erey ayaa aad dhahaysaa mise xarafka uu ku dhammaado ayaa waxaa ka bilaabmaya erey kale oo is la kii la macno ah. Bal u fiirso ereyga "hog", xarafka u danbeeyaa waa "g", is la ga'dii waxaa ka bilaabmaya ereyga "god" oo aad aragtid inuu hog un yahay.

Waxa aan helay tobanaan eray oo magac iyo falba kala ah, kuwaas oo mid waliba uu tubtan ku sar iyo jaan go'an yahay. Kani waa hannaan cusub oo bidhaaminaya sida aan afkeenna weli raad-raac mug leh loogu hurin qoristii farta ka-dib. Sida aad ciwaanka hore ku soo aragtay lammaanayaasha isku qobtolan waxa aan u sameeyey laqbe ah "Lisqo." Bal aan soo ban dhigo lammaanayaal isku qobtolan oo min laba jeer, saddex jeer ilaa iyo lix goor isku xaraf wadaagaya oo noqonaya dar isku magac iyo macneba ah.

Lammaanayaasha Isku Qob-tolan Ee Lammaan

Qob-tolanka xarfuhu waxa uu galaa magacyada iyo falalka labadaba, sida oo kale shibbanayaasha iyo shaqalladuna labaduba waa ay isku qob-tolmaan sida tusahan hoose ka dheehanaysid.

Tuse 36: Lisqo Lammaan Oo Magac Ah

Rabbi	Ilaah
Awr	Rati
Hunug	Goror
Oddoros	Saadaal
Fariid	Diric
Ilmo	Oohin
Cunno	Oon
Suldaan	Cune
Xag	Gees
Xag	Gar
Af	Fuq
Hoos	Sal
Qiiq	Qaac
Guul	Lib; libin
Qayb	Badh
Bah	Hooyo
Hayb	Beel
lib	Beec
Cunug	Gaban
Dooc	Cod
Dhawr	Raabe
Hog	God
Ubax	Xay
Mah	Hal
Asquo	Oon
Toos	Saani
Koox	Xayn
Ugaas	Suldaan
Afo	Oori
Duub	Boqor
Xilo	Oori

Haween	Naag
Bilcan	Naag
Yuhuun	Naallo
Eeg	Goor
Jid	Digdigo
Wareeg	Goobo
Weyd	Doon
Gaas	Saliid
Gariir	Ruxan
Daaqad	Dariishad
Dariishad	Daaqad
Soor	Raashin

. Tuse 37: Lisqo Lammaan Oo Fal Ah

Soof	Foof
Siraad	Daar
Shid	Daar
Siib	Bixi
Maal	Lis
Mud	Dur
Libidh	Dhamac
Rog	Geddi
Carar	Roor
Maydh	Dhaq

Lammaanayaasha Isku Qob-tolan Ee Tidcan

Qob-tolanka xarfuhu waxa uu galaa magacyada iyo falalka labadaba, sida oo kale shibbanayaasha iyo shaqalladuna labaduba waa ay isku qob-tolmaan sida tusahan hoose ka dheehanaysid.

Tuse 38: Lisqo Tidcan Oo Magac Ah

Jid	Daw	Waddo
Maag	Gef	Faduul
Hadal	Lad	Doow
Calalis	Soor	Raashin
Gaws	Soor	Raashin

Tuse 39: Lisqo Tidcan Oo Fal Ah

Qal	Loog	Gowrac
Awd	Ded	Dabool
Seeg	Gab	Beel
Haad	Duul	Lal

Lammaanayaasha Isku Qob-tolan Ee Afarran

Qob-tolanka xarfuhu waxa uu galaa magacyada iyo falalka labadaba, sida oo kale shibbanayaasha iyo shaqalladuna labaduba waa ay isku qob-tolmaan sida tusahan hoose ka dheehanaysid.

Tuse 40: Lisqo Afarran Oo Magac Ah

Aag	Goob	Bar	Rab
Kal	Laab	Bah	Hiyi
Yeedh	Dhawaaq	Qaylo	Or

Lammaanayaasha Isku Qob-tolan Ee Tidcan

Lammaan

Qob-tolanka xarfuhu waxa uu galaa magacyada iyo falalka labadaba, sida oo kale shibbanayaasha iyo shaqalladuna labaduba waa ay isku qob-tolmaan sida tusahan hoose ka dheehanaysid.

Tuse 41: Lisqo Tidcan Lammaan Oo Magac Ah

Dabbaal	Liid	Doqon	Nacas	Sacsac	Caaq
Dabbaal	Liid	Doqon	Nacas	Sacsac	Caalle

Lammaanayaasha Isku Qob-tolan Ee Lammaanka Labalaabma

Jaadkani waa lammaane sii labalaabma, iyada ay hal erey iyo qob-tolankiisu mar labaad ku sii qob-tolmayo, waxa aan u bixiyey "Lisqo Lammaan Labalaaban".

Tuse 42: Lisqo Lammaan Labalaaban Oo Magac Ah

Dariishad	Daaqad	Dariishad
Bah	Haab	Bah
Bar	Rab	Bar
Daaq	Quud	Daaq
Dooc	Cod	Dooc
Nooc	Cayn	Nooc

Lammaanaha Isku-qobtolan Oo Isku-jaad Kala-jeeda

Aqoon-baadhistani waa mid si weyn uga beddelan lammaanayaashii qob-tolanka ee aan kor ku soo bandhigay.

68 - Daah-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)

Laqbayntan ayaa muujinaysa inay yihiiin kuwo isku-jaad haddana kala-jeeda ah. Qob-tolankii hore xagga macnaha ayaa uu maso ka ahaa, hase-yeeshee midkan isku-jaadka kala-jeedka ahi waa xagga macnaha. Kolka gadaal loo akhriyo erey walba waxa uu yeelanaya macne ka duwan kii soo-jeedka uu ku ahaa, isla markaana dhiska ereyga ee xarfuhu waa isku mid oo waa isku-jaad.

Tuse 43: Lisqo IsJaajeed

Ged	Deg
Lix	Xil
Sah	Has
Qas	Saq
Daw	Wad
Dil	Lid
Bir	Rib
Qaad	Daaq
Dir	Rid
Xay	Yax
Luuf	Fuul
Beer	Reeb

(Bonda h gaarbadan magtaas edet)

LABA AFLAYN

Afkani meelaha uu gaarka ku yahay ayna adag tahay in la helo luuqad kale oo la wadaagta, ayaax waxaa ka mid ah daraasaddan aan daahfuray, waxaa na u bixiyey "laba aflayn ." Laba -afleyntu waxa ay tahay tub iyo hannaan ku tusinaysa erayo fara badan oo doc kasta oo laga akhriyo isku si ama isku mid ah. Bal aan muuji yo laba afaynta yaabka leh ee Soomaaliga, innaga oo gadaal iyo hore hadba kaan rabno ka bilaabayna akhrinta erayga. Tusaale ahaan; ereyga "nin" kolka xagga hore ee caadiga ah laga akhriyo waa "nin", haddii dhammaadka ama dhanka danbe laga soo akhriyana wa a is la "nin" uun. Sida eraygan oo kale ayaax aan helay kuwo tiro badan oo aynigiisa ah, waxaa na ka mid ah:

Dad	Sas	Gog
Ded	Rar	Lul
Fuf	Dud	Nin
Baab	Boob	Buub
Xoox	Daad	Dood
Duud	Raar	Reer
Roor	Sees	Suus
Shaash	Shiish	Gaag
Faaf	Roor	Qiiq
Qooq	Laal	Lool
Luul	Haah	Yeey

Laba -aflayn Ladhanta (Labladh)

Labladhanku waa laba -afleyn isku soohan, waa na jaad u dhisaalan isku noqod xaraf dhexxaala leh, tii oo aan dhawaaq iyo dhadhankaba ama macnuhu aanu wax ba iska beddelaynin oo uu xaalk oodu noqonayo dantaa -camalood. Jaadkani waxa uu ku dhisaalmaa shaqal -gaaban. Tusaale ahaan; ereyga "silis" waa erey laba -afleeya oo labladhan shaqal gaaban ah.

Ricir	Ruqur
Deked	Debed
Sigis	Didid
Di'id	Digid
Yacay	Dabad

Cilmi -baadhistan oo aanan hal kan ku soo wada ban-dhigaynin, waxa aan ka daahfuray sagaal iyo labaatan hab-meeritaan. Haddii Alle idmo waxa aad kaga bogan doontaan xidhmooyinka timaaddada noo qorshaysan.

ISKU-JAAD KALA-JEEDA

Mar haddii aan soo aragnay jaadka aan u bixiyay "Labo Afleynta" taas oo ahayd hal shibbane oo hareeraha kala maraya, isla markaana aan macnuhu is-beddelayn. Amminka waxa aan soo ban-dhigayaa jaad kale oo aan daah-furay, kaas oo wax badan kaga geddisnayn. Hase-yeeshee halkii ay "Labo-afleyntu" ka ahayd hal shibbane oo qudha kani waxa uu noqonayaa labo shibbane oo dhinacyada isu-dhaafaya. Hadda ba jaadkan waxa aannu u bixinay Isku-jaad Kala-jeeda, taas oo ah in ay labada shibbane is-weydaaranayaan kolka (sidii Labo Afleynta) gadaal loo akhriyo, taas oo macnihii uu guud ahaan is-beddelayo iyo qaar aan macnuhu is-beddelayn.

Isku-jaadka Kala-jeeda Ee Laba-afleeya

Noocani waa mid isku-macne ah. Haddii aan tusaale toolmoon ka bixinno jaadkan waxa aannu eegaynaa ereyadan soo socda: Ereyga "*Bar*", kolka gadaal loo akhriyo waxaa uu noqdaa "*Rab*"; taas oo ay labadani dhab ahaan isku macno yihiin. Af-guriga gobollada dhexe, kuwa waqooyi ilaa iyo galbeedka Soomaalida, waxa ay "*bar*" u yaqaaniin "*meel*". Sida oo kale isku-jaadkeeda kala-jeeda waxa ay u yaqaaniin "*rab*". Markaa waxa aynu aragnaa in iyaga oo labada erey ay yihiin kuwo isku-jaad ah haddana marka la kala-jeediyo ay isla hal macne uun yihiin.

Ereyga "*Daaris*": marka gadaal loo akhriyo waxaa uu noqonayaa "*Siraad*". Kuwani waa isku jaad kala jeeda, macne ahaanna waa labo erey oo isku mid ah. Waa aan

72 Daah-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)

kasaynaa in haddii la dheho "dabka daar" in ay la mid tahay "dabka siraad". Kolkaas ereyada "*Daaris iyo Siraad*" waa isku-jaad kala-jeeda.

Ereyga "*Cod*": kolka dib loo akhriyo waxa uu noqonayaa "*Doc*", hase-yeeshee waxaa jira shaqal xad uu afkeennu sameeyo marka lagu dhawaaqayo, sidaa darteed ereyga "*dooc*" ayaa noqonaya isku-jaad kala-jeedeekiisa ereyga "*cod*". Xusuuso marka ay Soomaalidu tidhaahdo "*dooc iyo dareen waxba kama ogi!*" tani waxa ay ka dhigan tahay "*dooc ama cod*" oo ah war qof ka soo baxay iyo dareen oo ah kasmo hilladin oogo-ka-yeedhka lagu fahmo bal se' cidina hadal ah aan ugu tiraabin. Sidaa darteed "*cod iyo dooc*" waxa ay isku yihiin isku-jaad kala jeeda

Isku-jaadka Kala-jeeda Ee Kala-macnaha Ah

Noocan waxa uu noqonayaa mid isjaajeed ah bal se' waxa uu bahdiisa kaga soocmayaa isaga oo kala macne ah.

Tuse 44: IsJaajeed Kala Macne Ah

Bad	Dab
Laf	Fal
Goob	Boog
Hoos	Sooh
Haad	Daah
Bil	Lib
Bog	Gob
Beel	Leeb
Qaac	Caaq
Dun	Nud

Isku-jaad Kala-jeeda Oo Tiir-dhexaad Leh

Noocan waxa ay xarfaha labada baal galaa yeelanayaan shibbane tiir-dhexaad ah.

Tuse 45: IsJaajeed Tiir-dhexaad Leh

Galab	Balag
Raagis	Sigaar
Degel	Leged
Diris	Sirid
Qaraf	Faraq
Dhirif	Firidh
Dhabar	Rabadh
Lacag	Gacal
Nabad	Daban
Xaraf	Farax

Isku-jaadka Kala-jeeda Ee Isku Jaan-go'an

Jaadkan ayaa ah mid isku-sar iyo jaan go'an bal se' dhisaalanka shibbanayaashiisu ay yihiin kuwo isku liddi ah.

Tuse 46: IsJaajeed Isku Jaan-go'an

Dugsi	Isgud
Canbar	Rabnac
Aroos	Soora
Nabaad	Daaban
Eeddo: aabbaha walaashii	Eedo: wax-ka-tirsasho
Xabbad: mid, hal, rasaas	Xabad: laab
Xaddi: tiro	Xadi: tuugaysan
Baadda: xoogis	Baada: magac-gabdheed

RAKAADDA

Rakaaddu waa daahfur cusub oo ka mida tubaha carcarta leh ee aan helay dhawr labaatankii sano ee aan ku jiray aqoon-baadhistaa afkeenna hodonka ah. Haddii aan sharax kooban ka bixiyo ereyga "Rakaad"; Ereyga rakaad waxaa loo adeegsadaa, waraabinta xoolaha, waa na mar labaad oo biyaha loogu celiyo. Haddaba waxaan u bixinay erayo labo labo jeer iyo in ka badan, ama ba si isku noq noqota ugu jira afkeenna. Markaas waxa aan hor iyo horraan hordhac u muujinaynaa erayo aan qaafiyad ama hab la dhac u lahayn sida rakaadda; bal se' looga jeedo in afeef ahaan ama arar ahaan loogu muujiyo isku noqodka af Soomaaliga ku jira. Aan ku bilowno labo alan oo shaqal gaaban oo isku rakiban:

<i>Abab</i>	<i>Arar</i>
<i>Urur</i>	<i>Olol</i>

Waa aad aragtaa in kuwani xagga hore ka furan yihiin, bal aynu eegno iyaga oo shaqal dheer ah:

<i>Abiib</i>	<i>Aroor</i>
<i>Afeef</i>	<i>Alool</i>
<i>Iniin</i>	<i>Afuuf</i>

Waxaa kale oo jira dar ama qaar isku sar go'an oo xagga hore iskaga noqda sida:

<i>Mamac</i>	<i>Didib</i>
<i>Dhadhab</i>	<i>Sasab</i>
<i>Dadab</i>	ayo kuwo'kale (ikk)

Sida oo kale jaad xagga danbe iskaga noqda ayaa la helaa waxaa na ka mid ah:

Barar *Dholol*

Dirir *Calal*

Goror *Selel*

Waxaa kale oo afkeenna aad ugu badan noocyoo si kale u dhisan oo shaqal dheer qaata oo hore iyo dibna isku noqodku ka galo.

Si kasta ha ahaatee, bal aan guda-galno rakaadda rasmiga ah ee erayadeedu afkan ka buuxaan, dhab ahaanna waa ay adag tahay baaxadda iyo jaadadka rakaadeed ee Soomaaliga in aynigiisa laga helo ama afafka aadanaha kale. Waa ay jiraan runtii Carabida oo kale oo Takriir ama rakaad ama soo noq-noqod lagu yidhaahdo, laakiin se' fara badnida erayada afkeenna ayaa goonni ah yaababna leh. Sagaal iyo labaatan jaad ayaa aan ku soo ururinnay daraasadihii ama cilmi-baadhistii aan muddada dheer afkan ku raad-raacaynay.

Rakaad shaqal gaaban oo laba shibbane ku eg

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

Degdeg *Welwel*

Marmor *Xabxab*

Nacnac *Qulqul*

Jarjar *Widhwidh*

<i>Xidhxiidh</i>	<i>Sarsar</i>
<i>Durdur</i>	<i>Barbar</i>
<i>Qolqol</i>	<i>Gurgur</i>
<i>Girgir</i>	<i>Silsil</i>

Rakaad shaqal gaaban oo gadaal ka furan

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuudoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

<i>Kilkilo</i>	<i>Balbalo</i>
<i>Digdigo</i>	<i>Qalqalo</i>
<i>Filfilo</i>	<i>Durduro</i>
<i>Xodxodo</i>	<i>Haghago</i>
<i>Shigshigo</i>	

Rakaad shaqal gaaban oo dhex iyo gadaalba ka furan

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuudoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

<i>Miri-miri</i>	<i>Hagihagi</i>
<i>Dhili-dhili</i>	<i>Kebikebi</i>
<i>Bari-bari</i>	<i>Jagijagi</i>
<i>Gebo-gebo</i>	<i>Gobo'-gobo'</i>
<i>Labbo-labbo</i>	<i>Balli-ballı</i>

Rakaad shaqal dheer

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

<i>Maahmaah</i>	<i>Teelteel</i>
<i>Liidliid</i>	<i>Tiixtiix</i>
<i>Dhaandhaan</i>	<i>Daandaan</i>
<i>Geesgees</i>	<i>Qaadqaad</i>
<i>Jeexjeex</i>	<i>Baalbaal</i>
<i>Naabnaab</i>	<i>Qaanqaan</i>

Rakaad shaqal gaaban iyo mid dheer wadaagta

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

<i>Gargaar</i>	<i>Basbaas</i>
<i>Dhardhaar</i>	<i>Kashkaash</i>
<i>Kalkaal</i>	<i>Sansaan</i>
<i>Barbaar</i>	<i>Waswaas</i>
<i>Sagsaag</i>	<i>Salsaal</i>
<i>Cadceed</i>	<i>Sabsaab</i>

Rakaad shaqal dheer oo alan shaqal gaaban ku qabsan yahay

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

<i>Daandaansi</i>	<i>Nuuxnuuxsi</i>
<i>Tiiqtiiqsi</i>	<i>Kuurkuursi</i>
<i>Leegleegsi</i>	<i>Guurguурто</i>
<i>Tuurtuuryo</i>	<i>Xaabxaabsi</i>

Rakaad shaqal dheer oo alan shaqal gaabani ku xidhan yahay

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

<i>Koolkoolin</i>	<i>Guulguulid</i>
<i>Xaarxaarin</i>	<i>Beenbeenin</i>
<i>Faadhfaadhid</i>	<i>Faagfaagid</i>
<i>Riixriixid</i>	<i>Diisdiisid</i>
<i>Faaqfaaqid</i>	<i>Faanfaanin</i>

Rakaad shaqal dheer oo dhexda ka furan ayna raacdo "Le"

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhingtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

<i>Biibiile</i>	<i>Xuuxuule</i>
<i>Guuguule</i>	<i>Naanaale</i>
<i>Juujuule</i>	<i>Jaajaale</i>
<i>Taataale</i>	<i>Nuunuule</i>

Rakaad shaqal dheer oo dhex iyo gadaalba ka furan

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhingtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

<i>Biire-biire</i>	<i>Wiiro-wiiro</i>
<i>Qiire-qiire</i>	<i>Taako-taako</i>

Rakaad shaqal gaaban oo isku lammaan alan gaabanina gadaal ka raaco

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhingtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

<i>Yaqyaqsi</i>	<i>Qarqarsi</i>
<i>Xanxansi</i>	<i>Qabqable</i>
<i>Nagnagle</i>	<i>Bacbacle</i>
<i>Fadhfadhle</i>	<i>Digdigle</i>
<i>Jaqjaqle</i>	<i>Nacnacle</i>
<i>Dhabdhable</i>	<i>Bowbowle</i>
<i>Dhawdhawle</i>	<i>Sawsawle</i>

Rakaad shaqal gaaban oo isku lammaan gadaalna uu ka xidho alan gaaban

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

<i>Wadwadis</i>	<i>Xidhxidhis</i>
<i>Gorgorin</i>	<i>Qorqorid</i>
<i>Marmaris</i>	<i>Dhigdhigis</i>
<i>Barbarid</i>	<i>Furfuris</i>

Rakaad shaqal gaaban oo isku jaan go'an

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

<i>Jixinjix</i>	<i>Balanbal</i>
<i>Dhirindhir</i>	<i>Bulunbul</i>
<i>Fadhanfadhl</i>	<i>Qalanqal</i>

Dulundul
Gasangas

Walanwal
Kidhinkidh

Rakaadda aynu hadda soo aragnay oo gadaal shaqal dheer ku leh

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

Dhalandhool
Qirinqiir
Shurunshuur
Dhakhandhookh
Qulunquul

Xidinxiid
Saransoor
Balanbaal
Dalandool
Basanbaas

Rakaad shaqal gaaban oo labo jeer isku sii rakaadata

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

Falax-falax
Qulux-qulux
Fagax-fagax
Buluq-buluq
Qalas-qalas

Cagaf-cagaf
Tarab-tarab
Dhuluc-dhuluc
Balas-balas
Ragax-ragax

Rakaad shaqal gaaban oo isku sii rakaadata oo gadaal ka furan

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

*Jaranjaro
Saxansaxo*

*Baranbaro
Qoronqoro*

Rakaadda aan hadda soo aragnay oo alan shaqal gaabani gadaal ka raaco

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

*Baranbarqo
Salansalxo
Budunbudto*

Rakaad hor iyo gadaal iskaga sar jaran oo dhexda uu ka galoo alan shaqal dheeri

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh

sida erezada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

<i>Buraanbur</i>	<i>Huraanhur</i>
<i>Galaangal</i>	<i>Qalaanqal</i>
<i>Halaanhul</i>	<i>Giraangir</i>
<i>Kalaankal</i>	<i>Kuraankur</i>
<i>Culaancul</i>	<i>Baxaanbax</i>
<i>Fadhaanfadh</i>	<i>Bakhaanbakh</i>
<i>Wadaanwad</i>	<i>Calaancal</i>

Rakaad shaqal gaaban oo isku sii rakaaddata gadaalna ka xidhan

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuudoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida erezada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

<i>Socsocod</i>	<i>Yabyabad</i>
<i>Dhabdhabid</i>	<i>Barbarad</i>

Rakaadda aan hada soo aragnay oo alan dheeri soo oodo

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuudoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida erezada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

<i>Dhaqdhaqaaq</i>	<i>Gargariir</i>
<i>Daldalool</i>	<i>Halhaleel</i>

Gudguduud Dhandhandaan
Banbannaan Macmacaan

Rakaad Shaqal dheer iyo shaqal gaaban oo gadaal ka xidhan

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhingtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

Dardaaran Sursuuran

Rakaad shaqal dheer iyo mid gaaban isugu sii rakaadata oo gadaal ka furanta

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhingtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

Tabantaabo Qabanqaabo
Xidinxiidto Qudunquudto
Garangoorri Darandoorri

Rakaad shaqal gaaban oo dhexda ka rakaadata horayna ka furan

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhingtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh

sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

Argagax

Anbabax

Rakaad shaqal gaaban oo horta ka furan

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

Alalax

Agagas

Ununuf

Oolog

Ururis

Alalas

Rakaad shaqal dheera oo horta ka furan

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

Asaasaq

Amaamud

Abaabul

Alaalad

Uduudux

Akaakow

Rakaad shaqal gaaban oo alan gaaban wadata

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh

86 Daah-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)

sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba
isugu dheelli-tiran yihiin.

Calcalyo

Qadhqadhiyo

**Rakaad shaqal gaaban iyo mid dheer oo gadaal ka
furan**

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh
iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo
cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh
sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba
isugu dheelli-tiran yihiin.

Badbaado

Qalqaalo

**Rakaad dhexda kaga rakaadata shaqal gaaban oo
gadaal ka furan**

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh
iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo
cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh
sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba
isugu dheelli-tiran yihiin.

Dhululubo

Bililiqo

Wililigo

Tararaxo

**Rakaad hore iyo gadaal iskaga sar go'an dhexdana ka
dheer**

Rakaaddani waa waaddo-meer xaraf-is-raac (qaafiyad) leh
iyo danan, waa na hannaan cuddoon oo maanka iyo

cakaarta dhegtuba u bogayaan. Bal dheeho oo wax ka dheh sida ereyada jaadkani ay dhumuc iyo dhadhan ahaanba isugu dheelli-tiran yihiin.

*Musuqmaasuq
Gunufgaanuf*

*Juqufjaaquf
Dhulukhdhaalukh*

EREYADA WADHAFAYSMA

Cilmi-baadhistani waa tu bidhaaminaysa sida carrabku u calaliyo codadka xarfaha, taas oo aan ugu magac-daray kala horumarinta dhex-galayaasha darteed kuwo leh bidhaanta wadhafka, taas oo ah tax ama xadhig docahana u dheer iyo xudduntana iskaga maroor dabran. Shibbanaha horta mara ayaa labada isku naban ee dhexdu ay tabta wadhafku dhagaxa u laliyo oo kale iska daba-tuurmaan iyada oo aan isla ereygii xubnihiisii waxba laga beddelin. Shaxan tusahan hoose ayaa teedka jaadkan iyo tabaha is-weydaarkoodaba saani inoo tusaya.

Tuse 47: Ereyada Wadhafaysma

Kacbada	Kabcada
Ashkato	Ashtako
Ladqabo	Laqdabo
Tijaabo	Jitaabo
Socdaal	Sodcaal
Shaqlan	Shalqan
Qalcad	Calqad
Fasaad	Safaad
Axmaar + o	Amxaar + o
Markhaati	Makhraati
Shanqar	Sharqan
Muqsul	Musqul

88 Daah-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)

Nuqsaan	Nusqaan
Wiglo	Wilgo
Kutaan	Tukaan
Shahawaad	Shawahaad
Gudcur	Guclur
Suxul	Xusul
Sixni	Sinxi
Cifriid	Cirfiid
Asqo	Aqso
Wacdaro	Wadcaro
Raacdo	Raadco
Jiscin	Jicsin
Shamhaad	Shahmaad
Jabhad	Jahbad
Mad-hab	Mahdab
Rafcaan	Racfaan
Shacbaan	Shabcaan
Dufcad	Dacfad
Shaqfad	Shafqad
Xaflad	Xalfad
Dabbaal	Baddaal
Karshad	Kashrad
Muraayad	Muyaarad
Macdaar	Madcaar
Qabco	Cabqo
Digsi	Disgi
Dawaco	Dacawo
Kuddaafad	Dukaafad
Sucdi	Sudci
Midxin	Mixdin
Machad	Mahcad
Axsaab	Asxaab
Mafrish	Marfish
Faseexad	Safeexad

Malqacad
Gacmo

Malcaqad
Gamco

Keli Iyo Wadar Is-le'eg

Daahfurkan xiisaha badani waa mid aan afkeen al mooye ummad kale ku tiraabi karin, waa magac kolka uu keli yahay iyo jeerka uu wadar yahayba is le'eg isku xarfo ah. Waa laga-ma-maarmaan in tadab loo helo qorista shaqallada culus ee farta inoo dhigan ay weli ku qabyeysan tahay. Taas marka la gaadho oo keliya ayaa ay dhaayuhu kala sooci karayaan kelida iyo wadarta haatan isku dhigaalka ah.

- Awr
- Orgi
- Dibi
- Arday
- Tuug
- Caydh
- Eey
- Yeey
- Jareer
- Marti
- Carab
- Soomaali
- Xabashi
- Baabuur
- Ubad
- Baradho
- Dhaqayo

Wadar Aan Keli Lahayn

Daraasaddanina waa mid yaab leh oo aan ku soo koobay ereyo u eg waayeel aan waalid lahayn, taas oo aan ku soocay magacyada wadarta ah ee tanadiyey afkeenna, iyaga oo aan lahayn keli ay ka soo farcameen. Tan lafteeda ayaa yaab leh gaarna inoo ah, waxaa na ka mid ah:

- Dhir
- Dhar
- Dad
- Lo'
- Adhi
- Geel
- Xoolo
- Bulsho
- Rag
- Dumar
- Haween
- Carruur
- Hablo
- Gaadiid

Magac iyo Fal Is-le'eg

Afkani inuu yahay mid goonni ah oo aan dhiggiisu si na aanay u hawaysan karin, daahfurrada ka marag-kacaya ayaa uu ka mid yahay hal-ku-dheggan sare. Boqollaal erey oo isku dhigmo kala dhihid ah, kuwaas oo kala ah magac iyo fal ayaa af Soomaaliga mooyee aan mid kale oo maddigan oo kale ka dhashaa uu aad u yar yahay. Waa wax loo bogo gaarnimadan inoo goonnida ah. Tusahan hoose

waxa uu midh midh u macneynayaa ereyada isku dhigaalka ah misna dhalad wadaagga ah hadda na kala caynta ah. Waxa aan soo hor-marinay macnaha ereygu kolka uu magac yahay, waxa aannu ku dhinac macnaynay isla ereygii oo fal ah.

Tuse 48: Magac iyo Fal Is-le'eg

Qor: sed	Qor: dhig, wax qor
Eeg: xilli	Eeg: fiiri, dhugo, day
Doon: doonni, caato weyd ah	Doon: raadi, jiri, goob
Taag: awood, itaal	Taag: sare u taag
Bari: qorrax ka soo bax	Bari: Tuug, baryid
Tuur: Goobbo	Tuur: xoor
Baad: daaq, dhax	Baad: xoog kaga qaad
Joog: gardeel, moog	Joog: ha tegin
Dhig: ta aqalka ama ta gaadhiga, asaag	Dhig: qor, dul-saar, ha qaadin
Dheel: qabow yar, magac nin, ciyaar	Dheel: adigu ciyaar
Sir: qarsoodi	Sir: dag, khiyaanee
Jir: jidh, roobabbaw	Jir: raac, ilaali
Ruug: jilib, low	Ruug: calali
Hadh: hoos	Hadh: ka hadh
Xad: soohdin	Xad: tuugeyso
Kab: ta la illado	Kab: kar

TILMAAMO KALA TARAN AH

Tilmaantu iskeeda ba waa qayb hadalka ah oo aad ugu dhaw magaca, si yaabab leh ayaa afkeenna ay tilmaamaha oo mararna magacyo noqdaa ay ugu dhisaalan yihiin. Waxaa jira oo aan ku meeray cilmibaadhistan laba hannaan oo aan horey nasiib loogu mudan in la daahfuro, kuwaas oo erey-saleedyo badan kolka ay gadaal kaga nabmaan u xuub-siibtaan tilmaamo marka midba mid lagu beddelo qodob-u-ekayaashan ay yeeshaan macne buuxa oo maanka deeqa.

Si → Ad → Asho

Bal dhuux sida ay isugu midka yihiin haddii erey saleedka ay saddexda qodob-u-eke uu midba mar ku ladhma.

Tuse 49: Si → Ad → Asho

Qab + si +Ad +Asho

Hub + si +ad +asho

Qar + si +ad +asho

Bad + si +ad +asho

Bax + si +ad +asho

Wah + si +ad +asho

Dhac + si +ad +asho

Hab + si +ad +asho

Isla jaadkan oo shaqal dheer ku dhisaalan, bal dhuux sida ay isugu midka yihiin haddii erey saleedka ay saddexda qodob-u-eke uu midba mar ku ladhmo.

Tuse 50: Si → Ad → Asho

Joog + si +Ad +Asho

Xoog + si +ad +asho

Dheef + si +ad +asho

Baac + si +ad +asho

Fiir + si +ad +asho

Ciir + si +ad +asho

Tooc + si +ad +asho

Neef + si +ad +asho

Is → Id → Itaan → Niin

Jaadkan oo shaqal gaaban ah, bal dhuux sida ay isugu midka yihiin haddii erey saleedka ay afarta qodob-u-eke uu midba mar ku ladhmo.

Tuse 51: Is → Id → Itaan → Niin

Qor + is +id +itaan +niin

Dil + is +id +itaan +niin

Bar + is +id +itaan +niin

Gal + is +id +itaan +niin

Xidh + is +id +itaan +niin

Dur + is +id +itaan +niin

Mar + is +id +itaan +niin

Qod + is +id +itaan +niin

Markanna isla jaadkii oo shaqal dheer ah, bal dhuux sida ay
isugu midka yihiin haddii erey saleedka ay afarta
qodob-u-eke uu midba mar ku ladhmo.

Tuse 52: Is → Id → Itaan → Niin

Baadh+ is +id +itaan +niin

Qaad + is +id +itaan +niin

Sheeg+ is +id +itaan +niin

Qeex + is +id +itaan +niin

Xaaq + is +id +itaan +niin

Jiidh + is +id +itaan +niin

Beeg + is +id +itaan +niin

Doon + is +id +itaan +niin

QUMMANAANTA 'DH'DA IYO QALLOOCSANAANTA 'R'DA

Xarfaha is-qaata ee Soomaaliga waxaa ka mid ah 'dh' iyo 'r'. Sida oo kale xarafka 'l' ayaa booskooda gala. Waxaa kale oo la arkaa 'b' oo mar noqota 'f' marna 'm.' Xarafka 'y' ayaa ay is-qaataan 'j' iyo 'g.' Xarfo kale oo badanina waa la mid oo waa ay is-qaataan. Is-beegidda xarfaha 'dh' iyo 'r' waxa aynu helaynaa in 'dh'du ay ka qumman tahay 'r'da. Ereyada afkeenna kuwa ay ku jirto 'dh'du ma qaataan macno kale. Bal se 'r'du kuma koobnaato hal macne oo keliya, oo waxa ay yeelataa dhawr macne oo kale. Tusaale ahaan, ereyga "gadh" waa xubinta jidhka ee ka hoosaysa daamanka, isla markaasna raggu ku yeeshaan timaha. Se mataanteeda 'r'da ee "gar," iyada oo la macne ah taas hore, ayaa ay misana yeelataa dhawr macne oo kale, sida: gees, naq (soornaan), iwm. Si la too ah, ereyga "xoodh," oo ah xunbada caanaha marka la lisayo, ayaa 'dh'da ku lahayn macno kale. Bal se marka la qaato dhiggiisa 'r'da ah, isaga oo la wadaaga macnihii hore, ayuu yeeshaa macnayaal kale, sida: tuur, bahalka "dabacaseeyaha" la dhaho, iwm.

Tusaha Ereyada

Haddaba waxa aannu soo bandhigaynnaa (eeg Tuse 1) in ka badan afartan erey oo muujinaya dulucda tusaalayaashan oo kale.

Tuse 53: Ereyo kala macne ah 'r' iyo 'dh' dartood.

Baadh: raadi

Badh: nus

Baar: timo, sayn ama fig

Bar: dhibic, summad lagu dhasho, waxbarasho

Badhe: kala-qaybiye	Bare: macalin
Baydh: leexo	Bayr: didi og
Bidh: kor u qaad	Bir: xadiid
Biidhi: nooc sigaar ah oo tayo daran	Biiri: kordhi
Boodh: siigo	Boor: carayn, midab
Budh: ul gaaban	Bur: daqiiq, bur caws ah
Buudh: kabaha daboolan	Buur: buurta, naaxsanaan (<i>isku dhigaal kala dhehmo</i>)
Buudhi: dheegga gaadhiga	Buuri: tuubaako
Caadh: xubinta taranka ee awrka	Caar: midabka madaw, dumar
Cadho: xanaaq, cudur ('dh' adag)	Caro: cartan samayn, ciid
Faadh: quf	Faar: caano fadhiistay
Fadh: faadh-faadh	Far: farta, tilmaan, tog yar
Fidh: timo feedhasho	Fir: isir, dir
Fidho: siigo, feedho	Firo: turub firayn
Fuudh: cabbir	Fuur: aad u baaray
Gaadh: u tag, ilaakiye	Gaar: goornhi
Gaadhi: baabuuf	Gaari: dhabeel
Gadh: gadhka, timaha gadhka	Gar: jicho, garhaqsi, wadne
Hadh: hoos, ha raacin	Har: Harta biyaha
Hoodh: harag qudhmay	Hoor: dareere, di'idda roobka
Hudh: cantuug	Hur: gubo, quudh
Huuudh: halawad, qaar	Huur: huurka hawo yaraanta
Jeedh: qayb ama koox	Jeer: jeerta, xilli, bahal
Jidh: oogada qofka	Jir: roob taxan, ilaali
Jiidh: jidh, jiidhis, hilib aan baruur lahayn	Jiir: doolli, tjiro
Kaadh: tikidh yar	Kaar: xummad, magac nir
Koodh: jubbad	Koor: koorta geela

Maadh: caws	Maar: daxal, bir, haad turub
Madh: taab, taran	Mar: xilli, soco, xidh, dhar
Midh: hal	Mir: fal-habeennimo, roob habeen
Naadh: ka xoolaha lagu waraabiyo	Naar: dab
Qaadh: qaayis	Qaar: huudh, kuwo, jidhka badhkii
Qadhaadh: dhadhan	Qaraar: go'aan, ka dhergid
Qoodh: labood	Qoor: sur, meel bannaan
Shidh: qaybta hore ee gaadhiga	Shir: kulan
Shoodhe: xunbo lehe, wiil walaalkaa ah ('dh' adag)	Soore: marti-qaade
Sudh: deldel	Sur: qoor, nooc malab ah
Waadh: bukaan-jiif	Waar: cabbir, noolaansho
Wadh: dul saf	War: xog, haro
Weedh: odhaah, harrar, roob dabayl leh	Weer: bahal, asay
Xaadh: fiiq ama nadiifi	Xaar: saxaro
Xeedho: saxon	Xierno: xayndaabso, sharchiyeyso

Haddaba innaga oo soo aragnay in ay 'dh'du ka qumman tahay 'r'da, hadda na taas macnaheedu ma aha in 'r'du ay mar walba yeelato macnayaal tarma. Waa laga helayaa afkeenna 'r'da oo hal macne oo keliya ku eg, sida ku cad dusha ee ereyada, "soore," "shir," iwm. Aan eegno tusaalayaashan kale:

*Aan idhi: Aan iri
Aad tidhi: Aad tiri
Caydh: Cayr
Xaydh: Xayr*

98 Daaah-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)

Gabadh: Gabar – ikk.

Daliil kale oo inoo muujinaya qalloocsanaanta 'r'da iyo qummanaanta 'dh'da waxa uu ka soo baxayaa wadaraynta ereyada. Kolka la wadareeyo ereyada qaar 'r'du wax macne ah ma samayso, oo sidaas ayay 'dh'-du uga qummanaataa 'r'da. Tusaale ahaan: *gabar* → *gabro*, oo ah erey aan jirin. Haddaba, markan oo kale 'dh'du waxa ay ka qumman tahay 'r'da—oo waxa uu ereygaasi ku wadaroobayaa, *gabdho*. Mar kale, aan eegno wadarta ereyga "badh" oo ah "badhadh." Haseyeeshee, "bar" haddii la wadareeyo waa "barar," oo ah erey macno hor leh la yimid, taas oo ah: wax soo fooca. Sidaa darteed waxa aynu ujeedkeennii ku soo koobaynaa in ay 'dh'du qumman tahay, 'r'du na qallaacsan tahay, marka loo eego arrimahan kore. *Danteennu se ma aha u kala hiilin ku saabsan tartansiinta af-guriyada Soomaaliyeed, bal se muujinta dulucdan ayaa ah mid ay na la gashay daraasaddan aqoonneed.*

Af-dhaab

- Af-dhaab dhiganaha la yidhi yaa noo dhashoo yimiye
- Curad dhumucle weeyiyo tixraac dheef inoo tariye
- Daraasadaha dhuux oo dhadhami waad la dhacaysaaye

- Dhayalna maaha iyo faan bushradu dheegitiinna lehe
- Waa dhaadhi-yahanoo waxtara tubaha dhaarsaniye
- Waa dhigane loo soo dhursugay oon dhantaalnayne

- Albaabadii dhinnaa buu in badan dhaabayaa kaniye
- Ardayduu u dhaqayaa duruus dhimirna wuu korine
- Dhallaankiyo qalaadkana naxwaha yuu u dhigayaaye

Qaryaan Maanmaal Buureed
(2017)

DAAH-FURRADA QAYBTA LABAAD

Tubta Wadareynta

Laqbe Kooba

Wadareeyayaasha

*"Gamanoojin A'shidan Waa Iyada
Mo'yaalyo Laandabar Aan Aad"*

TUBTA WADAREYNTA

Hodonnimada afku waxa ay tibaaxdaa erey badnaantiisa iyo erey macneed badnidiisa, afkeennu se waxa uu kaga mudhay asaagyadiisa kale dhis-hodmeed xarrago badan oo runtii yaabab iyo xiisaba leh.anigu odhan maayo sida kufaarta iyo kufaar-taabaca oo kale waa wax lagu faano, sharaf bay ii tahay, waan ku faraxsanahay Iwm. balse waxa aan dhahayaa waa mid Ilahay lagu mahadsho, waa tu la majeerto amaba waa arrin loo bogo Iwm. sidaa darteed tubta wadarayntu waa mid ka mid ah dhis-hodmeedyada dheehashadooda iyo dhadhansigoodaba loo bogo, kuwaas oo aynu madi iyo hormuudba afkeennu uu kaga yahay asaagyadisa kale.

Siddeed iyo toban hab oo ay u wadaroobaan magacyadu afkeenna ayaan kusoo helay daahfurkan. mugga hore waxa aan soo hormariyay sumado gadaal ka raacaya magacyada kala dhisaalanka duwan, kadibna isla sumadihii oo xagga danbe kaga ladhmaya ayaan si waafaqaysa hannaanka itus oo itaab sii aya aan isugu hoos iyo hareeroba taxay.

+ 'O'

Beer + o, Naag + o, Dabayl + o, Bad + o, Lug + o, Daruur + o, Geed + o, Saliid + o, Beel + o, Meel + o ikk.

O → Oyin

Dhalo + oyin, Hooyo + oyin, Sheeko + oyin, Barkimo + oyin, Higlo + oyin, Magaalo + oyin, Maanso + oyin, Barqo + oyin, ikk.

+ 'A' iyo Shibbanaha U Dambeeya

Wiil +al, Mas +as, Cir +ar, Raad +ad, Ceel +al, Daab +ab, Suul +al, Cod +ad, Miis +as, Baal +al, Xoog +ag, Baaf +af ikk.

'I' lunta + "Yo"

Guri → Guryo, Dheri → dheryo, Qori → Qoryo, Beri → Beryo, Badhi → Badhyo ikk

+ "Yo" (Saddex - yo'ood)

- 1) + "Yo" : Ugaas +yo, Heshiis +yo, Jeex +yo, Furaash +yo, Falaas +yo ikk
- 2) + "Yo" : Jilaa +yo, Ordaa +yo, Qoraa +yo, Gabyaa +yo, Heesaa +yo, Dilaa +yo
- 3) 'I' + "Yo" : Mindi +yo, Derbi +yo, Kildhi +yo, Ciddi +yo, Maroodi +yo, Seeddi +yo, Curri +yo, Laami +yo, Hunguri +yo, Shaki +yo ikk

N → Man

Nin → Niman Suun → Suuman, Tun → Tuman, Xin → Ximan, Diin → Diiman, Dhaan → Dhaaman, Jin → Jiman, Kun → Kuman, Goon → Gooman, Uun → Uuman, Biin → Biiman ikk.

N → "Mo"

Haan → Haamo, Tin → Timo, Kurtin → Kurtimo, Addin → Addimo, Aagaan → Aagaamo, Qaan → Qaamo ikk.

N → Shaqal Luma + "Mo"

Kolan → Kolmo, Tolan → Tolmo, Maalin → Maalmo,
Qaalin → Qaalmo, Kaalin → Kaalmo ikk

+ "Yaw"

Fac → Facyaw, Duq → Duqyaw, Dhac → Dhacyaw ikk

Shaqal-xad + "Yaw"

Adhi → Adhiyaw, Lo' → Lo'yaw, Caano → Caanoyaw ikk

+ "Yaal"

Fure + yaal, Gu' + yaal, Qore + yaal, Go' + yaal, Bare + yaal,
Kabe + yaal ikk

Shaqal gaaban oo luma + shibbanaha dambe + 'O'

Qanjidh → Qanjo, Majin → Majo ikk

Laandabar

Toddobada shibbane ee labalaabma ayaa labo mooyee ('g' iyo 'm') waxa ay shanta kale yeeshaan astaan mideysa, taas oo ah ereyada ku dhammaada L, N, D, B iyo R, ayaa kolka ay wadar noqonayaan waxaa kelidooda gadaal ka raaca isla shibbanihii iyo 'O'. Sidaa darteed ayaa aan ugu laqbeeyey magaca "*Laandabar*."

Laandabar + 'O'

1) 'L' + 'O'

Abaal +lo, Dalool +lo, Hadal +lo, Qafil +lo, Hebel +lo, Dagaal +lo, Jiilaal +lo, Dhool +lo, Gobol +lo ikk

2) 'N' + 'O'

Dareen +no, Bannaan +no, Deegaan +no, Dukaan +no, Marin +no, Dabin +no, Jawaan +no, Habeen +no ikk

3) 'D' + 'O'

Xiddid +do, Waddaad +do, Xuduud +do, Horaad +do, Dambeed +do, Soo-jeed +do, Sii-jeed +do. ikk

4) 'B' + 'O'

Hadhuub +bo, Lakab +bo, Qodob +bo, Sanbab +bo, Albaab +bo, Carrab +bo, Jilib +bo ikk

5) 'R' + 'O'

Urur +ro, Cudur +ro, Nabar +ro, Gidaar +ro, Dabar +ro, Maqaar +ro, Sabar +ro, Dakhar +ro ikk

Wadareynta Tirsiumada

- +Aan = Toban +aan
- +Aal = Boqol + aal
- +Manaan = Kun + manaan
- +Manyaal = Kun + manyaal

EREYO DOC-KA-FURANAYAAL AH

Dib-ka-furane

1- 'E'

Barje, Berde, Jigre, Canbe, Qorshe, Hurfe

2- 'I'

Darbi, Lubbi, Qalbi, Fashti, Kabti, Karti, Marti, Hanti, Hardi, Hurdi, Margi, Jinsi, Gensi, Hammi

3- 'O'

Xumbo, Ganbo, Kabbo, Hanbo, Xanto, Hafto, Bafto, Dharjo, Marjo, Xanjo, Marso, Bulsho, Shansho, Dhalco, Barqo, Xidhmo, Qormo, Dalqo

Hor-ka-furane

- Anshax, Anbad, abtir, adhlax, abris, almis, afjar, abnaq, abyat, aflax, abjad, arxan, arbush, askax, ilbax, iftin, injir, irbad.

Dar-ka-furane

- Abti, Orgi, asli, alqi, insi, Arji, Asqo, Ergo, Ilmo,

QODOBKA

Qodobka Soomaaligu sidiisa ba gadaal ayaa uu kaga xidhmaa kana raacaa magaca ama ereyga. Toddoba xaraf weeye qodobka afkeennu, kuwaas oo kala ah; "*ta, da, sha, ga, ka, ha* iyo *a*". weedh ayaa aan ku soo koobay toddobadan xaraf. Waxaa na weeye "**Ta ka ag hadasha**". Weehani si macnawi ah ayaa ay u tilmaamaysaa in qodobadani ay ereyga agtiisa ka hadlaan ama ku ladhmaan ama raacaan. Hadda ba saddex ka mid ah qodobbadan ayaa muujiya labka kuwaas oo ah "*ka, ga, ha.*" Saddex kale na waxa ay muujiyaan dheddigga waxa ayna kala yihiin "***ta, da, sha.***" Qodobka '*a*' isagu labka iyo dheddigga ba waa uu raacaa.

Tuse 54: Qodobka Lab iyo Dheddig

Lab	Dheddig
Ka	Ta
Ga	Da
Ha	Sha
A	A

Qodobka Lab

Weedh gaaban oo koobaysa xarfaha qodobka lab ayaa aan u bixiyey "*ka ha*ga." Tanina waxa ay si macnawiya u muujinaysaa kaalinta Rabbaaniga ah ee qoodha ama labka, taas oo ah hoggaamin.

Hadda ba waxa aan halkan ku soo gudbinaynaa tusaalayaal

muujinaya, sida qodobbada labka ahi u raacaan magacyada ama ereyada.

Ka:

- Wan +ka, Bur +ka, Fool +ka, Geed +ka, Jid +ka, Xuub +ka, Fur +ka.

Ga:

- Guri +ga, Xay +ga, Joog+ga, Maroodi +ga, Hooy +ga, Bari +ga, Nadi +ga.

Ha:

- Fure +ha, Badhe +ha, Sidde +ha, Jire +ha, Bare +ha, Wade +ha, Qode +ha.

A:

- Daah +a, Madax+a, Luuq+a, Dhuux+a, Magac+a, Jeex+a, Suuq +a.

Qodobka Dheddig

Xarfaha qodobka dheddig ayaa aan ku soo koobay weedh gaaban oo si macnawiya dhuuxeedu u muujinayo kaalinta dheddigga, taas oo ah "*ta shidda*." Tani na waxa ay tibaaxaysaa kaalinta dheddigga oo ah adeeg ama fulin. Hadda ba waxa aan halkan ku soo gudbinaynaa tusaalayaal muujinaya, sida qodobbada dheddigga ahi u raacaan magacyada ama ereyada.

Ta:

- Bir + "ta", Gacan + "ta", Xabag + "ta", Buur + "ta", Xeeb + "ta", Neef + "ta", Xog + "ta".

Da:

- Badhi + "da", Bad +da, Ciid + "da", Dabo + "da", Murti + "da", Qaaddo + "da", Sheed + "da".

Sha:

- Bil → Bisha, Nayl → Naysha, Baal → Baasha, Meel → Meesha, Gol → Gosha, Dul → Dusha, Ul → Usha.

A:

- Fallaadh + 'a', Garfeedh + 'a', Weedh + 'a', Caydh + 'a', Gabadh +a, Xaydh +a, Feedh +a.

Shan Shibbane iyo Labo Shaqal Oo Aan Ereyna Ku Dhammaan

Ammintii dheereyd ee aan dabo socday daraasadaha cusub ee afkeenna tanaadka u ah, waxa aan hubiyey in xarfaha *T*, *J*, *Kh*, *K*, iyo *M* aan ereyna ku dhammaan kolka laga reebo shibbanaha "Kh" oo aan helay saddex erey oo keliya oo ku idlaada, kuwaas oo kala ah; Bookh, Tookh iyo Jookh. Sida oo kale, labada shaqal ee 'a' iyo 'u' ayaa aan helay min labo erey oo ku kala dhammaada. In kasta oo ay wataan hamse, bal se' lama helayo erey labadan xaraf ee 'a' iyo 'u' oo hamse la'aan ku dhammaada. Waxa aan soo helay min labada erey ee shaqalladan ku idlaada marka ay hamsaha wataan, waxa ayna kala yihiin; **Ba'** (Hoog), **Da'** (Cimri), **Bu'** (Ubuc) iyo **Gu'**.

Qodob-raaca Xarfaha

Ilaah mahaddiis waxaa aan aqoon-baadhistan ku soo uruurshay tub gaar ah oo daah-furaysa lix iyo tobanka shibbane sida ay toddobada qodob u kala raacaan. Hannaankan oo ah mid aan laaxin laga jarayn waxa uu yahay sidatan:

- Xarfaha B, R, S, F iyo N, waxaa keliya oo kala raaca labada qodob ee "ka" ama "ta".
- Xarfaha X, C, Q iyo H, iyaga na waxaa kala raaca labada qodob ee 'a' ama "da."
- Xarafka D keliya waxaa raaci kara qodobka "da"

ama "ka"

- Xarafka G keliya waxaa raaci kara qodobka "ta" ama "ga"
- Xarafka Sh keliya waxaa raaca qodobka "ka"
- Xarafka W keliya waxaa raaca qodobka "ga"
- Xarafka Dh keliya waxaa raaca qodobka 'a' ama "ka"
- Xarafka L keliya waxaa raaca qodobka "sha" ama "ka"
- Xarafka Y keliya waxaa raaca qodobka "da" ama "ga".

Xagga Shaqallada

Isla aqoon-baadhistan waayaha dheer igu qaadatay waxaan ku ogaaday hannaanka ay qodobbadu kala raacaan ereyada ama magacyada ku dhammaada shaqallada. Waxana ay u kala raacaan sidatan soo socota:

- Xarafka A' waxaa raaca qodobka 'a' ama "da"
- Xarafka E waxaa raaca qodobka "ha"
- Xarafka I waxaa raaca qodobka "da" ama "ga"
- Xarafka O' waxaa raaca qodobka 'a' ama "da"
- Xarafka U' waxaa raaca qodobka "da" ama "ga:"
- Shaqalka "aa" waxaa raaca qodobka "ga".

Fiiro Gaara: Qodob-raaca xarfahan aan daah-furay waa marka ereygu ama magacu uu keli yahay oo qudh ah..

LAQBAHA XARFAHA

Sida dedaalkaya iyo waayo-aragnimada waayihii daraasadahan aan waday waxa ii muuqatay in ay habboon tahay, gaar u kala laqbaynta iyo guud u wada laqbayntu ba in ay laftoodu noqonayaan hannaan iyo cilmi-baadhisyo cusub oo aan la iiga horreyn, waa na mid Ilaah mahaddiis wax weyn iyo tubo dheegasho iyo tix-raacba mudan u jeexaysa cilmiga badda ah ee afkeennan hodonka ah. Hadda ba bal aan soo hormariyo gaar-u-kala-laqbayntii xarfaha, haddii ay yihiin shibbanayaal ama shaqallo, waxa ayna kala yihiin sidatan soo socota.

Laqbaha Shibbanayaasha

- Xarfaha B, R S, F iyo N, waxa aan ku laqbeeyey “*Naf baris*”
- Xarfaha X, C, Q iyo H, waxa aan ku laqbeeyey “*Ci' xaq ah*”
- Xarafka D, waxa aan ku laqbeeyey “*dadka*”, maaddaamma xarafku ahaa D oo ay qodobbadiisii noqdeen “da” iyo “ka”
- Xarafka G, waxa aan ku laqbeeyey “*taga*”, maaddaamma xarafku ahaa G oo ay qodobbadiisii noqdeen “ta” iyo “ga”
- Xarafka SH, waxa aan ku laqbeeyey “*sheeko*”, maaddaamma xarafku ahaa SH oo uu qodobkiisii noqday “ka”
- Xarafka DH, waxa aan ku laqbeeyey “*dhako*”, maaddaamma xarafku ahaa DH oo ay qodobbadiisii noqdeen ‘a’ iyo “ka”
- Xarafka L, waxa aan ku laqbeeyey “*laashka*”,

maaddaamma xarafku ahaa L oo ay qodobbadiisii noqdeen "sha" iyo "ka"

- Xarafka W, waxa aan ku laqbeeyey "ag", maaddaamma xarafku ahaa W oo uu qodobkiisii noqday "ga"
- Xarafka Y, waxa aan ku laqbeeyey "adag", maaddaamma xarafku ahaa Y oo ay qodobbadiisii noqdeen "da" iyo "ga"

Laqbaha Shaqallada

Xarafka A', waxa aan ku laqbeeyey "aada", maaddaamma xarafku ahaa A' oo ay qodobbadiisii noqdeen 'a' iyo "da"
Xarafka E, waxa aan ku laqbeeyey "hee!", maaddaamma xarafku ahaa E oo uu qodobkiisii noqday "ha"

Xarafka I, waxa aan ku laqbeeyey "adiga", maaddaamma xarafku ahaa I oo ay qodobbadiisii noqdeen "da" iyo "ga"

Xarafka O, waxa aan ku laqbeeyey "aad", maaddaamma xarafku ahaa O oo ay qodobbadiisii noqdeen 'a' iyo "da"

Xarafka U', waxa aan ku laqbeeyey "adag", maaddaamma xarafku ahaa U' oo ay qodobbadiisii noqdeen "da" iyo "ga"

Shaqalka AA, waxa aan ku laqbeeyey "aag", maaddaamma shaqalku ahaa AA oo uu qodobkiisii noqday "ga".

Laqbaha Guud Ee Shibbanayaasha

Saddex oo weedhood oo gaagaaban oo is-hoosyaal ayaa aan ku kulmiyey laqbaha guud ee lix iyo tobanka shibbane iyo qodob-raacooda, waxa ay isku noqdeen sidatan:

- *Ci' xaq ah ku aad naf barista*
- *Sheeko dhako adayg*
- *Waa dadka laashka ag taga*

Laqbaha Guud Ee Shaqallada

Shaqallada na waxa aan kulmiyey weedh isu-yeedhaysa, taas oo ah:

- *Adiga? Hee!*
- *Aagga u adag aad oo ood*

Yaabka Qodobka

Xiiso iyo yaab waxaa leh ku dhawaaqidda qodobka lab, in ay dadka qaar ku beddelaan oo ay u akhriyaan qodob dheddig. Dadka karid-laawayasha ah ee loo yaqaan kuwa carrab-la' iyo dhallaanka ayaa sidatan ugu dhawaaqa. Qodobka "ka", waxa ay u akhriyaan "ta", halka ay qodobka "ga-na" ay ugu dhawaaqaan "da". Tusaale ahaan: Ereyga duurka, waxa ay dhahayaan "duurta", ereyga saabka isna waxa ay dhahayaan "saabta". Sidaas oo kale ereyga "xoogga" waxa ay ugu dhawaaqaan "xoodda", si tabtaas la mid ahna ereyga "madiga", waxa ay ugu dhawaaqaan "madida".

AFKANI FAR HORUU LAHAA

Sideedaba wax kasta oo jiraan magac ayaa ay leeyihiiin oo lagu asteeyaa. Af waliba oo Ilaah uumayna magacyadiisu waxa ay muujiyaan jiraalladiisa. Haddaba marka aynnu u fiirsanno afkeenna, waxaa ku jira magacyo badan oo wada tilmaamaya in ay jirtey far ay qori jireen dadyowgii afkan faca weyn (waa Soomaaligee) ku soo hadli jiray. Qoraallada iyo noocyadooda ilaa summadaha iyo sawirrada ayaa iyaguna ku jira, shaki ma leh in ilbaxnimooyin kala waayo ahi ay geyigan ka tisqaadeen, waxaa kale oo maragyada aynnu haysanno ka mid ah in diino xaq ah oo xagga Rabbi ka yimidi ay dhulkaan soo mareen. Raadad kala geddisan oo dhismayaal iyo dhaqan dadeedba leh ayaa laga wada dheehan karayaa dhaxalkaas.

Hadda ba ereyada qiraya in afkani uu far hore ugu lahaa, waxaa ka mid ah: Qalin, khad, far, xaradh, loox, bog, baal, xisaab, sawir, summad, cashar, qorid ama dhigid, akhris, qaybid ama kor-ka-qabasho (dusha-ka-hayn), subcis, yeedhis, xaashi, warqad, xaraf, shax, farshaxan, daabac, arday, waddaad, xer, qalin-jebin, qalin-leef ikk.

Erayadan idilkoodu afkeenna ayaa ay hore ugu jireen oo qarniyo iyo quruumo ayaa ay sooyaal ahaayeen. Lama odhan karayo diinta Islaamka ayaa ay la xilli ahaayeen, waayo? Wax af Carbeed ahi kuma jiraan. Kolka lagu daro kaydka murtida iyo suugaanta kuwani waa qaar si cad ugu dhex jirey afkan iyo isbeddelladii faca weynaa ee uu soo maray. Raadad aan ilaa maanta doorsamin ayaa laga helaaa dhulkeenna, kuwaasoo god qallo iyo goobo qaddiim ah ay ku wada yaalliin fartii iyo sawirradii oo wada socda; walaw aan dadaal mug leh oo qaran loo hurin, haddana boqollaal goobood oo la yaqaanno ayaa jira.

Dad qalaad oo guuriyey faraha iyo xaradhka iyo farshaxanka aynnu dhaxalnay, ayaa geeyey xarumo aqooneed oo qaarkoodna lagu fur-furay, kuwaas oo lagu fahmey dhadhanka iyo macnaha dhigaallaadaas, xitaa waxaa jirta in dhismayaasha taariikhiga ah ee dalalka deriska qaarkood sida Masar ayaa raadadka iyo qoraallada ilaa imminka ku sharraxan la helaa tii oo af Soomaali noqotay. Waxaa jira xubno ruug-caddaayo Soomaali ahi inay qaybo ka turjumeen oo ay afkeenna uun ku fasireen sooyaalladaas. Si kasta ha ahaatee, waxaa xaqiiqo kale ah in qodobbada raad-raaca sooyaalkii hore badidoodu ay ku soo wada arooreen geyigeenna. Summadaha xoolaha lagu dhigo, farshaxanka saabaanka qaar weli ka muuqda, cayaaraha dadka kala gedaha ah ee dhulka lagu dul sunto iyo qoraallada qaddiimka ah, dirkuba waxa ay isugu wada markhaati furayaan in dadkani faro fac weyn iyo qoraallaba uu hore u lahaa.

LAMMAANAYAAL HIR-GALAY

Waxaa runtii yaab iyo u-bogidba leh, sida milgaha iyo murtida leh ee afkeenna uu Rabbi ku galladay. Waayihii aan hawsha ururinta iyo baadhidda af Soomaaliga ku dhex jirey, waxyaabihii sida weyn aan uga fajacay waxaa ka mid ahaa qaybtan aan u bixiyey *Lammaanayaasha Hir-galay*. Waa qaar guun ah oo dadku ab ka ab soo adeegsan jireen iyo kuwo aan badnayn oo ku biiray. Waxa ay ku tusayaan in murtidu iska dhex ceegaagto ama ay ka buuxdo afkan xaggii loo dayaba. Qaafiyad ama hab la dhac ku qotonta xaraf xaraf ayaa ay badi u dhisan yihiin, inta badana midka hore ayaa yar, ka danbena waa weyn yahay ama waa uu ka xarfo badan yahay mataankiisa. Laakiin se' kuwo doora oo gadaal u yar iyo qaar isku jaan go'anba way leeyihiin. Miisaanka afka ayaa ay xagga madhka ka tiiriyaan, abbaarta iyo ujeeddada si qurxoon baa ay u asiibaan. Qofkii lammaanayaashan mid kasta dhadhankiisa ama macnihiisa sii jiriyaana waa dadaal dheef iyo fahamba kordhinaya.

Aan soo gudbinno lammaanyaasha hir galay oo si joogto hadalldeenna loogu darsado, bal se' si xarfi ah ayaa aan u kala hor marinaynaa, halkii aan siday isugu nuxur dhaw yihiin u ratibi lahayn.

*Ab iyo isir
Ab iyo ood
Ul iyo diir
Af iyo addin
Adhi iyo ishin
Asal iyo farac
Oday iyo awoow
Abaar iyo aaran*

*Ab iyo abnaq
If iyo aakhiro
Af iyo uur
Axan iyo agas
Adhi iyo geel
Ajar iyo abaal
Oday iyo habar
Ashqaraar iyo amakaag*

Ab iyo abaari keentay	Asal iyo farac
Bad iyo berry	Bur iyo biyo
Biyo iyo baad	Bog iyo beer
Bah iyo biro	Baga iyo kulcad
Belo iyo baas	Bari iyo bogox
Bari iyo galbeed	Beyd iyo baro
Badhi iyo buuryo	Buur iyo bannaan
Ban iyo buur	Baaho iyo biro
Bashbash iyo barwaaqo	Bashbash iyo badhaadhe
Taq iyo xeel	Tin iyo cidhib
Tol iyo xidid	Tiro iyo tayo
Taws iyo had	Tamar iyo tag
Talo iyo tayiiso	Talo iyo tusaale
Talo iyo taag	Toogo iyo mar
Tagto iyo taagan	Tagto iyo timaaddo
Jid iyo daw	Jin iyo jaan
Jinni iyo insi	Jab iyo halaag
Jaan iyo cidhib	Jiif iyo jog
Juuq iyo jaaq	Jire iyo jooge
Jirahay iyo joogahay	Xog iyo xaal
Xilo iyo xaas	Xilo iyo xoolo
Xidid iyo xigaal	Xumo iyo samo
Xeer iyo xannaan	Xumaan iyo samaan
Xoog iyo xelad	Dan iyo heello (Teello)
Dad iyo duunyo	Dad iyo dugaag
Dir iyo daabaan	Dir iyo Daarood
Deyn iyo deeq	Dirqi iyo tu xun
Dood iyo dagaal	Dooc iyo dareen
Doog iyo abaar	Doog iyo jiilaal
Dun iyo duug	Doog iyo diraac
Debed iyo gudo	Dal iyo debed
Dirir iyo duullaan	Rag iyo dumar
Raq iyo ruux	Raad iyo cidhib
Rafaad iyo raaxo	Run iyo been
Rug iyo raas	Sal iyo baar
Sar iyo hilib	Sar iyo duud

Sir iyo caad	Sabo iyo degaan
Samo iyo xumo	So iyo saan
Sab iyo Soomaali	Sheeko iyo shaahid
Shir iyo shawr	Dhib iyo dheef
Dhab iyo dhayal	Dhab iyo dheel
Dhiig iyo dhaqan	Dhowe iyo dheere
Dhadhan iyo dhursug	Dhaxdin iyo dhalasho
Cag iyo ciddi	Cay iyo ammaan
Cay iyo cadaab	Col iyo nabad
Col iyo abaar	Col iyo cadaawe
Ceeb iyo caydh	Cad iyo caano
Candho iyo caano	Candho iyo caadh
Cir iyo dhul	Cal iyo gal
Ceesh iyo Milix	Cad iyo caano
Cawo iyo ayaan	Cawo iyo maalin
Ceel iyo carshin	Calaf iyo ciidan
Carrab iyo calool	Carrab iyo laba daan
Culimo iyo caammo	Culimo iyo codkar
Gar iyo gardarro	Gar iyo garawshiinyo
Gur iyo toos	Gu' iyo jiilaal
Gun iyo baar	Guri iyo goob
Gabaw iyo geeri	Guul iyo guul darro
Goor iyo galab	Goor iyo ayaan
Guur iyo gaabsi	Gaar iyo guud
Gudub iyo toos	Gabadh iyo ganbooley
Gabadh iyo habar	Gacal iyo xigaal
Gacal iyo sokeeye	Gacal iyo nacab
Gole iyo geed	Guri iyo geed
Guure iyo galab carraw	Fal iyo waalli
Fururq iyo fanto	Qudh iyo qabiil
Qudh iyo qolo	Quud iyo qaadhaan
Qoob iyo qaylo	Qoodh iyo xero
Qalin iyo bug	Qaran iyo qabiil
Kab iyo Karin	Kal iyo lab
Kas iyo maag	Kor iyo kal
Kun iyo koow	Kud iyo kaare

<i>Kor iyo hoos</i>	<i>Kun iyo kaakac</i>
<i>Kub iyo xaad</i>	<i>Kamma iyo badheedh</i>
<i>Kimis iyo calaf</i>	<i>Lab iyo dheddig</i>
<i>Lug iyo laan</i>	<i>Lug iyo faran</i>
<i>Lug iyo gacan</i>	<i>Magac iyo maal</i>
<i>Magac iyo manfac</i>	<i>Muslim iyo gaal</i>
<i>Miyi iyo magaalo</i>	<i>Maqal iyo muuqaal</i>
<i>Mudh iyo gacan</i>	<i>Madaw iyo caddaan</i>
<i>Madax iyo majo</i>	<i>Midig iyo bidix</i>
<i>Mar iyo meel</i>	<i>Marriin iyo masruuf</i>
<i>Maalin iyo habeen</i>	<i>Maangal iyo maangad</i>
<i>Naf iyo maal</i>	<i>Nin iyo naag</i>
<i>Nin iyo waagiis</i>	<i>Naas iyo nikaax</i>
<i>Nasab iyo nikaax</i>	<i>Nabad iyo caano</i>
<i>Nabad iyo colaad</i>	<i>Nuuc iyo naac</i>
<i>War iyo wacaal</i>	<i>Wiil iyo walaal</i>
<i>Wiil iyo waalid</i>	<i>Wiil iyo gabadh</i>
<i>Wiil iyo caano</i>	<i>Wadar iyo waaxid</i>
<i>War iyo waagii</i>	<i>Werwer iyo walaac</i>
<i>Weligay iyo waaqay</i>	<i>Weligay iyo Allahay</i>
<i>Warsan iyo weedhsan</i>	<i>Wax xun iyo wax san</i>
<i>Had iyo jeer</i>	<i>Had iyo goor</i>
<i>Hadh iyo habeen</i>	<i>Hor iyo abbaato</i>
<i>Hor iyo horraan</i>	<i>Hor iyo dabo</i>
<i>Hawl iyo halaabad</i>	<i>Hoodo iyo ayaan</i>
<i>Habar iyo habeen</i>	<i>Habeen iyo dharaar</i>
<i>Habeen iyo maalin</i>	<i>Hayiin iyo dayiin</i>
<i>hoog iyo ba'</i>	<i>Horrayso iyo danbayso</i>
<i>Yar iyo weyn</i>	<i>Yarad iyo yabadh</i>

Waxaa jira lammaanayaal af Carbeed ah oo isku mataansan, in kasta oo aynnu in badan sheegnay inay labadan af aad isugu dhaw yihiin ama ay wax badan wadaagaan, misana kuwo wada Carabiga ah waxaa ka mid ah:

*Xaq iyo baaddil
Janno iyo cadaab
Samac iyo basar
Beled iyo Baaddiye.*

*Shar iyo khayr,
Xalaal iyo xaaraan
Saqiir iyo kabiir*

Sida oo kale waa la heli karaa Lammaanayaal uu midkood Carabi yahay, bal se' ujeeddadu waxa ay tahay muujinta mug weynida iyo mucjisada afkan hadonka ah. Adeegsiga Carabigu uma muuqan karo wax dhib leh, maaddaamma hadalkeennaba uu xoog ugu jiro, tiiyoo weliba la aamminsn yahayba in soomaaligu uu isagu dhalayba ama ay carabidu ka farcantay. La arkee in dadka qaar aan si qoto leh waxba u ogeyn ama aan aqoontoodu durugsanayn ay weedhahan la yaabaan, amaba ay ku adkaato oo ay iskaba qabeen in afkooduna sabool yahay, Carabiduna ka fac ama dhadhan iyo dhisme roon tahay. Si kasta ha ahaatee, waa Muran la' in Soomaaligu hodan ku yahay kaalin walba.

TIRADA IYO TIRSIIMADA

Tiradu waa qayb muhim ah oo hadalka lagu koobo. Af waliba wuxuu leeyahay magacyadiisa tiro, sida uu uu leeyahay ereyadiisa odhaaheed oo kale. Hadda ba afkeannu tiradana hodon buu ka yahay oo waxa uu leeyahay magacyo badan iyo qaabab habboon. Afkan mooyee, ma jiro mid tirada koow u leh dhawr magac, bal day ereyadan kala ah:

- *Koow*
- *Hal*
- *Mid iyo*
- *Midh: Mir.*

Sida oo kale marka ebyidda ama keliyeynta la sheegayo, Soomaaligu iyana magacyo shan gaadha buu dhahaa, waxa ay kala yihiiin:

- *Keliya*
- *Qudha*
- *Uun*
- *Lee iyo*
- *Bes.*

Tusaale ahaan; marka la tilmaamayo waxaas ama intaas oo keliya ama intaas oo qudha ama intaas uun amaba intaas lee ama intaas bes. Tirada asalka ah ee "Koow" ilaa "Sagaal" ayaa ubadka loogu barbaariyaa hannaan lagu qaybsiyo, waxaa ka mid ah:

- *Koow koobaaley*
- *Labo liibaanto*
- *Saddex saalo caddo*

- *Afar oori bannaan*
- *Shani shaal dhabatay*
- *Lixi laan jiiddey*
- *Toddoba tog ka yeedhay*
- *Siddeed sooyaantey*
- *Sagaal sooyaalka*
- *Toban tiro ku dhan*

Waxaa lagu soo af-jaraa toban tiro ku dhan; waxaa jira afaf derisyadeenna qaar ay ereyga ku dhan u yaqaanaan tirada toban lafteeda, kuwa kalena qaar badan baynu isaga egnahay.

Sida oo kale cayaaro badan ayaa qaab xifdiyeed oo tirooyinka loogu naanayso sooyaalkeenna laga helaa. Dheesha la dhaho **Delebka**, waa labo jaade, kiisa ammaan-laha ah ayaa aan tusaale u qaadanaynaa. Waxaa lagu cayaaraa afar qori oo lababa la kala diiray, inta la isku dhufuto ayaa sida ay u dhacaan loogu kala guuraa shax u jeexan, tii oo lafo, qoryo ama badhamo loo adeegsado. Haddii mid keli ahi cadaado ama xagga beerka u dhaco, saddexna dhanka diirka ee madow waxaa la dhahaa waa **Yeeg** ama **Godhe**. Hal god oo qudha baa lagu guuraa, markay kala badhmaan waa **Labaaley** oo labo god ayaa lagu guuraa, laqbaheedana waxaa la dhahaa "*Labaaley lax bay qalatay oo luqun jab ii diiddey*." Waxaa jirta Tuux oo ah marka hal qori ka madoobaado, waxaa lagu guura saddex god waxa ayna leedahay laqbayaashan:

- *Tuux, Taax, Tan*
- *Uguux, Agaax, Agaalli*
- *Tubudhux, Tabadhax, Tan la degey*
- *Murtutux, Martatax, Marta fur.*

Waxaa ku xiga **Case** oo afar god lagu dhaqaaqo ah, waa kolka ay wada caddaadaan, waxa uu na leeyahay Laqbayaashan.

- *Case, Buuni, Jabani, Sonkor*
- *Case, Dhuuyeye, Dhaaye, Dhegjar*
- *Case, Leme, Sede, Aar.*

Kuwani waa tirooyin ay caadi u isticmaalaan afaf inoo dhow, sida oo kale dharaaraha ayaa Soomaalidii hore ku tirsan jirtey yaga iyo kuwa tuuxdaba.

Site ayaa ugu godad badan oo siddeed god baa lagu guuraa, hal marna waa lagu ceshedaa. La'aantiis dhagxaanta ama lafaha lagu dheelaa ma ba soo galaan bedadda oo waa fure. Laqbihiisu waxaa weeye:

- *Site*
- *Seerin*
- *Armi*
- *Duubi*
- *Daalac*
- *Dugti*
- *Darka*
- *Waxar.*

Waa ay badan yihiin cayaaraha tirooyinka lagu xuso ee ubadkeennu adeegsadaan.

Tirsiimo Labo Aflaysa

Tirsiimada Soomaaligu, qodobka kale ee ay hodonka iyo horyaalnimadaba ku hanatay waxa ay tahay kala **hor** marinta tirooyinka tobnaaddada ah. Bal u fiirso marka aan

sheegayno tirada 15, waxa aynu u dhihi karnaa labo siyood oo kala ah:

- **Shan iyo Toban** (oo tirada yar baan hor marin karnaa)
- **Toban iyo Shan** (oo tirada badan ayaa aynu hor marin karnaa).

Sida oo kale 43 waxaan u kala hor marin karnaa; *Saddex* iyo *Afartan*, ama *Afartan* iyo *Saddex*. Tanina waa hibo weyn iyo guul gaar ah oo Rabbi inagu Galladay. Carabida oo inagu soo dhow ayaa aan tubtan u macnaysmi karin, waayo? Is-dhaafinta labaad ayaa sheegmadoodu tilmaantaa ama ba noqotaa tiro meeled.

Dhanka Jajabka

Waxaa inagu filan in kolka tirada dhabanka ah; waa tirada isku buuxda ama labo u qaybsanta e', marka la sii kala qaybsho; waxa ay noqotaa:

- **Badh:** (1/2)
- **Waax:** (1/4)
- **Falladh:** (1/8)
- **Rimic:** (1/16).

Dhanka kale, tirada kisiga ah; waa tirada dhimman ama saddexda u qaybsanta. Tiradan kisiga ahi waxa ay iyadu na u qaybsantaa dhawr dalool. Waxaa jira magac kale oo ah tirada mutuxan, taas oo ah tirada iyada lafteeeda oo qudha mooyaane aanay tiro kale u-qaybsamin.

Xisaab Fallada

Isu-geyntu ama isku-dariddu waxa ay keentaa *Wadar*, halka kala-goynta ama kala-jaridduna ay keento *Farqi* ama *Faraq*. Isku-dhufashadu waxa ay keentaa *Taran*, halka ay isu-qaybintu na ay keento *Saami*. Magacyada *Jibbaar* iyo *Laab* ayaa iyana loo adeegsadaa: Jibbaarku waa tiro laftees oo tirada jibbaar ee la dul saaray oo jeer la isku dhufto. Tusaale ahaam afar jibbaaran, waa tirada 2 oo afar jeer la isku sii dhuftay ($2 \times 2 \times 2 \times 2 = 16$). Laabkuna dhinaca ayuu kaga dhifsan yahay oo tirada laab ayaa lagu dhuftaa tiirsiga kale, tusaale ahaan: Waa 14 oo la saddex laabay, waxayna tahay $3 \times 14 = 42$.

Xisaabaha kale ee jira sida boqolleyda, itimaalka, xididka 2 ama 3 jibbaaran, kuwa xaglaha, loogardamka, tirooyinka salalka yeesha, dhammaan shaxanada iyo jaantusyada, waxaa hore loogu baxshey erey bixin aad iyo aad u qumman oo u qurxoon waa ayna hirgaleen. Nasiib-darro maanta waa faro ku tiris cidda eray bixintaas adeegsata amaba xitaa sii xasuussani. Waxaa halkoodii galay oo dib loogu noqday (xagga dugsiyada) afafkii qalaadaa.

Tirooyinka

Asalku waa 1aad, 10aad, 100aad iyo 1,000aad. Bal eeg sida aynnu ugu dhawaaqno: tobonnaan ama tobonyaal, boqollaal ama boqolyaal, kumanaan ama kumanyaal amaba Kumaankun. Tobonnaanka kun ayaa Soomaalidii hore u tiziin Leg. Metelan soddon kun waxay noqonaysaa saddex leg iwm. Sida oo kale Boqollaalka kun ayaa ahaa Leguug, markaa 400,000 waxay noqonaysaa 4 Leguug iwm.

Magacyada Tirsiyada

Hor iyo Abbaato tirada midkeedii waliba waa tirsame. 3 waa Tirsame, 7 waa tirsame iwm Kolkay noqoto in Eberka lagu daro 9-ka tiro waxaa la dhahaa Astiro. Tirsamayaal isku taxan ama xidhiidhsan sida kuwa cod-fogeyska (Telefoonka) waxa ay noqonayaan tirsi. Inkastoo loo batay adeegsiga qalaadka, misa na haddii aan rabno afkeenna hodonka ah, wax walba oon rabno waa ka heli karnaa, waa se' in loo darbo dad aqooneeda leh oo qaran ama awood lagu kalsoon yahay ay u xusho ama u xil saarto.

Xisaabin Cusub

Waxaan soo bandhigaynaa Xisaabin ay nala tahay in dugsiyada aasaasiga ah ku habboon tahay. Wuxaan u bixinnay "U-dhexayn". Tusaale ahaan: Haddii la dhaho maxaa u dhexeeyaa tirooyinka 10 iyo 6? Immisa tiro ayaa labadaas dhexdooda gala? Dariiqadan soo socota ayaa loo marayaa. Tubtan oo la yiraahdo u-dhexayn waxaa lagu helaa farqiga labada tiro oo hal laga sii jaray

$$\text{Udhexayn} = (B-T) - 1$$

$$(10-6) - 1 = 4 - 1 = 3$$

Ogow ma aynu dhihin kala goo tirooyinka 10 iyo 6. Hadda ba 10 laga jaray 6 waa 4 misna 1 ka sii goo, waxaa soo baxay 3. Sida oo kale: 9 iyo 3 maxaa u dhexeeyaa? Jawaabtu waxay noqonaysaa: $(9-3)-1=6-1=5$ (5ta tiro ee u dhexeeyaa waa; "8,7,6,5 iyo 4".

Erey-bixin

Tirooyinka Malyuun, Bilyan iyo Tirilyan ayaa aannu u helnay erey-bixin aan weli la ansixin oo nala habboonaatay, tusaale ahaan uun baan isugu daynay. Magaca Malyuun ama milyan wuxuu asal ahaan ka farcamay erayga Milla oo ah kun (afka Talyaaniga iyo kuwa la bahda ah ee u dhawaaqa dhaw). Abwaan Cismaanna **Kunbad** ayaa uu u baxshey oo ka dhigan kunkii batay. Bilyanna waxaa uu yidhi **Kunbar**, taas oo ah kumannaan barood buu u kala baxaa. Tirilyan waxa uu u bixiyay **Kungar**, taas oo iyana ah kuman gar buu u sii kala baxaa weeye.

**SOOYAALKA IYO MAHADHOORYINKA
MURTI CURIYAHAA**

QORMO NOLOLEEDKA MURTI-CURIYAH

*Sooyaalka iyo Mahadhooyinka
Murticuriye Cismaan Cabdinuur Xaashi (Khaliifka)*

Murti-curiye Cismaan Cabdinuur Xaashi waxa uu ku dhashay buurta Shiilamadaw, ee u muuqata magaalada Xuddun, ee gobolka Sool, galab Goonyaad (Arbaco) ah, dayrtii Biyo badan la odhan jiray, ku na beegnayd 15 Oktoobar, 1962. Sannado ka dib, waxaa la keenay magaalada Laascaanood, oo reerkoodu deggenaa, halkaas oo uu ka bilaabay barashada Quraanka Kariimka. Barihiisii malcaamadda, Shiikh Ibraahim Faarax Weyd, ayaa uu qoraagu aaminsan yahay in uu kasmadiisa aad u dhisay. In uu ka dhammeeyay Quraanka ka sakow, waxa uu dugsigaas ka meersaday dhiganayaal badan oo ku saabsan shareecada Islaamka, naxwaha af Carabiga iyo xisaabta oo uu ka gaadhay heer gaarsiisan furfurista masalooyinka.

Waxbarashadii Dugsiga Hoose-Dhexe

Dugsiga hoose ee Laascaanood ayaa la geeyey 1971-kii. Halkaasna waxaa uu kula kulmay maamulihii dugsiga oo la odhan jiray Shiikh Yaasiin Shiikh Cali, kaas oo ka mid ahaa barayaashii ugu horreeyay ee isku-beddelka shaqaalihii Koonfur iyo Waqooyi, iyada oo laga soo beddlay degmada Buuloberde, Hiiraan. Waxa uu qoraagu

aaminsan yahay, kuna dhaataa had iyo goor, in aanu illaawi karin sidii uu Shiikh Yaasiin u dhisay una kobciyey maanka ardayda. Waxa uu qoraagu yiri: "Shiikh Yaasiin waxa uu ahaa macalin daacad ah oo waayo-aragnimo iyo aqoon badan Eebbe ku galladaystay. Waxa uu nagu ababiyeey hannaanka qoraalka iyo higgaadda habboon. Waxa uu na ahaa macalinkii na baray dhegaysiga xogbaahiyayaasha (idaacadaha) iyo aqoon guud oo ku saabsan cilmiga bulshada iyo sooyaalka ku tubban dalka iyo dunidaba. Shiikhu waxa uu dugsiga ka bilaabay hab dhiirri-gelineed oo aan dalka intiisa kale ka jirin, kaas oo ahaa dallacsiinta ardayda kaalimaha hore ka gala imtixaanaadka, oo hal fasal la boodsiin jiray!" Qoraagu sannadkii uu ku jiray fasalka saddexaad, uu na galay kaalinta koowaad, waxa Shiikhu ku abaal-mariyey in uu galabtii bare u noqdo ardayda fasalka koowaad ee cusub.

Markii uu socday ololihi la magac baxay "Ololaha Horumarinta Reer Miyiga Ee Farbarashada" 1974kii, Cismaan waxaa lagu daray macalimiintii magaalada Laascaanood ka dhigaysay farta Soomaaliga. 1975 ilaa 1979 waxaa uu ka mid ahaa ardaydii dhiganaysay dugsiga dhexe ee Hoyga, Laascaanood – dugsigaas oo uu ka korodhsaday gole-ka-hadalka. Oo dugsiga ayay caado u ahayd in habeen walba oo Jimce ah tartan loo qabto ardayda ka kala tirsan afartiisa aqal, kuwaas oo kala lahaa magacyada Shanta Soomaaliyeed ee ah: Xalin, labadii gobol ee ku midoobay Jamhuuriyadda Soomaaliya; Obokh, Jabuuti, Harar oo u taagnayd Soomaali Galbeed; iyo Wajeer oo u taagnayd NFD.

Dodo kala duwan ayaa halkaas lagu qabtay, waxaa na ka mid ahaa: 1) Gobollada Soomaaliyeed ee maqan, ma waxaa lagu xorayn karaa xabbad mise dibloomaasiyad? 2) Kee baa ummadda Soomaaliyeed ku habboon: Ma habka hanti-goosiga mise habka hanti-wadaagga? 3) Cilmiga iyo lacagta kee baa dheef badan? Waxay ahaayeen doodo lagu

tartami jiray, ardaydana lagu bari jiray gole-ka-hadalka. Waxaa intaas u dheeraa tartamo aqoomeed iyo suugaameed, oo si xiiso badan Jimce walba loo sugi jiray.

Hiwaayaddiisii Waayahaas

Sida uu qoraagu ii sheegay waxa uu kaalin weyn kaga jiray, xagga ciyaaraha ee heer dugsi ah, iyo mid heer degmo ah ba. Wuxuu noqday gool-haya koowaad ee degmada Laascaanood. Qoraagu waxa uu ka qayb-qaatay tartamo kubbadda-cagta ah oo dhix-maray magaaladiisa iyo degmooyin badan oo dhiggeeda ah. Sida oo kale waxa uu ka mid noqday xulka degmad Laascaanood ee ciyaarta kubbadda-kolayga ah.

Dhanka kale, qoraa Cismaan waxa uu aad u jeclaa la socodka war-baahinta sii ba dhegaysiga idaacadaha, wax-akhriska, suugaanta, qoraalka, farshaxanka iyo ciyaaraha. Hiwaayaddahani waxa ay dhammaantood saamayn togan ku yeeshen sumcaddiisa, koboca kasmadiisa iyo weliba ambaqaadkooda oo uu ku gaadhay guulo badan, gaar ahaana markii garaadkiisu gaamuray ee uu gaadhay aqoonta sare.

Waxbarashadii Dugsiga Sare

Cismaan, dugsiga sare ee Garowe, oo maanta loo yaqaano Gambool, ayuu 1980-kii ku biiray. Sannadkaasna waxa uu noqday ardayga ugu dhibcaha badnaa dugsiga oo dhan. Waxaa na lagu abaal-mariyey in uu lacag la'aan kaga cuno kuna dhigto dugsigaas, kaas oo ahaa mid hooy leh. Laakiin se waxa uu u beddeshay Xamar, halkaas oo uu ka galay dugsiga sare ee Raage Ugaas ee degmada Xamar Jajab. Isla sannadkaas, dugsigaas uu Cismaan ka tirsanaa waxa uu kaalinta koowaad ka galay tartankii suugaaneed

ee ardayda dugsiyada sare ee gobolka Banaadir.

Waxa uu xusayaa murtimeeruhu in fasalkooda oo labaad ahaa uu ugu sarreeyey dugsiga. Ardaydii tartankaas xiddigaha ka ahaa, sida uu xusayo, waxaa ku jirtay gabadh fasalkooda ahayd oo la yidhaahdo Layla Cabdullaahi Cumar, oo maanta ka mid ah fannaaniinta ugu caansan Soomaalida.

Sannadkii xigay waxa uu u rug-doorsaday magaalada Jawhar. Halkaasna waxa uu ka galay dugsiga sare ee Shabeelle, oo isaguna ahaa mid hooy leh. Qaar ka mid ah barayaashii dugsiga waxa uu ka dhaadhiciyey in dugsiga laga bilaabo dulucdoorka (barnaamijka) doodaha ee ardayda, iyo tartanno aqooneedba, taas oo noqotay mid hir-geshay. Waxa uu qoraagu abaal ugu hayaa barayaashii la fuliyey hawshan, kuwaas oo uu ka xusay macalinkii juqraafiga u dhigi jiray oo la yidhaahdo Cabdiqaadir Maxamed Shirwac, macalinkii fiisigiska Yaasiin-toos iyo Xuseen Meyow oo ahaa maamule ku xigeenka dugsiga.

Murticuriyuu markii uu gaadhay fasalka afaraad ee dugsiga sare waxa uu u soo beddeshay dugsigii uu ka bilaabay aqoonta sare ee Garowe. Hase ahaatee, waxa uu kala kulmay arrin aanu filaynin, taas oo ahayd in macalimiintii dhigi jirtay maaddooyinka fiisigiska, xisaabta iyo kimisteriga aanay joogin dugsiga, taas oo aan fasallada afaraadka loo ba dhigin maaddooyinkaas. Arrintaas oo ahayd mid curyaaminaysay hannaankiisa waxbarasho, murticuriyuu waxa uu ka qaatay go'aan hor leh. Waxa uu na xasuustay, oo uu maanka ku hayey, rag waxbarashada ku fiicnaa, kuwaas oo uu oogaa in ay macalinnimo shaqada qaranka ah ku joogeent dugsiga sare ee magaalada Laascaanood. Waxa uu xusay in ay ka mid ahaayeen Cali Cabdinuur Xaashi, oo ahaan jiray guddoomiyaha guddiga ardayda ee dugsiga sare ee Shiikh Bashiir, Burco; Dr. Axmed Maxamuud Faarax (Shoombe Jiinje) oo maanta ka

mid ah xeel-dheerayaasha sar-sare ee hay'adda arrimaha hawada sare ee NASA, Maraykanka; iyo Injineer sare Cabdillaahi Yuusuf Ismaaciil (Saqiir) – oo dirku ba ahaa ardayda kaalinaha koowaad inay galaan caanka ku ahaa. Kuwaas ayaa uu na ugu tagay Laascaanood, ka dib markii uu oggolaansho ka helay maamulihii dugsiga xilligaas oo la odhan jiray Sayid-Cumar Hawl-galkii uu qaaday qoraagu waxaa ka dhashay in uu muddo bil ah ka aflaxo raggan saddexda maaddo ku fiicnaa, ka dibna uu bisha xigta uu xilliga galabnimada ah dib ugu dhigo ardayda fasalkiisa ee **Garoowe**,
Shaqadii Qaranka (asmar) nafsooban hub oo aasid eegli buraan waayooyin oo ee oo adbeenooge onsihiit oyo abysaba. Waayihii dawladda dhexe ee Soomaaliya jirtay, waxaa caadi ahayd in ardayda dugsiyada sare soo dhammey sata la isugu geeyo, dufcad walba, dugsiga taba-barka ciidamada ee Xalane, oo magaalada Xamar ku yaalla. Wuxuu ii sheegay qoraagu in aqoon fiid-caarre ah ee uu sarreeye-guud Maxamed Cali Samatar, oo ahaa madaxweyne ku xigeenka koowaad iyo weliba wasiirka gaashaan dhigga, uu fatuurad yar ku soo galay Xalane – ka dibna ardayda oo dhan lagu war-geliyey in ay wada yimaaddaan tiyaatarka Xalane. Waxa uu ugu bushaareeyey ardayda in dufcaddan ay dawladdu siisay mudnaan gaar ah, waxa uu na sheegay in ay ka soo shaqayn doonaan gobollada iyo degmooyinka, iyaga oo ka wakiil ah xisbiga Hanti-wadaaggal Kacaanka Soomaaliyeed (XHKS); ayna fulin doonaan shaqooyin badan, kuwaas oo ay ka mid yihiin dabar-goynta qaadka, uruurinta dakhliga, xasilinta amniga iyo waxbarashada dugsiyada, oo ay kooxihi hore keligeed (macalinnimada) loo diri jiray. Kooxdan waxaa lagu xusuustaa heesta caanka ah ee tidhaahda "ducaysane wiilkayow" annoo dan-yar baan ku "dhalay" taas oo uu qaado fannaanka caanka ah ee Xasan Aadan Samatar oo ay

hablaha hobollada Waabberina ay la jiibinayaan, waxaa na hal-abuuray abwaanka caanka ah ee Maxamuud Tukaale Cismaan (AHUN).

Markaas ka dib ardayda dugsi kasta waxaa lagu qoray gobolkii ay wax ku barteen mid aan ahayn. Cismaan iyo ardaydii ay ka soo wada baxeen Garoowe waxaa lagu qoray in ay ka hawl-galaan gobolka Togdheer. Markii ay Burco tageen ayaa waxaa laga xushay ardaydii ugu dhicaha sarreysay in ay noqdaan barayaasha dugsiyada sare iyo kuwa dhexe ba. Dufcaddii qoraagu ku jiray ayaa waxa ay caan ku ahayd magaca Kooxdii Gurmadka. Waayo waxaa labbiskooda, sii ba shaadhka sare, lagu qoray xarfaha ah "XHKS," oo ay ku hoos yaallin xarfaha, "GMHQ"—xarfahan dambe oo u taagnaa: Gurmadka Mashaariicda Horumarinta Qaranka. Cismaan waxa uu isagu bare ka noqday dugsiga sare ee Shiikh Bashiir, Burco. Haseyeeshee, waxa uu qoraagu madaxdii Burco ka dhammeystay in loo beddelo magaalada Laascaanood, taasina waxa ay noqotay mid laga oggolaaday oo u hir-gashay. Sidaas ayaa uu macalinimo kale uga bilaabay dugsiga sare ee Laascaanood, oo markaas la odhan jiray Ismaaciil Mire, haatan na la dhaho Muuse Yuusuf.

Markii sannad-dugsiyedkii ay muddo bil ka yari ka hadhsanayd ayaa dharaar qudha xog-baahisadii qaranka ee Radio Muqdisho laga baahiyey ogeysiis ku saabsan in ardayda GMHQ oo idil ay soo wada galaan magaalo madaxda dalka ee Muqdisho, halkaas oo la sheegay in ay u fadhiisan doonaan imtixaan lagu galayo kulliyadaha Jaamacadda Ummadda Soomaaliyeed. Markaas ayaa uu qoraagu go'aansaday in uu tago Xamar, isaga oo aad ugu riyaaqsan.

Waxbarashadii Jaamacadda iyo Shaqo ku Ladhan

Markii uu tagay Xamar, ee uu u fadhiistay imtixaankii, waxa uu dalbaday kulliyadda injineeriyyada (wax-hindiska), taas oo uu mudnaanta koowaad iyo ta labaadba ka dhigtay. Waa uu helay, balse af cusub ayaa lagu khasbay inuu barto, oo kulliyaddiisa iyo kuwo kale oo dhawr ah ayaa waxaa casharrada lagu qaadanayey af Talyaani. Intii uu ku dhex-jiray barashada af Talyaaniga, taas oo ammin lix bilood ah socon jirtay, ayaa uu ku guuleystay in uu shaqo ka helo Radio Muqdisho, oo ka tirsanayd wasaaradda war-faafinta. Goortii uu dhammaystey sannadkii koowaad ee kulliyaddii injineeriyyada, uu na ka hawl-galo idaacadda, ayaa uu ku qancay in uu wax-barashada cilmiga bulshada ku kaabi karo xirfaddiisii wariyannimada. Sidaa darteed waxa uu go'aan ku gaadhay in uu u beddesho kulliyadda wax-barashada ee Lafoole, si uu uga barto taariikhda iyo juqraafiga. Sida uu ii sheegayna arrintan waxa uu kala tashaday saaxiibkiis, Ibraahim Cabdi Yacquub. Wuxuu jaalkiisu weydiiyay, "Saaxiib arrintu ma talaa mise waa go'aan aad gaadhay?" Waxa uu na Cismaan ugu jawaabay, "Waa mid iga go'an." Jaalihiisna waxa uu ku yidhi, "Mar haddii aad goosatay waa inaad ku dhaqaqdo." Inkasta oo markii laga war helay, in uu waxbarashada injineeriyyada ka digo rogtay, ay asxaab iyo qoyskiisuba ku canaanteen tallaabadaas uu qaaday, hadda na taasi ma ay noqon mid uu cidna ka dhegaysto, ee waxa uu toos u abbaaray Lafoole—halkaas oo uu ka bogtay, ka na qalin-jabiyey maaddooyinka taariikhda iyo juqraafiga sannaddii 1988. 1987-kii Cismaan waxa uu macalinnimo kaga shaqeeyey barnaamij loo bixiyay, "Tijaabinta Wax-dhigista" (Teaching Practice). Barnaamijkan oo loo diri jiray ardayda sannadku u hadhsan yahay, kaas oo uu dugsiga sare ee la odhan jiray

Xamar Sare ka dhigayey maaddada taariikhda.

Waayihiisii Shaqo ee Burburkii ka Hor

1989 ilaa 1990-kii ayaa uu Cismaan dugsiga sare ee Banaadir ee magaalada Muqdisho ka ahaa bare taariikhda dhiga. Dhanka kale, Radio Muqdisho ayuu hore u la shaqeynayey, isaga oo noqday barnaamij soo-saare iyo tebiye-waxa uu na sidaa ku noqday qofkii ugu horreeyey ee hal mar jagooyinkaas isku qabta. Waxa uu dhaqanka idaacaddu ahaa in xubinta cusub ee ku soo biirta la siiyo tababar ah ugu yaraan labo ilaa saddex sano, ka dibna tebiye aan isagu soo-saare ahayn oo wax loo soo diyaariyo loo gudbiyo. Muddo dheer ka dib oo la hubiyey khibrad iyo aqoon ba ayaa loo dallicin jiray soo-saare. Waxaa se jirey rag aqoon sare leh oo idaacadda kula shaqayn jiray dibad-ka-caawin (outside contribution). Isla qolyahan laftooda ayaa noqon jiray soo-saarayaal aan barnaamijyada akhriyin ama aan tebinba. Haddaba, sababta uu Cismaan labada jago isugu helay ayaa ahayd in uu 1985 ilaa Diisambar 1990-kii ka hawl-galayey Radio Muqdisho. Dadkii barigaas dhegaysan jiray waxa ay ku xusuusan karaan barnaamijyadii kala ahaa: "Sheeko Gaaban," oo uu ku bilaabay; iyo "Ciyaaraha iyo Bandhigga Reedhyowga," oo uu qoddobo ku darsan jiray.

1987 ilaa Diisambar 1990 waxa uu Cismaan dhanka kale ka mid ahaa barnaamij soo-saarayaasha iyo tebiyayaasha Fogaan-araggii (Tiifiigii) Qaranka ee Muqdisho. Ammintaas gudaheeda waxa uu soo-saaray, oo uu isla markaasna codeeyey, filimmo badan oo fogaan-aragga laftisu uu baahin jiray, oo ay ka mid ahaayeen: Bilicda iyo Baaxadda Buurta Daalo, Sooyaalka Magaalada Muqdisho, Jasiiradaha Gobolka Jubbadahoose, Taariikhda Cadale iyo Warshiikh, Taariikh Nololeedkii Danjire Sare Xasan Xaaji Faarax Magan, Waxqabadkii Xarunta Tababka

Farsamada Wershadaha iyo kuwo kale. Sida oo kale, 1989-kii ilaa 1990-kii, Cismaan waxa uu codeeye iyo hal-abuure ka noqday fogaan-araggii gaarka loo lahaa ee xayeyiska, kaas oo la odhan jiray Teladco, xaruntiisuna ahayd magaalada Xamar. Fogaan-araggan waxaa iska lahaa Marxuum Yuusuf Aadan Bawkax, oo ahaa wasiirkii War-faafinta Soomaaliya sannadihii dhawr iyo lixdankii, markii dambena noqday danjiraha Soomaaliya u fadhiya dalka Jarmalka. Waxaa fogaan-araggan maareeye ka ahaa Axmed Cali Askar, oo ahaa aasaasihi iyo agaasimihii u horreeyey ee Fogaan-aragga Qaranka Soomaaliyeed.

Darajoo yinkiisi Heerka Qaran Ee Xagga Ciyaaraha

Sannadkii 1987 markii dalka Soomaaliya looga diyaar-garoobayey tartanka caanka ah ee loo yaqaan "Dhammaan Dheelaha Afrika (All African Games)" oo ka dhacayey magaalo-madaxda Nayroobi ee dalka Kiiniya, ayaa uu wariye Cismaan is-xilqaan gaar ah waraysi joogto ah kula yeelan jiray dulucdoorka (barnaamijka) ciyaaraha ee Radio Muqdisho dhammaan ciyaartoyda xulka qaranka ee kubbadda-kolayga haddii ay yihiin wiilal iyo gabdhoba, iyo weliba kuwa ciyaaraha fudud. Tallaabadani waxa ay shacabkii caasimada Muqdisho gaadhsisay dhiiri-gelin, kalsooni iyo yididiilo farxadeed. Haddaba guddiga olombikada Soomaaliyeed oo dareenkaas u-bogideed la wadaagay madaxdii wasaaraddii Ciyaaraha ee dalka, ayaa loogu aqoonsaday Cismaan looguna biirihey xubnimo uu kaga mid noqday guddiga olombikada Soomaaliyeed.

Dawladdii Soomaaliya waxa ay sannadkii 1989-kii bilowday is-beddel siyaasadeed, waxaa na ay ansixisay samaynta hannaanka axsaabta badan, xisbigii Hanti-wadaagga ahaanna waxaa loo diyaariyey in uu ka qayb-galo tartanka xisbiyada cusub ee dhismaya, iyada oo madaxweyne Maxamed Siyaad Barre (AHUN) uu iska

casilay xilkii xog-haya guud ee xisbigaas, oo uu jagadaas qabtay sarreeye guuto Axmed Suleymaan Cabdalla oo ka mid ahaa shanta xubnood ee la odhan jiray guddiga siyaasadda kuwaas oo ugu sarreeyey hoggaaminta dalka. Waayahaas ayaa ay xukuumaddu u aragtay in dib-u-habaynta iyo tayeynta ciyaaraha qaranku ay mudnaan weyn u leedahay dhinaca kasbashada bulshada. Markaas ayaa hawshan waxaa loo xil-saaray sarreeye guuto Axmed Maxamuud Faarax (AHUN) oo isaguna ka mid ahaa xubnaha shanta ah ee ugu sarreeyey dalka. Shir weyn qaran ayaa uu mudane Axmed Maxamuud ku kulmiyey dhammaan bahda ciyaaha dalka guriga ummadda ee magaalada Xamar. Aqoon is-weydaarsigaas weyn waxaa laga dhex-doortay sagaal xubnood oo loo magacaabay in ay noqdaan guddiga heer qaran ee dib-u-habaynta iyo horumarinta ciyaaraha. Waxaa guddigan magacaabay guddoomiyihii hoggaanka Aydiyoolajiyada ee golaha dhexe ee Xisbiga Hanti-wadaagga Kacaanka Soomaaliyeed jaalle adhmayral guuto Maxamed Cumar Cismaan. Guddigan waxaa guddoomiye u noqday Xasan Cali Bucul oo ahaa xog-haynta duqa magaalada Muqdisho, halka uu Cismaan Cabdinuur Xaashi ka noqday xog-haya guddiga. Mar aan weydiiyey magacyada xubnihiikale ee guddigaas waxa uu sheegay ragga kala ah: Siciid Jaamac Cali (Qoorsheel), Cabdalle Maxamed Af-duub, Bashiir-goobbe, taba-bare Cabdi-dheere, labadii taba-bare ee kubbadda kolayga ee walaalaha ahaa ee Ilma Tarabbi iyo Jaamacoo oo uu yidhi inuu ahaa nin ka soo jeeda magaalada Hargeysa bal se' magacyadiisa kale aanan xasuusnayn.

Guddigani si degdeg ah ayaa uu u hawl-galay, waxaa ay ku dhaqaaqueen kormeerro xagga gegiyaha ciyaaraha iyo goleyaasha naadiyada dalka, iyaga oo xog-uruurin iyo qiimeynba ku hawl-galayey xilliyada galabnimo iyo habeennimo.

Waayihiisii Shaqo ee Burburka ka Dib

18 Janaayo 1991, Cismaan waxa uu Laascaanood ka bilaabay soo-saarista wargeyskii ugu horreeyey ee madax-bannaan ee Soomaaliya ka soo baxa teer iyo kacaankii. Wargeyskaas oo la odhan jiray, "Wargeyska Nugaal" ayaa ahaa mid toddobaadle ah; waxa uu na jirey ilaa 1998-kii. Astaantii wargeyskan, sida midigta ku cad, waa faras xakamaysan oo ay qalcaddii Sayidka ee Taleex u musduleed (background) tahay.

1997-kii ilaa 2000, waxa uu gudaha dalka wakiil iyo wariyeba uga noqday idaacado af Soomaaliga ku baxa, oo dibadaha ka jiray, oo ayna ka mid ahaayeen: Codka Beesha Soomaalida Toronto, Kanada; Radio Sagal, Atlanta Joorjiya, Maraykanka; Radio Iskeerda, Otowa, Kanada; Radio Boston, Maraykanka; BBC: Laanta af Soomaaliga, oo uu u ahaa lagala-xidhiidhaha (contact person) gobolka Sool iyo Buuhoodle; iyo Radio Sweden. Dhanka kale, 1999-kii ilaa 2001, waxa uu la-teliye iyo wakiilba Laascaanood uga ahaa wargeyskii madaxa-bannaanaa ee Sahan, Boosaaso. Isla ammintaa waxa uu wakiil Laascaanood uga noqday Warsidaha Puntland, oo ay soo-saari jirtay Wasaaradda War-faafinta Puntland ee xilligii uu caynaanka u hayey marxuum Cabdillaahi Yuusuf Axmed. Waxaa intaas dheer, gu'yaalkii 2000 ilaa 15 Oktoobar 2007, waxa uu la-taliye iyo soo-saare ba ka noqday Radio Laascaanood. Muddadii uu qoraagu ka shaqaynayey wargeyskii Nugaal iyo Radio Laascaanoodba waxa uu tababaray, oo ku soo biiray war-fidinta Soomaaliyeed, dhallinyaro tiradoodu konton ka badan tahay, kuwaas oo wiilal iyo gabdhaba isugu jiray. Sida kale, sannadiihii 2003-dii ilaa 2011 waxa uu bare af Soomaaliga dhiga ka ahaa dugsiga sare ee Muuse Yuusuf, Laascaanood. Sida oo kale, isla sanadahan,

fogaan-aragyada ay ka mid yihiiin ETN, Somalisat iyo Kalsan TV ayaa uu la-taliye iyo barnaamij soo-saare ba kula shaqeyay. Waayadan dambe Cismaan waxa uu marti ku ahaan jiray dulucdoorka Caweyska Washinton, halkaas oo uu Cali Xadhaadhe iyo dhegastayaasha ba kula wadaagi jiray arrimo badan oo ku saabsan hodannimada afkeenna.

Waxqabadkiisii Xagga Arrimaha Bulshada

Bishii Janaayo 1991, markii la yagleelay urur samafal ah kii ugu horreeyey ee magaalada Laascaanood, ayaa uu qoraagu ku guuleystay, oo loo qaata, u magac-bixintii hay'addaas. Waxa ay hay'addu noqotay midda ugu weyn, uguna hawl iyo horumarka badan, mandaqadda Sool, Sanaag iyo Cayn. Waxa uu u baxshay Ururka Samafalka Ee Kuwa Sabra (Steadfast Voluntary Organization), loo na soo gaabiyo SVO—waxa ayna noqotay mid caan ah oo caalami ah. Ururkii labaad ee samafal ee uu u magac-baxsho, isla markaasna uu lahaa talada asaasiddiisa keentay, waxaa lahaa haweenka beelaha la yaso; waxa uu na u bixiyey United Somali Women's Roots Organization (USWRO). Ururkani maanta waa mid hanaqaad ah oo weyn, ka na shaqeeya gudaha Puntland.

1993-kii waxaa uu Cismaan sameeyey filim caan ka noqday dalka dibaddiisa, kaas oo la odhan jiray "Sool Waa Sidee?" Waxaa na filimkan dalka Imaaraadka Carabta ku tifatiray ruugcaddaaga weyn ee la yidhaahdo Axmed Cali Askar. 1999-kii shir ay isugu yimaaddeen saxaafadda madaxa-bannaan ee Puntland magaalada Garoowe waxa uu u magac-bixiyey wakaaladda wararka ee maamulgoboleed-kaas: Puntland News Agency (PUNA). Isla kulankan waxa uu ku biirihey, oo la qaata Dastuurka Ururka Suxufiyiinta Puntland. Waxaa se hal cutub ku daray wariye Axmed Maxamed Cali.

2006-dii waxa uu aasaasay shabakad wareed loogu talo-galay dhammaanba ardaydii soo martay dugsiga sare ee Muuse Yuusuf ee Laascaanood, taas oo ay dulucdu ahayd isku-xidhka iyo iskaashiga jiilashaas; waxaa na la odhan jiray, Muuse Yuusuf Foundation (My Foundation). Sannadkii 2008-dii waxa uu ka mid noqday xeel-dheerayaashii dejiyey manaahijta, gaar ahaan manhajka af-Soomaaliga, Jaamacadda Barayaasha Garoowe (GTEC), taas oo lagu tababaro macalimiinta dugsiyada dhexe ee Puntland. Isla sannadkaa barnaamij ay waddey wasaaradda wax-barashada ee Puntland, oo wax lagu barayey barbaarta aan dugsiyada soo marin, kuwaas oo labadii fasal ee is-xigaba la iskaga dhigayey hal fasal, ayaa uu ku guuleystay magac-bixinta hannaankan tacliimeed; waxaa uu u bixiyey oo la qaatay, hir-gashayna: "Waxbarashada Sidkan."

2009-kii waxa uu ka mid noqday aqoonyahannadii loo xushay in ay qoraan qaamuuska af Soomaaliga ee la yidhaahdo, "Soomaal," kaas oo ay waddey Jamhuuriyadda Jabuuti—inkasta oo uu iska casilay kaalintiisii, tabasho xagga xuquuq dhawrka ah awgeed.

Bishii 12aad ee 2015-kii, waxa uu u magac-bixiyey hay'ad loogu talo-galay horumarinta iyo keydinta dhaqanka, hiddaha iyo murtida Soomaaliyeed. **Qaryaan Maanmaal Buureed Gurxan** ayaa lahaa talada ama fekerka aasaasidda hay'addaas. Ka dib ayay labadan xubnood isla garteen in uu muhiim yahay barnaamijkani, waxa ayna kala tashadeen Prof. Cabdisalaan Maxamed Xuseen (Tungub), kaas oo hore magaalada Laascaanood uga hir-geliyey Dalladda Wax-barashada Ee Ilays, oo ku guuleysatay min dugsi hoose ilaa jaamacad magaca Ilays leh. Prof. Tungub waxa uu soo biirihey xubno dalladdiisa ahaa, oo ku hawlanaa uruurinta suugaanta, oo kala ah: Murtameer Siciid Cabdisamad Aw Ducaale, abwaan Yuusuf Xasan Ismaaciil iyo qoraa Maxamed Cabdicasiis Cali Jidaal. Sidaas

ayaa ay ku aasaasantay, "Akaaddemiyada Dhaqanka Ee Cakaara," oo hay xarunteedu tahay magaalada Laascaanood, taas oo waxqabadyo waaweyn oo war-baahinta galay durba ku kasbatay magac iyo maamuusba. **Cismaan** ayaal lahaa magac-bixinta Akaaddemiyadan; xubnaha kor ku xusanina waxay noqdeen asaasayaashii Akaaddemiyaddan maanta tisqaadka ah. Dhiganahan qudhiisa ayaat tusaale fiican u ah waxyaalaha u hir-galay Cakaara.

MAHADHOOYINKIISA: DAAH-FURRO MUG LEH

In kasta oo ay jiraan aqoon-baadheyaal Soomaaliyeed oo suugaanta ka daah-furay habab iyo hannaano hore oo aan hortood la ibo-furin la na daah-furin sida Marxuum Abwaan Maxamed Xaashi Dhamac (Gaarriye) iyo Abwaan Carraale oo labadu ba xilliyo kala duwan soo saaray daah-fur cusub oo la magac-baxay "Miisaanka Maansada". Sida oo kale waxaa jira aqoonyahanno da' yar oo waayahankan iyaguna soo kordhiyey soo na bandhigay daahfurro ku saabsan suugaanta culuumteeda sida; Abwaan Cali Ileeye oo soo saaray tub cusub oo loogu yeedho "Midhif-tirka Maansada", taas oo lagu mideynayo labada jaad halbeeg ee suugaanta Soomaalida ee ay soo kala saareen Gaarriye iyo Carraale. Waxa iyana jirta qayb mug iyo madh leh oo daah-fur cusub ah, taas oo uu soo saaray Qaryaan Maanmaal Buureed Gurxan, waa na midda la magac-baxday "Dhuuxa Maansadda".

Hadda ba murti-curiyahan Cismaani waxa uu ku guuleystay, soo na ban-dhigay daah-furro iyo aragtiyo aan looga horreyn, kuwaas oo ku saabsan af Soomaaliga, suugaanta, murtida iyo wax-barashada. Runtii waa aqoon-baadhish xiiso badan, oo lagu helay feker guro-fog iyo daba-gal aad loogu dulqaatay; waxa ayna noqonayaan daymooyin loo bogo. Haddaba, waxa aan si kooban u soo bandhigaynnaa daahfurradaas qaarkood—kuwaas oo diiradda saaraya hannaano tusmaysan oo la isugu ulay ereyo isku ayni iyo isku dhismaba ah. Sida oo kale, qaar uu maankiisa ka hindisay ayaa ku jira. Bal aynu eegno oo aynu xusno qaar ka mid ah innaga oo dulmarayna magacyada uu u baxshay iyo qaab dhismeekoodu sida ay isu waafaqayaan.

Karfo Wax Kooba

Toddobada xaraf ee laba-laabma ee farteenna ayaa uu ka sameeyey weedho labaatan ka badan oo cusub, kuwaas oo leh macno sugar iyo halqabsiyo cuddoон. Kuwan qaarkood ayaa ku qoran qaybta gogoldhigga ee dhiganahan, halka ay kuwo kalena ku yaalliiн dhiganaha isla murti-curiyahani qoray Lee laayidhaahdo, Hodonnimada Afkeenna (2016). Sida kale, weedhulwada koobaysa idil ahaanba shibbanayaasha iyo shaqallada farteenna ayaa uu hindisay, taas oo dog cusub, balehna macne miyod dhadhanyallaabaya maahmaah Soomaaliyeed oo hore u jirtay. Weedhaasi waxa ay tahay: Markhaati wuxuu ku helay, qofba dhinaciisa jidee oo sheeg. Ujeeddadu waxayitahay in af Soomaaliga qof waliba sida uu rabo u adeegsan karo, oo uu hodon yahay, sidii horeba loo yidhi: Hadal waa margi, oo dhankii loo jiidaba waa uu u dhaqaqa. Quraanka Kariimka labo aayadood ayaa sidan oo kale waxaa laga helayaa dhammaan 28-ka xaraf ee af Carabiga; waxa ayna kala yihiin: Aali-Cimraan 154 iyo Al-Fatx 29. Dhanka kale, af Ingiriisiga weedha koobta xarafyadiisa waa: the quick brown fox jumps over the lazy dog.

Laqba Xarfaheenna

Waxaa nti dhaab ka tunti oo kaa siyaas ah qoraagul ku daabacayib dhiganahiisa, Hodonnimada Afkeenna, laqbe amaan naanaysyo, baxshay xarfaha (shaqallo iyo shibbanayaalba), kuwaas oo muunad ahaan uun uu u soo bandhigay. Dantu waxa ay ahayd in loo yeelo xarfaheenna erey-bixinno xilliyo iyo siyo kala gaar ah loogu adeegsan karo, iyo qaab af-jaaq (coded language) ah oo is-gaadhsiinta iyo asturaadda xogaha sireed na lagu adeegsan karo. Tusaale ahaan, 'w' waxaa loo bixiyay "weger"; 'a' waa "adhi"; 'j' waa "jaalle"; 'd' waa

"darmaan"; 'i' waa "ishin"... Xarafahan marka laga sameeyo weedha, "Waa jid!" waxaa ahaanaysa in aan weedhan u akhrinno: Weger adhi adhi, Jaalle ishin darmaan!

Ereybixinno

Ereybixinno kala mawduucyo ah, oo ku saabsan aaladaha casriga ah iyo kasmooyinka kala duwan ee aqoonta, ayaa uu qoraagu muddo dheer soo dhisayey, oo uu hal-abuurayey. Erey-bixinnadan qaarkood ayaa galay, oo laga baahiyey war-faafinta, halka kuwa kalena uu casharro ku siiyey arday kala heerar duwan. Qoruhu dhigane gaar ah oo lagu soo ebyeyo ereybixinahaas faraha badan ayaa uu hadda gacanta ku hayaa.

Rakaadda Afkeenna

Tani waa daraasad uu daahfuray, taas oo uu ku soo uruuriyey ereyo wadaaga habla-dhaca iyo hannaanka qaafiyadaysan ba. Waa hawl uu ugu yaraan soddon nooc rakaadood ku soo bandhigay. Nasiib wanaag daraasaddan waxa uu qayb ka mid ah hore uga baahiyay Caweyska Washington ee VOA-da, waxa uu na ku soo bandhigay, oo laga dheehan karaa, dhiganahiisa hore, sida oo kale na waxaa aad dhaaditaankeeda kaga dhergi doontaa dhiganahan la magac-baxay *Af-dhaab*.

Lammaanaha Isku-qob-tolan

Daraasaddani waa mid cusub, taas oo runtii ah mid yaabab leh, oo uu murticuriyuhu si gaar ah ku asiibay. Waa aqoon-baadhis aan daahfurkeeda hor iyo abaataba cidi uga horreynin qoraaga. Daraasaddan, oo aan hubo in afkeenna

mooyee aan af kale laga heli karaynin, waa midda uu qoraagu u bixiyey, "Lammaanaha Isku-qob-tolan." Waxa ay daraasaddani ku saabsan tahay marka lagu dhawaaqo erey, xarafka uu isla ereygaasi ku dhammaado in uu isla erey kale, oo kii hore la macne ah, uu ka bilaabmanayo, sida: "awr" → "rati"!

Hannaanka Abtirsiinnada

Sagaal hab oo ay Soomaalidu u adeegsato abtirsiinnada, taas oo ah hayb-sheegadkeeda, ayaa uu murti-curiye Cismaan ku soo koobay ikhtiraacan cusub. Inkasta oo uu ahaa mid siyaabo kala-taggan uun loo adeegsan jiray, waxa uu isagu isugu soo uruuriyey hab aad u foolaadsan. Waxaa daraasaddan laga akhrisan karaa dhiganahan.

Lammaanayaal Hir-galay

Aqoon baadhustani waxa weeye mid hor leh, taas oo uu qoraagu ku koobay hal-qabsiyada afkeenna ka buuxa, kuwaas oo leh qaar lagu bilo af-tahamada, isla markaasna leh hannaan iyo hab-raac qaafiyadaysan. Halqabsiyadani waa dar qarniyo badan ku soo jiray afkeenna, bal se adeegsi qofnimo mooyee aanay cidi na hadda ka hor ka fekerin in ay hal meel isugu keento. Sida aan kuwaa kale ku soo xusnay, waxa aad tanna ka heli kartaa dhiganahan iyo xidhmada koowaad ee Hodonnimada Afkeenna.

Labo Aflayn

Waa cilmi baadhis daah-furkeedu yahay jaad gaar ah, oo ku saabsan isku noqodka xarfaha—daraasaddan oo ah mid runtii ay adag tahay in nooceeda oo kale laga helo afaf badan oo dadyowga kale ay ku hadlaan. Waxaa

daraasaddan laga akhrisan karaa dhiganahan iyo xidhmada koowaad ee Hodonnimada Afkeenna.

Tiraabteenna oo Aan Toddobo Xaraf ku Jirin

Daraasaddani waa cilmi-baadhis mug leh oo aan hore loo maanmaalin. Waxa uu murticuriyuhu ka meeray saddex dhigane oo mid walbaa ba leeyahay tarmin tifaftireed oo u gaar ah, hannaan cusub iyo aqoon-baadhis ku soo kala biiraysay oo ay weheliso qaamuus lagu jilcinayo macnaha ereyada dhiganuhu soo koobay. Dhiganayaasha daah-furkan laga qoray, waxa ka heli kartaa mareegaha buugta laga iibsado sida mareegta Amazon, mareegta loohpress.com iyo qaar kale.

Qummanaanta ‘dh’da iyo Qalloocsanaanta ‘r’da

Murticuriyuhu waxa uu daah-furay aragti xiiso badan, taas oo ah mid uu ku baadhay macnaha iyo meel-ugu-hagaagga xarfaha “dh” iyo “r” – kolka ay ereyga ka galaan dhexda iyo gadaasha. Ayaankaaga, daraasaddani dhiganahan ayaa ay ku dhex jirtaa!

Daahfurrada Ku Tubban Dhismaha Afka (Naxwaha)

Waxaa jira aqoon baadhisyo qiimo weyn oo qayb ka noqonaya kobcinta, tayeynta iyo horumarinta afkeenna, kuwaas oo murticuriyahani ku soo biirihey dhismaha afka – inkasta oo aanan imminka ku faahfaahinayn dulmarkan kooban, bal se aan jeclahay in aad kaga bogan doontaan, haddii Rabbi raalli ka noqdo, dhiganahiisa, Dhismaha Afkeenna, kaas oo uu murticuriyuhu hadda gacanta ku hayo qabyo tirkiisa. Haddaba daraasadaha cusub ee uu dhismaha afkeenna ku soo kordhiyey waxaa ka

mid ah: Tubta wadaraynta; qodob-raaca xarfaha; dhis (naxwe) Carbeedka dhiggeenna; xarfaha isqaata; weedh dhismeed aan la inna la wadaagin; iyo magacuyaal afkan oo qudha ahi ku qumman yahay.

MAHADHOYINKIISA: SUUGAAN

Dhabar-soor

Dhanka suugaanta waxa uu ku soo biirihey jaad uu u bixiyey, "Dhabar-soor"—inkasta oo uu marxuum, abwaan Ismaaciil Xirsi Ciise (Farxaan) shanley kooban kolkii ugu horreysey ugu soo ban-dhigay, bal se' aanu u magac bixin, waxaa se' magac-bixinta iyo hir-gelinteeda iska lahaa murticuriye Cismaan. Ismaaciil-farxaan waxaa uu yidhi:

- *Taariikhda dunidaba teeda sixi waa dhif*
- *Gumeysi baa ku tuntayoo raad uu dhigay waa gef*
- *Ninkii rumaysanayow adiyo maankaa shuf*
- *Haad-ka-adag aragtay hilib dayacan waa daf*
- *Xiinka buur qariyey saaxda yari waa tif*

Intaa ka dib murti-curiye Cismaan Cabdinuur waxaa uu tirihey dhawr maanso oo jaadka "dhabar-soorka" ah, waxaa aan se' hadda ka soo qaadanaynaa middan kooban:

- *Suugaanta dhabar-soorku waa gar*
- *Horaaddaduba dhaaxay hantiyayeen sur*
- *Ismaaciil hannaankuu ratibay waa hor*
- *Waana tiigsi aan loodsamayn ee tar*
- *Naxwuhuba tubtaasuu sedeyyaa sir*
- *Mesobotaamiya waxay waa turqeen waa dhir*
- *Deldelaaddii ay soo tu'sheenna loo qir*
- *Sancaddaba badhaadhkeedu waa bir*
- *Addimada tallaabsada xilkood waa mar*
- *La'ye dhegaha qaar-goynta fur*
- *Weel aabudhkii awdayaana waa fur*
- *Saluuggii xilaha kaa wadaana waa fur*

Fool-u-tax

Daah-furkanina waa mid cusub oo murticuriye Cismaan ku soo kordhiyey suugaanteenna. Waa hab iyo hannaan maansada laga cabbirayo xarafka ugu horreeya meeris walba, oo kolka si hoos iyo joog u tax ah loo arko u akhrismaya erey ama weedh ahaan, oo macne dhan samaynaya; kaas oo marna maansada la ambaqaadmaya nuxurkeeda, kolna iskii gaar u macnaysmaya. Waxa uu hannaankan u bixiyay fool-u-tax (acrostic).

Tusmo ah Jaadka Fool-u-taxa Ee Cismaan Cabdinuur Xaashi Uu Daah-furay

Daraasadaha iyo mahadhooyinka yaababka leh ee tiro beelka ah ee Rabbi u fududeeyey isna uu ku dedaalay ee la xidhiidha aqoonaynta iyo weliba tayeynta af Soomaaliga iyo suugaantiisaba ayaa waxaa ka mid ah; daah-fur suugaaneed oo uu ugu magic-daray "Fool-u-tax". Noocan waxaa dheehan kara oo si qumman u dhadhamin karaya dhammaan akhris-qorisleyaasha oo qudh ah. Dhegaystuhu ma dheehan karo fool-u-taxa xaraf bilowga meeris walba horta ka gala, kaas oo xambaara xus iyo ujeed ka geddisan midka ay midhaha kale ee maansadu ay muujinayso.

Haddaba tusmadani waa mid lammaan oo magaca saddexan ee fool-u-taxa ka bidhaamaya halyeeyga leh laftiisa lagaga hadlayo qiimaha iyo kaalinta caalamiga ah ee uu tobannaankii sano ee tegay ugu halgamayey horumarinta iyo cilmiyeynta afka iyo dhaqanka Soomaaliyeed. Mudanahaasi waa Jaamac Muuse Jaamac oo sida in badani oo danaysa aqoonta afkeenna ay og tahay. Jaamac waa ruug-caddaa, xeeldheeere aan naf iyo maal kala hadhin daryeelka iyo horumarinta afkan, tii oo dedaalkiisu

ku qotomo mid ka tallowsan soohdimaha geyiga Soomaalidu degto, bal se' uu xoolo, xeelad, xil iyo xilliba u huray dulucdoorkan (barnaamijkan) cilmi-baadhis baahineed ee afka Soomaaliga.

Imminka bal dhaayaha ku dhugo maansadan fool-u-taxa ah, waa in aad aragtaa oo aad garataa kolkaad joog-u-taxa hoose ee xaraf kasta oo meeris walba ka bilaabmo in ay ka soo baxayso xarfo waaweyn oo isku noqonaya "*Jaamac Muuse Jaamac U Qira*". Ujeedka fool-u-taxa-kani waxa dulucdiisu tahay yihiinta iyo abaal-gudka aqoonyahankani inaga mudan yahay inaan u qirno hawlaha baaxadda leh ee uu bulshadiisa u soo qabtay welina uu yahay mid u sii darban. Bal dheehoo wax ka dheh maansadan fool-u-taxeedu yahay "*Jaamac Muuse Jaamac U Qira*"

- ✓ *Jaamac waa aqoonyahan*
- ✓ *Arligiisa jecel oo*
- ✓ *Aad ugu dedaaloo*
- ✓ *Murtiduu ilaashaa*
- ✓ *Anficiisu waa caam*
- ✓ *Carro-edegna waw aad*

- ✓ *Mahad ayni loo mudan*
- ✓ *Ummaddaha adduunkaa*
- ✓ *U aqoonsadoo qiray*
- ✓ *Soomaaliduna wada og oo*
- ✓ *Edeg waliba waw ool*

- ✓ *Jaal ehela iyo gacal*
- ✓ *Axad qaayaloo wacan*
- ✓ *Asaaggiidu ka soo mudhay*
- ✓ *Midhihiisa aragnaye*
- ✓ *Aad u sii sharfoo jira*

✓ *Cawaalahan aqoonsada*

✓ *Uumiyuhu dhiggiisaa*

✓ *Qiimahay ekeeyaan*

✓ *Ictiraafa oo suga*

✓ *Raadraacyo aamina*

✓ *Abaalkiisu yuu lumin*

Maahmaahyo iyo Hal-ku-dhegyo

Murticuriyuhu waxa uu soo saaray maahmaahyo iyo hal-ku-dhegyo cusub, kuwaas oo uu maankiisa ka curiyey. Waxa ay tiradoodu ka badan tahay soddon, waxaa na lagu xardhay bogagga ugu dambeeya ee Xidhmada Koowaad Ee Hodonnimada Afkeenna. Runtii arrintani waxa ay na tusaysaa sida afkeennu u dhismi karo, iyada oo ay meesha na ku jirto maahmaahdii ahayd: Rag waa raggii hore, hadalna waa intuu yiri. Murticuriye Cismaan raggaas hore ayaa lagu tirin karaa!

Googaaleysi

Waxa uu murticuriye Cismaan hal-abuuray googaaleysiyo cusub, kawaas oo ku sar iyo jaan go'an murti sarbeeban. Kan iyo maahmaahyadaba waxa ay daarranayd dhiirri-gelin iyo tusaalayn ku abbaaran laashimiinta iyo aqoonyahannada Soomaaliyeed, bal in ay sidii raggii shalay oo kale aad ugu dhiirradaan curinta murti cusub. Waxaa googaaleysiyan laga akhrisan kartaa dhiganahan xidhmadiisii labaad ee Hodannimada Afkeenna.

Xagga Waxbarashada

Murticuriyuhu ammin dheer ayaa uu soo noqday bare, markaa dhinaca wax-barashadana waxa uu ku soo kordhiyey hindisayaal iyo daah-furro aan looga horreyn. Waxa uu magac u helay qaab tacliimeed ku cusbaa geyigeenna, kaas oo sannadkii 2008-dii ay hir-gelisay wasaaradda wax-barashada ee Puntland; waxa uu na ahaa hannaan labadii fasal ee isku xigaba hal fasal la iskaga dhigayo, oo wax-barasho cusub lagu siinayo barbaarta dugsiyada seegtay. Waxa uu u bixiyey, "*Waxbarashada Sidkan*"; waxa ayna noqotay tacliin magacaas leh oo si rasmi ah uga hir-gashay Puntland. Sidaas oo kale markii laga dhisay Puntland maamulka uu hoggaamiyo Cabdiweli Gaas, waxa uu qoraagu kansho ka helay wasiirkii hore ee waxbarashada, Cali Xaaji Warsame, isaga oo u ban-dhigay maaddo aad iyo aad ugu muhiim ah ardayda Soomaaliyeed, oo lagu barayo anshaxa suubban, taas oo uu u bixiyey, "*Maandhis*." Kolkii uu wasiirku ku qanciyey wasaaradda shaqaalaheeda waxa ay maaddadaasi noqotay mid si rasmi ah loo qaatay. Dhowaanna waxa uu ka bilaabay maaddadan "maandhiska" dugsiga sare ee Ileys Laascaanood. Mar kale, waxa uu soo kordhiyay hab xisaabin cusub, oo ah tub uu daah-furay qoraagani, una bixiyay "U-dhexayn." Waa tub xisaabeed lagu helayo inta tiro ee labo tiro oo kasta u dhexaysa. Waxaa uun la raadinaya faraqa labadan tiro, ka dibna waxaa laga sii jarayaa hal. Markaas waxaa la helayaa inta tiro ee labadaas tiro u dhexaysa! Tusaale ahaan, sagaal iyo lix waxaa u dhexeeya labo tiro, oo ah toddobo iyo siddeed. Waxa aanan ku helaynaa, tubtii markaan raacno:

$$9 - 6 = 3 - 1 = 2.$$

Labada u midigaysa isleegtan kore waa labada tiro ee 7 iyo 8, ee u dhexeeya lix iyo sagaal. Isku daya inaad habkan ku bil-keydisaan tiro kasta oo maankiinna ku soo dhacaysa!

Dhiganayaashuu Murti-curiyuhu Qoray

1984-kii ayaa uu bilaabay inuu maqaallo ku qoro wargeyskii Xiddigta Oktoobar ee dawliga ah. Isla sannadkaas ayaa uu soo saaray dhiganahiisii ugu horreeyey ee uu qoro, waxaa na la dhihi jiray, Nabsi iyo Nasiib. Waxa uu ka warramayey qisooyin jacayl ah. Dhiganahan waxaa ka gatay wasaaraddii war-faafinta, waxaa na hawshaas fuliyey Marxuum Cali Shiikh Axmed Carraale, oo ah ahaa agaasimaha waaxda qoraalka. Waxa intaas dheer, dhigane ku saabsan taariikh nololeedkii Cabdi Bile Cabdi: Orodyahanka Soomaaliyeed ee Caalamiga Ah, oo uu Muqdisho ku hir-geliyey, ayaa waxaa xogiiisa lagu faafiyey war-baahintii qaranka. 1993-kii waxaa uu qoray taariikh nololeedka aasaasihi iyo hoggaamiyihii Dariiqada Rabiiciyada: Shiikh Maxamed-Rabiic Shiikh Yuusuf Shiikh Cabdi. Dhiganahan ayaa ahaa mid si taxane ah ugu soo bixi jiray wargeyskii Nugaal. Sannaddii 1994-kii waxaa uu qoray dhigane-yare la yidhaahdo, Inta Aad Xoogga Leedahay Xajka Gudo. Sida oo kale dhiganayaasha kala ah Keennee Ku Horreeyey iyo Hodonnimada Afkeenna ayaa uu iyagana qoray badhtamihii 2000-kii, iyada oo dhiganaha dambe dib loogu daabacay dalka Iswiidhan gu'ga 2016-ka, ka kale na uu bilo gudahood ku soo bixi doonno – haddii Eebbe idmo.

QOYSNIMADA MURTICURIYAH

Waxa uu hadda deggan yahay magaalada Laascaanood ee gobolka Sool. Murticuriyuhu waa xaas ballaadhan, oo ay maamusho Marwo Aamina Yuusuf Guhaad, oo ah hooyo aqooniyahanad ah. Inta badan si toos ah iyo si dadbanba ayaa ay uga caawisaa qoraallada iyo hawlaha aqooneed ee uu qoraagu ku foogan yahay.

Cismaan Cabdinuur waa aabbe dhalay shan iyo tobang carruur ah, oo kala ah toddobo wiil iyo siddeed gabdhood. Murticuriyaha ubadkiisa waxaa ugu weyn Xamda, oo iyaduna ah hooyo aqooniyahannad ah, taas oo dhashay labo wiil, haatanna ku nool dalka Ustareeliya. Waxa da' ahaan ku xiga Maxamed Cismaan oo ah suxifi ruug-caddaa ah, kaas oo haatan ka tirsan fogaan-aragga caalamiga ah ee Universal, waxa uu na leeyahay waayo-aragnimo kale oo xagga xisaabaadka bangiyada ah iyo weliba kalkaalmimo caafimaad. Waxaa ku sii xiga Suleymaan oo ah jaamici, kaas oo imminkä liaya xilka ah isu-duwaha wasaaradda shaqada iyo ciyaaraha ee gobolka Sool, Puntland. Waxaa ku sii xiga Ilyas Cismaan oo ah, jaamici iyo hal-abuure, mararka qaarkoodna ah fannaan heesaa ah.

Murticuriyuhu waa murtimeere (*philosopher*), xisaabyahan, yahanyah weeye aqoonta dhaqanka si xeeldheer ugu cirraystay. Cismaan waa quraanyahan Eebbe u fududeeyey dhugashada iyo dhuuxidda asraaraha ku meeran Quraanka, waxa uu na sirta iyo asraaraga quraanka baadhayey muddo 25 guyaal gaadhaysa. Dhanka kale waa laashin maansooyin heersare ah ku curiya af Soomaaliga; waxaa na laga qoray diiwaanka, Af Durdur.

- Allaaha khaaliqa ahoo
- Adduun iyo aakhiraba
- Ahaantiisaba leh oo
- Awoodda ku maamulaa

- Intaannu dhihin ahoow
- Ogow qalin baa ahaa
- Wixii hore loo alkumay
- Illaah baa mahad iska leh

- Haddaan ibnu aadan nahay
- Eebbaheen baa yidhi fekera
- Talaa lagu doon baxaaye
- Markaa intifaac ka hela

- Waxaan ereygaan u idhi
- Af-dhaab ruuxii helaa
- Af Soomaaliga bartee
- Intaad erey bawsi iyo
- Abla ablbyn doonaysaan

- Aqoonyahan baa unkoo
- Asluubta wanaagsan iyo
- Asooskiyo tifatirkana
- Cakaaraa iba furtaye
- Afkeenna ha lagu tartamo

Abwaan
Siciid Cabdussamed (Murtimeere)

AQOON-BAADHISTA QAYBTA KOOWAAD

DHAQANKA MAGAC BIXINTA

Soomaalidii shalay waxa ay ahaayeen qaar si weyn uga duwan kuwa xilligan jjoga. Xag kasta kuwaa hore ayaa kaga horreeyey, waxa ayna iskaga filnaayeen doc walba oo nolosha ah. Isku-kalsoonida iyo aqoontaba in ay iyagu hormuud kaga ahaayeen facyogan reer magaalka u batay waxaa tusaale aan la diidi karin u noqonaya xagga magac-bixinta dadka. Ogaan la'aan iyo ujeeddo la'aan hal magac oo qudha u lama ay bixi jirin waxa aan aqoon-baadhis ku soo koobay in ay magac-bixintoodu ku salaysnayd qodobbadan soo socda:

- + Xilliga uu dhasho
- + Meesha uu ku dhasho
- + Sida uu ku dhasho
- + Tilmaanta sidkiisa
- + Midab
- + Kuuni
- + Faanin
- + Gooddi
- + Duco
- + Ammaan
- + Astaamo gaar ah
- + Ugu-magac-dar

Kuuni iyo u-bogid loo riyaalo oo ku dayasho mudan waxaa ah hodonnimada ay magac-bixinta awoowayaashen ku qotontay. Bal dheeho tobanaanka magac ee ay u la bixi jireen ninka cad ama cas iyo ninka madow. Tani waa amakaag lama tiigsadaan ah oo aan cidina muran gelinayn hodonnimadan xiisaha leh

Magacyada Loo Bixiyo Wiilka Cad ama Cas

Ashkir	Olol	Baruur
Bacayoos	Bacayeef	Boos
Bood	Boodeeye	Boodays
Boodh	Boodhle	Bootaan
Xabow	Xareed	Xay
Xayte	Xaynoosh	Xaashi
Xaayow	Xoosh	Xuub
Xuunsho	Daruur	Dayax
Dhalaal	Dhimbiiil	Dhiin
Dhoosh	Dhuux	Catoosh
Cadde	Caddow	Caddood
Caddaawe	Caddaanni	Caddooyo
Cadduur	Cadceed	Case
Casayr	Casoowe	Calas
Calasow	Caweer	Cawl
Cawshaan	Ciiro	Guduudow
Qaaje	Qorrax	Qorraxey

Magacyada Loo Bixiyo Wiilka Madow

Baroor	Bayle	Tuke
Jilbis	Jinac	Degel
Degelle	Duqsi	Sugul
Sugulle	Shiil	Dhuxul
Dhuxulow	Caarre	Caynab
Culay	Gubadle	Goodaad
Qiiq	Quulle	Huruuse
Qudhac	Madow	Madoobe
Malow	Maal	Maygaag
Haybe	Higis	Hurre
Hugur	Hurfe	

Magacyo Loo wada Bixiyo Wiilasha Iyo Gabdhaha

In magac isku mid ah loo wada bixiyo lab iyo dheddigba waa astaan mug iyo maaminba leh. In kasta oo afafka qalaad qaarkood laga helo (sida afka Talyaaniga) magacyo lab iyo dheddig oo isu eg, bal se' shaqallo xagga dambe gala oo keliya ku kala duwan, misana bal ila dhadhami lagu daalaanka hodonnimada afkeenna ee gaarka inoo ah.

<i>Caweys</i>	<i>Wanaag</i>	<i>Khadar</i>
<i>Siraad</i>	<i>Faynuus</i>	<i>Hoobaan</i>
<i>Caato</i>	<i>Caroog</i>	<i>Saafi</i>
<i>Shukri</i>	<i>Ayaan</i>	<i>Astur</i>
<i>Yusur</i>	<i>Xiis</i>	<i>Hodon</i>
<i>Jinnaw</i>	<i>Taako</i>	<i>Xay</i>
<i>Weris</i>	<i>Dalays</i>	<i>Xukun</i>
<i>Xalwo</i>	<i>Cadar</i>	<i>Foosi</i>
<i>Asad</i>	<i>Kiin</i>	<i>Khatin</i>
<i>Najax</i>	<i>Anwar</i>	<i>Fahmi</i>
<i>Ridwaan</i>	<i>Ubax</i>	<i>Dheeg</i>

MAGACYADA CAQLIGA

Caqliga ayaa afkeennu u leeyahay magacyo aad u badan. Waxaa ka mid ah: Xis, Kas, Maag, Maan, Waan, Baraad, Garaad iyo kuwo kale (IKK). Waxaa kale oo jira magacyo ku dhow caqliga oo Soomaali ah sida: Dhimir ama dhimiro iyo miyir.

Haddaba adiga oo maanka ku haynaya in horumarinta iyo kobcinta afkan aan la galin wakhti iyo hawlo mug leh kolka laga reebo eray bixintii qummanayd ee baaxadda weyneyd ee 1970-naadkii, misana waa inaan caddayno in afkan oo meelo ka jooga bilowgii, dhinacyana xoog uga gaamuray, haddana weli xeel dheerayaal loo kulmiyey ama isugu yimid lafo gurka iyo abla ablavn cilmiyed oo Soomaaliga ah oo la xidhiidha raad-raaca qaybihiisa kala jaadka ahi weli ma dhicin, waa se' faraj aynu ilaa maanta sugayno.

Dadaallo qudheed ma yara, bal se' kaalmaha aan ka hadlayaa waa dar ka sii gudo fog tallaabooyinka wacan ee bilowga uun ah. Ilaal mahaddiis iyadoo farteennu da' yar tahay, ayaa ay hodontinnimadeedii afeed awgeed u la saan-qaaddaa kaga na fir roon tahay kuwo qarniyo iyo qarniyo laga soo shaqaynayey.

Magacyada garashada la xidhiidha ee aynu soo xusnay mid waliba macne ka kale ku dhow buu leeyahay, waxaa se' jirta cilmi ahaan in ku kastaaba iskii u leeyahay nuxur iyo tilmaan isaga u goonni ah.

Aan ku bilowno Xis iyo Kas oo ah labo dhisme ahaan is le'eg hal xaraf oo isku mid ahna (S) Wadaaga.

Xis waa eray saleed, waxaa ka sii farcama xisaab. Ereyga "Xisaab" waxaa uu ka dhisaalmay labada erey ee ah xis iyo saab (*xis + saab*). Sida haanta reer miyigeennu biyaha ama caanaha ku shubtaani ay saab u leedahay; saabku mar waa

uu ilaaliyaa haanta, kolna waa u hooy oo way dhex deggan tahay, oo dhulka saabka ayaa ku haya. Xilliyada haanta la raro, sida dhaanka iyo geeddiga saabka ayaa suurto geliya haanta qaadisteeda. Kolkaas saabka xisku wuxuu noqonayaa tirada ama xisaabta. Si kale haddii aan u dhahno xisku waa tiriyyaha ama kala soocaha caqliga, tiraduna waa qayb maanka iyo afkuba ayan sina ba uga maarmi karin, is la markaana xarfaha iyo weedhaha ay sii dhalaan ee hadalka ah ka faro yar ka na kooban. Waxaa kale oo suurtowda in xisaab ay asal ahaan ahayd xis-kaab, taas oo macnaheedu yahay "tii xiska kaabaysey". Xarafkii 'k' inuu lumay ayaa malaha ku jirta, tan oo qudha ma aha ee waxaa jira erayo badan oo afkeenna ah oo ay xarfo ka go'aan, ama ka lumaan.

Ereyda qaar xagga hore, kuwa na gadaal, qaarna ay dhexda iska weydaartaan. Tusaale ahaan: "*Anqar*" waxa uu ahaa canqar oo "c-dii" ayaa luntay; "*Aqab*" isna waxa uu ahaa "*Caqab*". Ereyga "*Shinbir*" ayaa asalkeedu ahaa Bushinbir (tii bushinteedu birta ahayd), kolkaas "bu-dii" ayaa luntay waxaa na soo hadhay Shinbir. Sida oo kale ereyga "*Abbaan*" ayaa ahaa "*Qabbaan*", oo kolkaas "q-dii" hore meesha ka baxday. Ereyo door ah oo dhexda iska roga ayaa iyana jira, sida "*Shahmaad*" oo ay dadka qaar ugu dhawaaqaan "*Shamhaad*" ama "*Dawaco*" oo dadna ay "*Dacawo*" yidhaahdaan, iyo tobonnaan sidan oo kale ah.

Xarfaha xagga hore ka go'a ama luma waxaa ugu badan X, C, Q iyo H. Kuwa xagga danba ka luma waxaa ka mid ah "*Abti*" oo asalkisu ahaa "*Abtir*", taas oo macnaheedu yahay "Abkii tirmaayey". Ereygan waxaa soo hadhay Abti, sidaan ognahayna "*Abka*" docda hooyada lama tirsado. Dulucdeennu ma ahayn in aan gorfeyn kale galno, bal se' waxaa muhiim ah in aan wax ka xusno qaab dhismeedka ereyada, si loo godlo ama loo cariyo garaadka iyo maanka akhristaha.

Murtimeere Cismaan Cabdinuur runtii hawl weyn buu kala kulmay, sidii uu magacyada ku saabsan garashada ugu heli lahaa qeexiddo kooban, maaddaamma aanu caqliga laftiisu ahayn xubin gaar u uuman oo jidhka qofka ka mid ah, keliya waa in aan kasno in magacyadan nuxurkooda iyo macnahooda haddii la dhadhansado la fahmi karo, walow ayan hawl yarayn, oo sida $1 + 1 = 2$ oo kale aan si fudud loogu salayn karin.

Si walba ha ahaatee, xisku waxa uu aad ugu dhow yahay miyirka. Miyirku waxa uu mataane la yahay dhimirka ama dhimirada. Waa aad aragtay ama maqashay dhakhtarrada oo adeegsanaya magaca cudurrada dhimirada ama dhimirka, yacni waa qof xiskiisa wax gaadheen ama miyirkisu doorsoomay. Haddana erayga "*Dhimir*" wuxuu afka Carabiga u turjunmaa ama u dhigmaa Damiir. Damiir laftiisuna Labo macne oo kale ayuu af carbeedka ku leeyahay walow aan haatan danteenu taas ahayn. Waxaa se' inoo muuqata in afkani hodon ku yahay magacyadaa badan. Haddii aan si deggan oo feker iyo u fiirsi leh wax u dhaadno, waxaa inoo muuqanaysa mug weynida Soomaalidii hore ee xagga garashada. Xis ma yeesho magacayno kale, balse kas ayaa sii yeesha magacayno kale kuwaas oo ku tusaya inuu garaadka lamid yahay. Tusaale ahaan: Kasmo, Kasid, Kasitaan, Kasniin, Dirkuba waxay inoo sii jilcinayaa macnaha kaska.

Maag, Maan iyo Waan

Magacyada kale ee shaqalka dheer qaata ee isla caqliga tibaaxa, sida Maag, Maan iyo waan ayaa iyagu leh farcanno sii jilciya kasiddooda (Fahamkooda). Maag waxay toos u noqotaa Ogaan ama Badheedh. Macno kale oo eraygu Soomaaliga ku leeyahay baa jira, waana Gef, imminka kaas uma jeedno. Maan waxaa faracdiisa ka mid ah: Am+Maan, Til+Maan, Hil+Maan, Maan+So iww. Waa aad

aragtaa in Eraygii maan oo tabtiisii ah ay xarfo kolba doc ka galeen. Matalan tilmaan T iyo il ayaa wada socda; il+maan, Macnaheedu wuxuu ku tusayaa in ili ay maanka hagayso, waana sax oo meelaha maanku uu wax ku gartaa waa shanta dareeme ee maqalka, aragga, urta, dhadhanka iyo taabashada ama dareenka jidheed (oogada). Hilmaan marka aan soo qaadanno, maankii ayaa hil laga hor mariyey. Hilid ayaa ah mid wax lagu qariyo ama xidho, sida marka haanta caanaha lagu lulo maydhaxda lagu hilo amaba tebbedda subagga, haanta biyaha iyo walxaha dareeruhu weelka ay ku jiraanba waa la hilaa ama la lingixaa. Sidaas oo kale ayaa hilmaan uu u yahay maankii oo la hilay, kolkaas oo uu shaqayn waayey xasuustiina gabay. Ilow ayaa eraygaas la micno ah isna in il iyo low ama la'aan ayuu xanbaarsanyahay. yacni ishii baa maanku la'aday ama beelay, taas oo ah il la'aan baa caqligii haleeshay. Maanso oo ah Maan + so,macno weyn ayaa ay tani inoo leedahay, waana amar oo maan ka dhigo weeye dulucdu. Metelan haddii qof kuu dhiibo tooj oo ku dhaho ifso;macnuhu waxaa weeye if ka dhigo, tabtaas oo kale ayey maansana u tahay tuducyadaas maan ka dhigo oo wax ku garo.

Baraad iyo Garaad

Magacyada Baraad iyo Garaad waa aad aragtaa in ay xarafka bilowga oo kaliya ku kala geddisan yihiin. Asal ahaan Bar iyo Gar ayaa ay ka soo kala jeedaan. Garka ayaa ka weyn Barta. Garku waa jaho ama aag, wuxuun a sii yeeshaa Baro(meelo) faro badan. Bartu waa meel yar ama bogcad Garka ka sii mid ah. Tusaale ahaan Garka waqooyi ayaa sii yeelanaya baro badan ama meelo door ah oo ku yaal garkaas. Caqligii ayaa gar u dhaqaaqay ama aaday oo u jeestey, indhaha laftoodu markay meel eegayaan waxa ay qabtaan aag ama gar weyn, ka-dibna bidhaantii ay

fiirinayeen bay sii abbaaraan, bidhaantaasi waxa ay noqonaysaa bartii. Sidaas oo kale weeyo garaadku kolkuu gar aado ayaa baraadmuna hoos kasii aadayaa meelo garkaas ka tirsan. Waxa aynu maqalnaa qof shil baabur ku dhacay oo dhakhtarkii leeyahay wuu baraad la' yahay. Taas macnaheedu waxaa weeye baraadmii garaadka wax u sheegi jirey baan shaqaynayn. Mararka qaarna waxaa la dhahaa wuu miyir la' yahay; halkaasna waxaad ka aragtaa in baraadka iyo miyirku is leeyihiin.

Xis

Waxaa jira magacyo kale oo garashada deris la ah, lagana yaabo in qaar kood ay asalba u noqon karaan magacyadaa aan soo xusnay. Xiise, Xus, Xusuus, Xishood iyo kuwo kale ayaa kamid ah. Xiise waa rabitaan naftu wax doonayso. Xus waa wax lasoo hadal qaaday, hore ha loo yaqaano ama ha cusbaado'e. Xusuus waa soo meerin ama soo celin wax hore oo xog,dhacdo ama cilmi ah. Xishood; xarfaha is qaata ayaa 'S' iyo 'Sh' ay is beddelaan; markaan nidhaahno xis "ood" waa xiskii baa lagu khasbay in uu oodmo ama waxaas ka xannibmo.

Osano iyo Waan

Fekerka oo soomaalidii hore u tqliin Osano, ayaa isagu ah ka dhaqaajiya garashada, oo inta uu wax is weydiyo uu kolba caqligu qaybta xasuusta iyo tan miisaanka ama macno jilcinta jawaab uga raadiyaa. Baraad iyo Garaad waxaa kale oo ay noqdaan Baraad = Barad ama barasho; Garaadna = Garad ama garasho. Kolkaa barihii la uruuriyey ee la bartay baa la gartaa oo garasho ayaa timaadda. Sidaas ayeyna labadani u wada shaqeeyaan, waa na kolka lagu daro 'O' waxaa soo baxa Waano. Kanina waa

magac muujinaya in caqligii wax loo sheegayo oo xasuusin iyo hogo-tusaalayn dulucdu tahay. Waanku haddii uu rakaato oo waan-waan la dhahana in garasho ama waan, caqliga loogu celcelinayo ayaa inoo muuqanaysa. Ab haddii laga hor mariyo waanka, waxay noqotaa Abwaan oo macnihiisu yahay Abkii ama Aabbihii waanka, maanka Ama garashada. Sidaas darteed baa erayga abwaan uu u noqday mid ka sii xeel dheer sida soomaalida maantu u taqaan ninka gabyaaga ama tixaha suugaanta curiya.

Abwaan waa derajo qoto dheer oo tilmaamaysa in qofkaasi garashada iyo aqoonta ka gaadhay maqaam sare oo ilaa Abba looga dhigay maankii ama waankii (Garaadkii). Erayga Waalli ayaa laftisu ka dhismay magaca waan wuxuuna tilmaamayaa in Waankii la la'aaday.

Waan + li'i = Waan li'i

Waxaa na lumay ama ka go'ay Xarafka 'N', waxaa soo hadhay waalli oo macneheedu yahay Waan-li'i. Waxaa aad muhim u ah in sida magacyada badan ee Soomaalidu ugu yeelatay caqliga, in goobaha ama xubnaha uu deggan yahayna ay magacyo kale oo tiro leh u leeyihiin sida: Kal, Laab, Hiyi, Bah, Haan ikk; ayaa ka mid ah meelaha kasmada loo asteyey. Wuxuu aad ugu hadaaqdo erayga maskax ama madax.

Ilaah oo isagu aheeyey aadmiga, ogaanta iyo aqoontana u yeelay ayaan Qur'aanka meelna kaga soo darin maskaxda, wuxuuse Rabbi inoo sheegay laabta, qalbiga iyo fu'aadka oo ah saddex isku sii gudo jira. Boqollaal aayadoo buu qur'aanku kaga warramaa garaadka iyo rugihiisaba. Qalbiga ayuuna ku caddeeyey xubinta garashada. Rasuulkuna (nabad iyo naxariisba Rabbi ha ugu roonaadee) siyaabo doora buu inoogu sharraxay in qalbigu yahay xubinta kasmada ee Aadamaha. Xadiiska sugar ee caanka ah, waa kii ku lahaa: "Xubin baa jidhka aadmiga ku jirta, hadday taasi hagaagto; jidhku

idilkii wuu hagaaga,hadday iyadu xumaatana jidhku giddigiis wuu xumaadaa, waa qalbiga ayuu suubbaneheennu qiray". Mar haddii erayga maskax aan Qur'aankaba lagu darin,Rabbina inoogu celceliyey Rasuulkuna(NNRHR), kala dhig dhigay. Isla markaana aynu ognahay in gaalada xaqa diidani ay xubinta garashada maskaxda u aqoonsadeen- sow gef weyn iyo denbiba ma aha; in xaqiiqdii Rabbi iyo Rasuul aan uga rug doorsanno maan gaab ilaaahba dafiray,Nebi Muxamedna xaqiray oo xaasiday?! Waa in aynu raacno dhabta oo aan innaguba aragno mar walba.

Qof kastow markaad naxdid ama faraxdid maskaxdu kuma ruxanto ee wadnaha ayaa rug leeya. Kolkii xoog loogu fiirsaday kaalinta maskaxda, waxaa lagu sheegay inay tahay; qol uu qalbigu wax ku kaydsado. Waxaa muhim ah in aan xusno in erayada ogaan iyo aqoon ay kala xeel dheer yihii. Aqoonta ayaa ka mug weyn kana qoto fog ogaanta,waayo ogaantu waa wax aad maqashay ama meel ka akhriday amaba aragtay ha yeeshay aadan si dhab ah oo faah faahsan xog iyo aqoon ugu lahayn. Aqoontuse waa waxaad ogaal kadib sii baratay oo yiqiin aad taabatay lamid ah.

Waxaa jira magacyo dhawr ah oo ku taxalluqa garaadka iyo guryihiisa oo aan ogaan uga tagnay,sidaas waxaan u yeelnay in aan akhristaha ka ilaalinno dabagal ama mashquul jaah wareerin kara; maaddaama aan magacyada badan ee aan soo xusnayba ayan ahayn kuwo meel gaar ah loogu soo hagaagi karo. Wixaase ujeeddada iyo goshuba ahayd muujinta hodonnimadda afkeenna.

Gebagebadii; waa in aan xasuusanno in garashada lafteedu la socoto Nafta iyo Ruuxa. Nafta Ilaah baa hore usoo baray waxyaabo badan (sida quraanka ku cad) intay qofka ku jirtana walxo iyo siyo badan baa ay uruursataa oo garashadeedu ku kobocdaa. Markaa naftu iyada oo aan dhiman, bal se' jidhkeeda ka baxda waa mid inaga

qarsoon oon dhaayaheenu qaban karin; taa darteed baa magacyadeeduna u yihiin qaar la dareemo oo la kaso balse aan la arki karin. Haddaba madh badnida iyo magacyada tirada leh ee garashada ku saabsan waa qaar inoo caddaynaya hodonnimada afkeenna.

MAGACYADA HADALKA

- Af
- Or
- Cod
- Lad
- Naq
- Hal
- War
- Dooy
- Weedh
- Hadal
- Lahaan
- Tiraab
- Hawraar

Magacyada kor ku qoran mid walba waxa uu gaarkii ugu dhimaa ama loogu yaqaan hadal. Af oo ah xubinta hadalka iyo quudka, hadda na wuxuu leeyahay macno kale, kaas oo ah hadal ama luqad. Waxaa jira odhaaho muujinaya in ereygaasi yahay luuqad. Tusaale ahaan marka la yidhaahdo hebel waa aftahan; micnihu waxaa weeye hebel afka ayuu si weyn u yaqaan oo uu ku fogaahey. Hebel waa af-maal haddii la dhahana, waa isla micnihii hore mid ku dhow, afka ayaa uu si ballaadhan ugu hadlaa oo u

adeegsada ama u yaqaan bay dulucdu tahay. Suugaanta iyo murtidaba waa ay ku badan tahay iyadoo af loo isticmaalo luuqad. Gabyaagii weynaa ee Salaan Carrabey waa kii lahaa: "**Afku wuxuu la xoog yahay magliga xawda kaa jara'e**" macnuhu waxaa weeye, afku wuxuu la awood yahay hubka nafta lagu gooyo. Maahmaaho isla nuxurkan tibaaxaya ayaa waxaa kamid ah:

- *Afkaagoo ku xidha oon ku furin waa Alle kaa goo*
- *Af af loo hayaa ba'ay*
- *Af daboolani waa dahab*
- *Haddaan af xumaan addinna ma xumaado .*

Waa ay badan yihiin xikmadaha afka la xidhiidha ee Soomaaliyeed, xitaa waxa ay ku xuseen in Aadmiga oo kala afaf duwani ay ujeeddo mid ah ku wada tebiyaan (ku wada sheegaan) waa hal-ku-dhega lagu dheho: "**Nebi Alloow, Nuur Alloow, Nin ba afkii kugu ammaan.**" Si kasta ha ahaate, ereyga "Af" waa magac caan ah oo aad loo adeegsado, kaas oo la macne ah hadal. Magac kale oo Soomaaligu hadalka u yaqaan waa "Or". Waxaa ka soo farcantay **Or + aah = oraah** (odhaah). Xasuusnow in "Af" guriyada 'r' iyo 'dh' ay is qaataan oo ay is beddelaan micnuhu se isku mid yahay. Erey saleedkan "or" wuxuu leeyahay macno kale oo ah dhawaaq, laakiinse imminka ka hadli mayno. Waxa aad arkaysaa rag magacooda la dhaho; Oriye, Orshe, Orme, Orhaye iyo kuwo kale macnuhuna waa hadal badane. Cunugga yaraantiisa hadaaqa ama qaylada badan ayaa magacyadan loo bixiyaa, kol kolna naanays bay noqdaan.

Cod

Cod oo ka mid ah magacyada lagu tibaaxo hadalka,

waxa aad aragtaa marka la leeyahay hebel waa codkar. Macnuhu waxaa weeye hebel codka (afka) ayaa uu karaa oo awood badan u leeyahay. Nuxurku waa hadal yaqaan, karti iyo aqoonba lagu mannaystay, oo codkar ah.

Ereyga Lad

Lad isna waa magac kale oo loo adeegsado afka. Tusaale ahaan; qofka waanwaan ku dhex-gala laba dhinac oo is-haya ama khilaaf u dhexeeyo ayaa loo isticmaalaa ladqabo. Ereyga "ladqabo" wuxuu ka kooban yahay "Lad" oo hadal ah, iyo "qabo" oo fal ama ficol ah. Kolkaa labo ruux ama labo docood ayaa hadal lagu kala qabanayaa oo lagu heshiisiinayaa. Soomaalidii hore waxaa jirey kulammada geedka ama golaha, in kolka nin warramayo uu hadalka ka guro nin la yidhaahdo "Lad-haye". Waxaa xilkiisu yahay inuu hadlaha u jiibiyo isaga oo yidhaahda "Weeye.... Koow.... Haye" iyo wixii la mid ah, marmarna duco ayaa uu ba ku meerin jiray. Tanina waxa ay ku tusysaa in "lad" uu yahay magac u dhigma hadal ama Af.

Ereyga Naq

Ereyga "Naq" isagu na waa magac kale oo Soomaalidu u leedahay afka. In kasta oo macno kale oo doog ah uu naqu leeyahay, misana innagu kaas hadda ka hadli mayno. Gar-naq ayaa ah gar ku hadal. Sida oo kale kolka qof uu dood u jeediyo mid kale waxaa la dhahaa hebel waa uu u naqay hebel. Waxa aynu mararka qaar adeegsanaa oo aynu dhanaa "waa ay isu naqeen", taas oo looga jeedo "waa ay wada hadleen" ama "wada murmeen" ama ba "waa ay doodeen" bay ka dhigan tahay.

Hal

Hal ayaa ka mid ah magacyada Soomaaligu u yaqaan afka. Hebel waa hal karaan, waxay ka dhigan tahay; waa mid halka ama hadalka karti u leh oo murti badni iyo aftahannimo ayaa lagu ammaanayaa.

War

War ayaa sida oo kale isaguna ah magac kale oo afku leeyahay. Bal aan xusno maahmaaho qiraya inuu war la mid yahay hadal:

- *Dhagaxna meel dhow buu ku dhacaa warna meel dheer*
 - *War dhafoor buu ku yaal*
 - *War waa khabar iyo tigaad*
 - *War baa ugu gaajo kulul*
 - *War la helyaaba talo la hel*
 - *Nimaan war sugini, waranna ma sugo*
 - *Nin dameero watoow, warkaa waa kaa soo horreeeyey.*

Dooy

Waa magac kale oo Soomaaliyeed oo afka loo yaqaan. Waa erey af-guriga af Soomaaliga mayga ah. Haddii la dhaho "*doowgey gorodaase?*" Waa weyddiin, macnaheedu yahay, "*hadalkayga ma garanaysaa?*" Sida oo kale weedha "*dooygaa ma garadow*" baa waxa ay tahay "*hadalkaaga ma garanayo*". Markaa ereyga "*doynaa*" waa magac Soomaaliyeed oo la mid ah ereyga "af".

Manqaxa Ereyada Kale Ee Hadalka

Ereyada kale ee kala ah; **Hawraar, Weedh, Lahaan** iyo **Tiraabna** aan ogaan no in ay yihiin magacyo kale oo Soomaalidu u taqaan hadalka. "*Nimaan warankaagu galin weedhaaduna ma gasho,*" waa maahmaah guun ah, dulucdeeduna waxa ay tahay cid aadan xoog ku muquunin oo aaddan awooddaada kaga adkaani, hadalkaaga ma yeesho.

Waxa kale oo ay Soomaalidu dhahdaa "*Hawraareey ninna si kuu yidhi ninna si kuu qaaday,*" tanina waa maahmaah kale, oo bidhaaminaysa in ereyga "*Hawraar*" uu la mid yahay hadal. Weedhu macno kale ayaay leedahay, kaas oo ah ereyo isku xidhiidhsan oo macno sameeya ama jumlad sida Carabiga ah. Waxa ay se' leedahay macne hadalka caadiga ah.

Tiraab waa nooc ka mid ah magacyadii aynu soo wadney ee afku lahaa. Waxa aad in badan maqashaa ama aragtaa, hadalkii oo labo qaybood laga dhigay, ama la leeyahay afku waa "*tix iyo tiraab.*" Tix waxaa loo la jeedaa weedho dhisan oo murti ama maddadaalo ah oo qaafiyad ama hab la dhac leh, inta badanna hal xaraf ku socota taas oo yaalaa ah suugaan. Sida oo kale marka la leeyahay maansadaas ama tixdaas hebel baa tirihey, isagaa yidhi weeye dulucdu; tirintuna tiraab baa ay ka soo jeeddaa. Tuducyada maanso oo dhaaxa ba tiro uun meerisyadu noqdaan, maansoyahankaas baa lahaa ama yidhi weeye.

Lahaanna waa magacyada afka mid ka mid ah. Tusaale ahaan; marka la dhaho "*waxaan ku leeyahay*" ama "*wuxuu leeyahay*" waxa ay ka dhigan tahay; "*waxaan ku odhanayaa*" ama "*ku dhahay*" ama "*wuxuu ku odhanayaa*" ama "*ku yidhi*." Laakiin se' lahaantu badiyaa waxa ay gashaa falalka.

Geba-gebadii waxaa aynu ereyga hadal ku soo dhammaynaynaa magacyadii afka. Bal aan eegno hal-ku-dhegyadan ama maahmaahyadan magacaas la xidhiidha:

- *Hadal waa murti*
- *Hadal hadal kama dheera*
- *Hadal haan ma buuxsho*
- *Hadal nin badiyeyna ma wada odhan, nin yareeyeyna kama wada tegin*
- *Nin hadal badani hooyadiina cay*
- *Hadal lama wadaagee caanaa la wadaagaa*
- *Illeyn hadal oo' ma yidhaahdo*
- *Hadal waa margiyoo dhankii loo jiidaba wuu u dhaqaaqaa.*

abbnadsps

MAGACYADA XUBNAHA JIDHKA

In kasta oo Aadmigu idilkii uu magacyo u leeyahay xubnaha jidhka iyo jiraallada ku meersanba, hadda na afkan ayaa isagu u leh xubnaha jidhka qofka, magacyo aad u tiro badan. Wuxuu luqadaha kale dheer yahay, magacyo doora oo uu hal xubin kaligeed u yeelo. Boqol magac in ka badan baa Soomaaliga laga helaa, oo xubnaha jidhka loogu yeedho. Bal aan muujinno xubnaha afkani u yaqaan in ka badan hal magac:

Madaxa

Madaxa ayaa loo yaqaan Dhako, Dhalo, Madax iyo Baso. Inta qoorta ka sarraysa, ee xubnaha dareenku ku yaalliin, ayaa loo yaqaan Kur ama Unuun.

Wejiga:

Wejiga waxaa magacyadiisa ka mid ah: Fool, Jaah iyo Weji.

Raqabadda

Raqabadduna waxa ay iyaduna leedahay magacyadan: Qoor, Luqun iyo Sur.

Luqunta

Luqunta docdeeda kale ee oontu u marto qofka baa iyana leh magacyo aad u tiro badan, waxa ayna kala yihiin: Hunguri, Booc, Dhuun, Cune, Jidiin, Xamag iyo Caal.

Madaxa dhabarkiisa danbe (sii jeedka hoose) ayaa isna loogu yeedhaa: Jeego, Qadaad iyo Dawaad.

Aafka

Aafka laftiisa baa loo yaqaan: Gafuur, Qal, Fuq iyo Af. Sida oo kale dhinacyada afka daboola ayaa magacyo kala leh, kuwa gudaha waxaa la dhahaa Can ama Caman, halka kuwa dibeddana waxaa laga yidhaahdo Dhaban ama Dhabanno. Daboollada afka ayaa loogu yeedhaa Bushmo, Dibno iyo Faruuryo.

Indhaha

Indhaha laftooda ayaa loo yaqaan Dhaayo. Waxaa kale oo isha birteeda la dhahaa Wil, waa na goobada yar ee madow ee hummaagyada qabata, inta cad ee docaha ka kala xigtana waxaa la dhahaa Il-xaydh

Caloosha

Caloosha ayaa la dhahaa Uur, waxaa na caloosha gudaheeda ka mida ubuc, taas oo ay dusha kaga began tahay Xudhunta ama Xuddunta.

Lugaha iyo Gacmaha iyo Badhida

Lugaha iyo Gacmahana waxaa loo yaqaan Jeenyo iyo Addimmo. Magac badnida afkeennu yaab bay leedahay, bal day farihi oo magacyo loo sii kala bixiyey oo la leeyahay: Faryaro, Far-dhexo, Faadhumo, Murdiso iyo Suul. Gacanta gudeheedana waxaa Soomaaligu u leeyahay ilaa saddex magac, oo kala ah: Sacab, Calaacal iyo Baabbaco. Badhida ayaa leh magacyo kale, sida: Sine, Dabo, Badhi iyo Futo.

Ereyo Kale Oo Xubnaha Jidhka Ah

Xubnaha qofka ee muuqda iyo kuwa qarsoon ee gudaha jira, haddii aan tirinno, ka geyoon mayno oo aad bay u badan yihiin. Tusaale kale oo muujinaya hodonnimada afkan aan u soo qaadanno timaha. Magacyada soo socda ee timaha ku saabsani, waa ay adag tahay in la helo af kale oo sida Soomaaliga uga maqaam gaadhey. Timaha madaxu waa Timo ama Tin, Harreeddo ayaa ku xiga, Misna Shaarubbo iyo Gadh ayaa bushmaha iyo gadhka ku kala yaal. Bushinta hoose iyo gadhka dheddooda waxaa ka soo baxa, timo loo yaqaan gafuur. Suunniyo, Baalal iyo Xirribo ayaa iyana dhaayaha dushooda iyo kadimadooda ku kala yaal. Kilkilo ayaa jirta oo ah timo badan oo gudaha killkilooyinka ku beerma. Xaashuun (Shuun) ama Bisqan ayaa iyaguna ah timaha hoosta ka soo baxa. Shafka raggana timaha ku dul beerma waxaa la yidhaa Dhogor. Waa la og yahay in timayowgan qaarkood ay ragga korran u gaar yihiin halka qaarna laboodka iyo dheddiggaba ay ka dhexeeyaan. Kolkii qofku weynaad timaha midabkoodii madowga u badnaa waxay isu geddiyaan midab cad, kaasna waxaa la dhahaa Cirro.

Waxaa kale oo jira magacyo xubnaha xoolaha ee u eg kuwa dadka, in si caadi ah loogu adeegsado dadkana. Xubno ayaa jira leh magacyo kulmiya, sida lixda lixaad (waa labada indhood iyo afarta addimmo). Ilkaha oo magacyo sii kala leh sida; Foolal, Dhoolal, Miciyo iyo Gawso. Magacyo xubno isku aag ah loo yaqaan baa afkani leeyahay, waxaa kamid ah; Macdanta, Hul-ku-jirta iyo kuwo kale. Xididdada iyo nudaha oo jidhkoo dhan ku baahsan ayaa jira. Lafaha tirada badanina magacyo ayaa ay kala leeyihiin.

Xubnaha taranka laftooda ayaa min saddex ilaa afar magac

ku leh Soomaaliga. Hab-dhisyada kala duwan ee jidhka qofka ayaa loo yeelay magacyo cilmiyeedyo hir-galay sida; Hab-dhiska dheefshiidka, Hab-dhiska qashin-saarka, Hab-dhiska dareen-wadka, Hab-dhiska qalfoofka, Hab-dhiska neefsashada iyo Hab-dhiska dhiig-wareegga. Dheecaannada, seedaha, xaydhaha, carjowda, ciddiyaha, muruqyada, qanjaha iyo xubno badan oo kala dhisme ah baa iyana leh magacyadooda, xitaa qashinka jidhka xubnaha haya iyo kuwo gudbiya ayaa magacyo kala duwan kala leh. Sida oo kalena sanqadhaha iyo codadka ama dhaqdhaqaqyada gudeed ee xubnaha qofku waxa ay goonidooda u sii kala leeyihii magacyo. Jidhka laftiisa baa dhawr magac loo yaqaan sida; Kor, Oogo, Jidh, Dul iyo Beden. Maqaarka ayaa isna la dhahaa dhawr magac oo kala ah: Harag, Maqaar, Sar iyo Saan. Diirkka ayaa isna dub-na la dhahaa. Waa ay inagu fillaan karaan, magacyada xubnaha jidhka inta aynu soo xusnay, danteennuna waxa ay ahayd muujinta magacyo badnida Soomaaliga oo marag u ah *hodonnimada afkeenna*.

Magacyada Ku Saabsan Aragga

Inkastoo ay aad u badan yihiin, magacyada la xidhiidha dhaqdhaqaqa jidhku, markaynu tusaale ka dhiganno magacyada aragga oo qudha bal luuqadna teenna mooyee yaa ka heli kara magacyadan soo socda ee ku taxalluqa bidhaan aragga:

- **Arag**
- **Eegid**
- **Dhugasho**
- **Daymo**
- **Fiirin**
- **Jeedaalo**
- **Dhawrid**

Tilmaamaha iyo mugga fiirinta ayaa qudhoodu magacyo kale sii yeesha sida; Jalleeco, Qooraansi, Halacsi ikk. Sida oo kale arag ku xasilidda baa leh magacyadan; Dhaygag oo nooc ah iyo Daawad ama daawasho oo jaad kale ah, Dheehasho oo fiiro ama akhris aammusnaan wata. Waxaa kale oo jira il-marin, suuradin, il-baadin iyo baallo-daymood oo iyadu hareero dhugasho xawli leh tilmaamta. Magacyo isla dhaayaha shaqadooda wax ka sheega oo kale baa afkeenna ku jira sida;; Dooyo, Ilalaal, Sahan, Socoto, Horseed, Hilaad, Saadaal ikk.

Casharkani waa qayb inoo bayaamin karta, sida Soomaaligu uu uga mug iyo magacyaba badan yahay luuqado badan oo dadka ku hadlaa ay ka tiro badan yihiin dadka Soomaalida amaba ka caansan yihiin oo ka cudud ama cood roon yihiin. Waynu sii wadi insha Allaah, bayaaminta iyo xaqijinta nuxurka iyo hodonnimada uu Ilahay ku galladay gaarkana uga dhigay afkeenna

XUBNAHA QOYNSKA IYO XIGTADA

Sida caadiga ah af wal oo jiraa wuu leeyahay magacyada xubnaha qoyska iyo kuwa xigtadaba, laakiin se' afafku waa ay ku kala hormarsan yihiin wayna ku kala hodansan yihiin. Soomaaligu si ballaadhan buu ugu magac bixiyey qoyska iyo xigaalkaba, weliba gacalka ama xididka iyo xidhiidhada xagga riximka ayuu kaga dheereeyey luqadaha idilkood. Lammaane guur ku kulmay oo ubad isu dhalay ayaa qoysku ka bilawdaa. Labadan ayaa laboodku yahay aabbe, dheddiguna hooyo. Haddaba min laba magac ayaa ay labadani afkeenna ku leeyihiin; Aabbe waxaa kale oo la Ɂhahaa *Adoo*, hooyadana *Habar*.

Runtii ma jiro af u leh labadan hal magac wax ka bådan. Labadan waalid laftoodu hooyo iyo aabbe ayay hore u lahaayeen; markaa ubadka ayaa waalidiinta kala dhalay aabbohood iyo hooyadood waxay u kala yihiin awoowe iyo ayeeyo. Afaf doorā ayaan xitaa awoow iyo ayeeyo magac gaar ah u ba lahayn, bal se' aabbihii Weynaa iyo hooyadii weynedyd tiun yidhaahda. Carabida oo afkeenna ilaa xad dinacyada qoyska kala socota ayaa qudheedu ka sabooshay dhanka xididka iyo gacalka magacyadooda. Waxa ay si giud ugu wåda yeedhaan erayga "*Sahar*."

Ilmaha wada dhasha ayaa ah walaalo. Walaal laftiisa ayaa Soomaaligu u sii leeyahay magacyo kale sida Abboowe ama Boowe oo wiilka ah iyo Abbaayo ama Baayo bo gabadha ah. Magaca "*Wadaa*" ayaa isna la micne ah walaal. Waxaa kale oo jira magaca "*Huunno*" oo walaal ah, bal se' wiilka iyo gabadhaba loogu yeedho. Ayeeyada hooyadeed ayaa Soomaalida qaar u yaqaanniin Macooyo, halka kuwo kalena ay Abooto dhahaan, ama ba mandaqadaha qaar kuwan isla ayeeyo uun looga yaqaan. Laakiin se' xagga awoowga ayaa sii magacyo badan oo awoowga aabbihiiis waa *Abkow*, aabbihiiisa kalena waxaa

loo yaqaan *Akow*.

Carruurta dhalata ayaa ilmaha ugu horreeya la yidhaahdaa curad, midka ugu danbeeyana *Gar-u-danbays* ama Guurdanbays. Haddii reer Ilaah wiil keliya ku arsaaqo, waxaa la yidhaahdaa *Madi*, haddii xitaa ay gabdho la dhashaanna inanka kelidii quodh ka ahi waa madi. Mataanaha ayaa Soomaaligu magac kale oo ah Laako u leeyahay. Labada waalid walaalahood ayaa midka lab ee odayga la dhashay uu yahay Adeer ta dheddigina Eeddo, xagga hooyada walaaleeheed waxay kala yihiin Abti iyo Habaryar. Dhallaanka adeerradu kala dhalaan waxay isu yihiin ilma-adeer, kuwa abtiga iyo eedaduna waa ilma-abti iyo ilma-eeddo, halka kuwa habaryaruhuna ay isu yihiin Habra-wadaag ama ilma-habreed.

Xagga Xiddidka

Ninka xaaska qaba walaalkeed waxa uu u yahay Seeddi, walaasheedna Dumaashi. hooyadeed Soddoh ayaa ay u tahay aabbeeedna waa u Soddog. Afada la qabana saygeeda walaalihii (lab iyo dheddigba) waa u dumaashi, hooyadiis waa u Soddoh, aabbuhuna waa u Soddog. Sida oo kale ilma adeerta, ilma-abtida, ilma-eeddaха iyo ilma-habreedku waxa ay labada is-qaba mar walba isu yihiin Dumaashi iyo Seeddi, amaba waxa ay walaalaha isu yihiin oo kale, si kale markaynu u dhahno isla magacyadii (Seeddi iyo Dumaashi) ayaa ay xigtadan xagga dhalyada ka simanna isugu beegan yihiin ama ay isugu aaddan yihiin. Haweeneyda aabbuhu qabo ama adeerka u dhaxda amaba xaaska abtiga ahi waxa ay ubadka u tahay Aaye, meelaha qaarna eeddo ayaa laga dhahaa.

Labada dumarka ah ee hal nin wada qabo ayaa isu ah **Dangalo**. Isla magacan waxaa wadaaga labada ooryood ee laba nin oo gudbooni ay kala qabaan (laba wiil oo walaalo ama ilma adeer ama ilma abti iyo ilma eeddo isu ah amaba

habrawadaag) ayaa Dangalo isu ah. Haddii magaca aynnu sii dhadhansanana waa kuwo dano isu galeen. Waxaa jira saddex naagood kolka hal nin uu wada qabo magac ay saddexdu isu yihiin, kaas na Danwadaag ayaa la yidhaahda. Laba nin oo kala qaba laba hablood oo walaalo ah ayaa isu ah Ooriyo walaal.

Sida oo kale hablaha xagga dhalashada ka gudboon sida ilma-adeerta, habra-wadaagta, ilma-abtida iyo ilma-eeddada, ragga kala qaba isla magaca ooriya walaal waa loo adeegsadaa. Nasiib darro weyn iyo wax laga naxo waxaa ah in waayahan burburka meelo badan oo Soomaalida ka mid ah lagu arkay magacyadii adeer iyo abti oo loogu dhawaaqayo qaab dheddig ah. Adeero iyo Abtiyo ayaa ay dad waayeel iyo da' walba leh si caadi ah u joog teysteen. Tanina waa marag kale oo ku tusaya, sida aan cidiba u dhaadeyn gefka iyo gabloodinta lagu la kacayo afka tiiyon cid saxaysaana jirinba. Sidaas oo kale ayaa xagga higgaaddanaa aan loo aabo yeelin ee la isaga jajabiyaa, taasiha waa ayaan darro kale. Bal eeg gabadh soomaaliyeed oo ninkii dumaashigeed ahaa ugu yeedhaysa **Seeddi!**

Si kasta ha ahaatee waa lama huraan, in loo soo jeesto xil iska saaridda afkan hodonka ah, ee aan cidiba dantta ka lahayn. Runtti waa arrin aynu aadmiga kale si weyn tigaga liidanno, waaayo? Cid kasta oo kale si qiimayn weyn iyo qaddarin qoto leh bay afkeeda iyo murtideeda ku ilaashataa; daryeel iyo horumarinna bulshaaleyda dunidu way u darbaan afkooda.

Aan uu soo noqono Xubnihii qoyska ee kolka reer aabbuhu ka geeriyyodo tibadku waxa ay noqdaan Agoon. Waxaa ha loogti yeedhaa ilmo hebel, halka kolka odaygu noolyahay loo yaqaan reer Hebel. Markay hooyadu allaysatana ubadkeedii waxay yeeshaan magaca ah Rajo. Waxaa jirtey eray bixin aan ka soo dheegtay laba nin oo jaallayaashay ah kala na ahaa Ibraahim Cabdi Yacqutub iyo

182 Daah-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)

Maxamed Siciid Ismaaciil oo magaca **Agraj** uu ka mid ahaa ereyo ay iskood u samaysteen, sanadihii bilowgii 1980-naadkii magaalada Xamar. Waxay u jeedeen Agoon iyo Rajay, taas oo qof labadii waalidba waayey. Ag iyo Rajayaa la isku nabay, Agta hore waxay u taagan tahay Agoon, Rajta danbena Rajay. Kolkaas aad baan ugu qancay in magacan Agraj oo aan dhiggiisa afkeennii hore ku jirin, inaan halkan ku soo bandhigo; oo aan u baranno in ilmaha agoonka iyo rajaygaba ah uu yeesho magaca Agraj. Ubadka isku xilliga dhasha Soomaalidu waxay u taqaan inay yihiin isku Ayni, Da', Asaag, Fac, Fil, Gedo iyo kacaan ama isku kacaan. Tanina waa marag ina tusaya *hodontinnimada afkeenna* ee uu Af-dhaab inoo meeray.

extiin seyibnii ay nisbaliyoow ei dhidiisa oo bixiidi qidat
guusexwirda naabitigii yey idaray oo la xigaa ay qidat
guusexwirda naabitigii yey idaray oo la xigaa ay qidat

JAADADKA GUURKA

Guurku waa dhaqan lagu dhiso ama lagu yagleelo reer
cusub, kaas oo Ilaahay uu baray aadmiga, una jideeyey.
Soomaalidu waxay lahayd welina leedahay noocyo badan
oo xagga guurka ah.

Dun-xidh

Wuxuu ahaa inanta la toydo reerkooda ama kufkeeda oo
yaraan lagu sii calmado, aqbalaad ka dibna ay waalidkeed
ka raalli noqdaan oo kolkaas dun loogu xidho ninka
guursan doona kolka ay korto (Haddii Ilaah idmo). Caadi
bay ahayd in qoyska iyo deriskuba ay xuurgaas ku xusaan
ninka dunta loogu xidhay.

Doonnaan

Tanina waxay ahayd amaba weli tahay hab gabadh korran
ama aan gaamurin loogu sii heshiyo ninka sayga u noqon
doona. Inta la is-weydiisto oo la isa siiyo ayaa loo ballami
jirey amaba loo ballamaa xilliga ay guri gal ka gaadhayso.
Waa shay caan ah in xigtada iyo deriskuba iyo xitaa
gabadha lafteeedu wada ogaadaan heshiiskaas dhaqameed,
waxaana la dhahaa heblaayo hebel bay u doonnan tahay.
Taasina waxay meesha ka saartaa in inantu ay geyaankeed
la haasowdo amaba iyada in la hungureeyo.

Dadab-gal ama Ardaa-dhig

Hannaan kani waa mid ay ku kulmaan labo dhinac ama

labo jifiyood oo gabadh is weydiisanaya. Badiyaa ninka guur doonka ah ayaa soo xusha rag xigtadiisa ah waxaana la soo hor fadhiistaa gabadha xigaalkeed. Halkaana waxaa la isku af gartaa oo waxaa la isi siiyaa inanka iyo inanta. Waayihii raacatada loo badnaa waxaa ragga ardaa dhigga ah loo dhisi jirey dadab ama golayaal lagu marti sooro habeennada ay hawshaas u joogaan. Maantana weli waa tabtii oo miyi iyo magaalaba si maamuusan ayaa beeluhu ay is aragyo ugu xididaan.

La-Bixid

Kani waa nooc guur oo lammaanaha is doortay ay ka qariyaan waalidka gabadha heshiiskooda. Badiyaa xagga yaradka ama xagga kufka ayaa inanku uu qabey in inanta loogu diidi karo. Si kasta ha ahaatee waxaa beryahan danbe si fiican loo fahmey Diintenna oo ansixinta guurka shardi uga dhigta weli ama ninka ugu dhow sida aabbeheed ama walaalkeed. Walow is oggolaantana aan rasulkeennu (NNKH) Meesha ka saarin. Fahamka Islaamka ayaa waayahan danbe dhaliyey in caadi la isugu yimaaddo guurka xalaaleed. Tani waxa ay yaraysay barbaartii is la dhuuman jirtey.

Heerin

Kani waa hab ka tirsanaa guurkii hore ee Soomaalida. Waxay ahayd kolka habluhu ay ooshhooda ka waayaan guur ama ay meel ku tiro bataan inay koox koox isugu raaci jireen deegaanno kale, halkaas oo lagu guursan jirey. Laakiin se' heeranku ma yarayn jirin qiimaha iyo maamuuska inanta, marka laga reebo shuruudihii badnaa iyo xoolihii iyo xarragadii waalidkeed ku xidhi jirey. Bal se' mar danbe oo inantii ku tarantay reerkeeda ayaa lagu xididi

jirey.

Xigsiisan

Tani waa mid muujinaysa haxariista iyo xidhiidhka wacan ee lammaane is qabey haddii ay hooyadu geeriyooto, in kolkaas saygeedii uu qoyskeedu siiyo inan kale oo ama la dhalatay ama ku dhow. Inta badan daryeelka ubadka rajoobay ayaa loo yeelaa, xitaa haddii aan carruuri jirin balse ninka xaasku ka baxay ay xidhiidh fiican lahaayeen xididkiis, waa lagu sharfaa guurkan.

Dumaal

Tanina waa xigsiisankii oo xagga labka galay amaba afo uu ka baxay ninkeedu ayaa raaska qabaa u xulaan walaalkiis ama nin ku dhow taas oo daryeelka agoonta darteed duluc-du tahay amaba dun wanaag labada docood ay kala dareemeen oo isku jeclaadeen ayaa sababta. Ilaahay wuu inoogu sheegay Quraanka dumaalista, bal se' in si dirqi ama qasab ah ay ku timaaddo ayaa reebban.

Godob-reeb

Kolka labo qolo ama labo qoys geeriyi ka dhex dhacdo, in heshiiska danbe hablo la isku siiyo waa qodob qurxoon oo dhaqankeenna ku weyn. Ujeeddadu waxay tahay in docda laga dhintay lala doono taran kale oo illowsiin karta qoodha meesha ka baxdey, kuwo cusubna ilaah ka beeri karo.

Bixin

Bixintu waa mid gaar ah oo ay dadka qaar sameeyaan. Tusaale ahaan: nin waxgarad ah ayaa abaal gud ahaan u

siiya inantiisa ama ta walaalkii dhalay amaba xigtadiisa gabadh ah nin kale oo uu u hayo abaal weyn. Waxaa kale oo dhacda in nin la maamuusayo sidan oo kale gabadh loo siiyo ha ahaado shiikh diineed oo cidaha quraanka bara amaba nin maal ama madaxnimo loogu dhawaanayo. Sida oo kale ragga la jecel yahay in xidhiidh lala yeesho ayaa gabadh la siiyaa, waa na dhaqan ku jira hiddaha dadkeenna.

Garoob

Af Soomaali ahaan waa haweenay la furay ama laga dhintay,carmal-na soomaalidu sida carabta way ugu yeedhaa. Markaa afada korran ee aan la dumaalin xor bay u tahay inay guursato ninkay doonto, taasina Quraankeenna ayaa ay ku caddahay, in kasta oo ay inkiraan ragga xigtadooda xoolo badani kaga bexeen xaaskaa, bal se'way ka yarad iyo shuruudo yar tahay garoobtu gabadha.

Meherka

Guud ahaanba, guurarka aan soo tilmaannay waxaa mar walba la isku siiyaa xoolo iyo hadyado sharafeed. Afadana waxaa Rabbi u jideeyey meher ama nikaax af ku rabasho ah, waxaa se' yaab leh in qarniyo ay marayso inaan gabadha laba siin xaqa Ilaahey u qoray ee waliba in loo qaddimo quraanku sheegay. Ilaa duqeedu ka dhinto, xitaa gabadha Soomaaliyeed haddii la isku dayo in la fuliyo sharciga oo faraha laga saaro xoolaheeda waxa ay badi u qaataan in la furayo. Si kasta ha ahaatee waxaa kale oo jira mood iyo nool ay is weydaarsadaan xididku, waxaa kamid ah Gabbaati oo ahaa hanti la sii bixiyo inta aan meherku dhicin.

Sooryo — Maalinta Meherka waxa gabbaatiga laraaciyo

Sooryo ayaa ilaa maanta ah xoolo kooban oo sharafeed oo la siiyo xigaalka inanta amminta la meheriyo.

Yarad — Meherka Kahor ayaa gabadha lasiiyaa.

Waa xoolo iyo xarrago, sida faras, qori amaba wax kale oo qiimo leh la siiyo waalidka iyo xigtada gabadha la guursado.

Dhibaad — waxa gabadha laraaciyo hoynts

Dhibaadyaduna waa hanti mood u badan oo inanta reerkoodu siiyo xaasowgeeda ka dib.

Xoolayn — waxa ninka laraaciyo hoynts.

Waa qaadhaan loo uruuriyo reerka cusub, badiyaa ninka ayaa tolkii ama xigtadiisu ay isugu daraan xoolo nool.

Kaalo

Waa deeq sharafeed dhaqan ah oo caawimo ama gacan loogu geysto reerka cusub. Waxay isugu jirtaa kaaladu Mood iyo noolba, xitaa saabaanka aqalka waa la isku kaaliyaa. Sidaas ayaana reerka cusubi maalmo gudohood ku noqdaa mid doc walba ka dhisan. Dhaqankani wuxuu ka markhaati kacayaan garaad badnida iyo gobannimada ummadda Soomaaliyeed.

Afada iyo Aqalka

Marka uu nin qaan gaadho amaba uu cimri gaadho waxay

188 Daah-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)

ehelkiisu la jeclaystaan in uu guursado oo tarmo. Haasaawaha waxaa lagu xusaa hebel aqal ma yeeshay, taas oo macnaheedu yahay hebel weli ma guursaday. Wuxuu aad dareemi kartaa in inantiiba loogu magac daray guriga. Bal aan muujino magacyo qeexaya ama loo yaqaan haweenayda kolka la guursado: *Afo, Oori, Bilcan, Xilo, Xaas, Maranti, Naag iyo Haweenay*. Ninka ayaa isna leh magacyadan: *Nin, Say iyo Harti*. Sida oo kale guriga laftiisa ayaa hodonnimada afkani u yeelay magacyadan soo socda: *Aqal, Baro, Guri, Min, Minan iyo Hooy*. Albaabka oo sarbeebta mararka qaar xaaska laftiisa loogu qaato ayaa af Soomaaligu u leeyahay magacyo badan sida: *Af, Irrid, Illin iyo kadin*.

HAYBTA SOOMAALIDA

Kolka qoysku uu sii tis-qaadaba jiilasha is xigaa waxay sii sameeyaan reero hor leh. Kadibna waxaa ballaadha xigaalkii oo raasas iyo ardaayo sii kala noqda. Magaca tol ayaa mideeya wax isu ahaanta xaga dhalashada Abka ah. Soomaalidu ma tirsato abka hooyada ha yeeshie, hayb sheegadkeeda si weyn ayaa ay uga dhex muuqataa habartu tiyyoo ba' hebla ama bah ina hebel loogu yeedho. Hadda ba innaga oo aan u jeedin qabiil ama qabyaalad, waxaa lagama maar maan ah in aan xusno noocyada beelaysiga Soomaaliyeed, si loo fahmo xididdada iyo tix-raaca sooyaalka fog ee bulshadeenna.

Xagga Quraanka xataa gef iyo denbi midna ma aha in la xuso magac qabiil ama mid shacbi, balse Ilaah ayaa ba inoogu sheegay Suuradda Qolalka (Al-Xujuraat) in uu dadka ka uumay lab iyo dheddig kana yeelay shacbiyo iyo qolooyin si la isugu aqoon sado. Haddaba innaga oo isla Abbaartaas ka duulayna bal aan soo hormarino qaababka haybeed ee Soomaalida.

Hebel

Magac nin qudha ayaa qabaa'ilka qaar loogu wacaa sida; Abgaal, Tunni, Ogaadeen, Dheg-cas, Barkad, Yaxye, Talxe, Digoodi, Arab, Gelledi, Ajuuraan, Fiqishinni, Cali-geri, Duduble, Mamaasan, Gaboobe, Bartire, Warsangeli, Shiidle, Hayaag, Maxaad-Barre, Ugaadh-yahan, Biciid-yahan, Cawl-yahan, Deera-yahan, Sanbuur, Wac-buudhan, Liisaan, Hubeer, Xawaadle, Gum-cadle, Sacad, Leel kase, Biyo maal, Dashiishe, Gur gure, Qayaad, Dubbeys, Maamii, Marreexaan, Awr table, Akishe, Jambeel, Madhibaan,

Gendershe, Sammane, Miisanle, Akishe, Gurgure, Odax gub iyo kuwo kale.

Hebel hebel

Nin iyo aabbihi in loogu yeedho qolo waa jaad kale oo Soomaalidu ku sheegto hayteeda, waxaa kamid ah: Xasan Maxamuud, Ismaaciil Saleebaan, Waceys Cabdulle, Muuse Tuurwaa, Shirwac Axmed, Cumar maxamuud, Cumar wacays, Moobileen Cismaan, Naalaye Axmed, Axmed Faarax, Harti Abgaal, Samakaab Axmed, Aadan Madoobe, Jibril Yoonis, Sacad Muuse, Nuur Axmed, Cismaan Siciid, Muuse Abbokor, Jaamac Siyaas, Aadan Siciid, Cali Saleebaan, Muuse Carre, Wacays Aadan, Muuse Ciise, Xaamud Ugaas, Ciise Muuse, Nuux Jib-raahiil, Cabdalle Xaamud, Cabdi Maxamuud iyo kuwo kale.

Reer Hebel

Mar kalena Soomaalidu hal nin magaciis ayey ugu yeedhaa tolka, tusaale ahaan: Reer Gadiid, Reer Gorod, Reer Caafi, Reer Warfaa, Reer Diini, Reer Dallal, Reer Guuleed, Reer Kooshin, Reer Biniin, Reer Naalaye, Reer Xareed, Reer Khayr, Reer Quraan, Reer Samatar, Reer Nuur, Reer Hilowle, Reer Mahad, Reer Weyd, Reer Xirsi, Reer Khalaf, Reer Cilmi, Reer Hagar, Reer Cabdulle, Reer Faatax, Reer kulbeer, Reer Basaale,ikk.

Ree'r Hebel

Waxaa jira shaqallo aan la qorin farteenna, badiyaa tobant shaqal oo culus ayaa aan inoo dhignayn. Ciwaan keenan Ree'r Hebel waad fahmi kartaan inuu u taagan yahay

shaqal culus, waa na cayn kale oo ka mid ah hayb sheegadka Soomaalida waxaana kamid ah: Ree'r Maxamuud, Ree'r Cumar, Ree'r Dood, Ree'r Xasan, Ree'r Yoonis, Ree'r Abbokor, Ree'r Xaaji, Ree'r Nuur ikk.

Ba' Hebla

Waxaa caadi ah in haweenay ka badan hal ay muslimiintu guursadaan ilaa afar, markaa xaasaska ayaa lagu xusaa ubadkooda. Kadibna kolkay koraan oo tarmaan ayay ku biiraan Abtirsiinada. Matalan afada magaceeda ayaa ah jaad la tirsado. Tusaale ahaan: Ba' Canbaro(Bah canbaro), Ba' Ceeshla(Bah Ceeshla) Ba' Wacays mogge (Bah wacays mogge), Ba' Xirsiyo(Bah Xirsiyo) ikk.

Bah Hebel

Tanina waxaa weeye Naagtii oo lagu ladhayo qoladeeda, waxaa na ka mid ah: Bah Iiddoor, Bah Majeerteen, Bah Ogays labe, Bah Hawiye, Bah Dhulbahante, Bah Xawaadle, Bah Ararsame, Bah Dir, Bah Gareen, Bah Riig-haye, Bah Cabdalle, Bah Ogaadeen, Bah Urur-suge, Bah Hayaag, Bah Iddarays, Bah Geri, ikk.

Bihna Hebel

Waa habartii oo aabbeheed la raacinayo (Bah Ina): Bihna Muuse, Bihna Carraale, Bihna Cigaal, Bihna Samatar, Bihna Fiqi, Bihna Faarax ikk.

Habar Hebel

Tanina waa nooc abtirsiinadii loogu yeedhayo afada iyo jilib keeda oo wada socda amaba naanays iyadu leedahay

waxaana kamid ah: Habar Yoonis, Habar Gidir, Habar Jeclo, Habar Magaadle, Habar Awal, Habar Aji, Habar Carfaan, ikk.

Bah Habar Hebel

Tanina waa cayn kale oo bahdii iyo habarta abkeed la isku darayo sida: Bah Habar Aadan, Bah Habar Jeclo ikk.

Baho Hebel

Tanina waxaa weeye mid kas oo jeeda xigsiisanka oo labo xaas ama ka badan oo walaalo ama xigto ah ay hal nin wax u wada dhaleen kolkaas wiilashii waxaa loogu yeedha baho sida: Baho Cali Yoonis, Baho Qaydle ikk.

Baho Hebel

Waa qolo ama deegaan, waxaa dhacda in ay is bahaystaan ama is kaashadaan jilibi isku ab ah, laakiin kala yara durugsan. Badiyaana jilib farcamay oo tolkood ah ayaa ay saami qayb ama u dhigan darteed ugu samaysmaan waxaana kamid ah: Baho Caynaanshe, Baho Nugaaleed, Baho Naalaye ikk

Habeen

Kolka laga hadlayo xagga abtirsiinada waxaa la maqlaa tiiyoo la leeyahay Habeen baynu kala xignaa ama aad iiga sokaysaa reer hebel. Nuxurku waxaa weeye odayaasha la tirsanayo ayaa midkiiba loo soo gaabsaday magaca habeen taas oo muujinaysa in loola jeedo habeenkii uu calool galay ama ifka yimi. Haddii labo qof oo isku tol ah ay isu tirsadaan Abka oo ay kolkaa gudboonaadaan iyadoo

magaca aabbaha laga bilaabayo tirada waxaa la dhahaa waynu simanahay ama Ilmo adeer ayaynu nahay; haddiise mid hal oday la dheeraado adeer ayaa halka dheer loo yahay, sidoo kale labo magac kolka la is dheeradana ka dheer ayaa awoow loo yahay sidaas ayayna ku socotaa, iyadoo la xuso magacyada Abkow iyo akow oo aan hore u soo marnay.

Is-beddel Cusub

Teer iyo intii ay burburtay taladii iyo qarannimadii Soomaaliyeed, waxaa si weyn isbeddel cusub uu la soo dersey hannaankii guur ee ummaddin. Maaddaama ay Soomaalidii u kala firidhay degmooyin iyo gobollo ay firsadeen, waxaa lumay isdhix galkii bulshada. Waxaa qasab noqotay in intii ool ama ood ku kulantaa ay is guursadaan; waxayna albaabka u furtay in beel iyo jilib hoose uun uu guurkeennii sidaa ugu oodmo. Ogow in haddii sidaas loo sii kala qaybsanaado ay halis tahay eheladii iyo xidhiidhadii gacal ee dadku ay qarniyada qaraabada ku soo ahaayeen.

Darajada Haybta Soomaalida

Qabiilooyinkii Soomaliyeed waxay lahaayeen dhaqan guun ah oo ay isku maamuli jireen, waxayna iska dhix dooran jireen Rag talada u gooya. La arkee in xagga curadnimada ay reeraha qaar ku salayn jireen madaxda ay cugtaan, kuwo kalena qofka iyo qiimihiisa amaba astaamo la bidayo bay ka duuli jireen. Si kasta ha ahaate ilaa maanta way jiraan madaxda dhaqan ee qabiilooyinku. Bal aynu aragno magacyada ay ninka u sarreeya amaba u guddoomiya ula bixi jireen:

- **Boqor:** macnihiisu waa boqo'l (macnuhu waa Boqol u dhigme)
- **Garaad:** waa kii garashada la biday.
- **Ugaas:** magacan asalkiisu wuxuu ahaa oog aas (Kii dhibta ooganta aasayey ama waa nin nabadeed).
- **Beel daaje:** waa mid ka mid ah duubabka ama boqorrada Soomaaliyeed laqba-hooda; kani isaga ayaa is fasiraya oo (Waa ninkii beesha hagayey ama xilka u hayey)
- **Islow:** magacan waxaa ka go'ay Xarafka X' oo wuxuu ahaa Xislow amaba kii xiska ama kii kaska lahaa (Xislow)
- **Wabar:** magacani waa hoggaamiye, macnihiisase ma helin.
- **Qud:** wuxuu noqdaa duq oo macnihiisu yahay oday ama waayeel oo iyana garasho iyo waayo aragnimo ayay tibaaxdaa. Laakiinse macnayn toos ah umaanu helin.
- **Malaaq:** Waa magac boqor oo soomaaliyeed ha yeeshie macnihiisu ama dhadhanka xarfuhu waa inoo dhiman yihiin.

- **Baashe:** Tanina waa darajo ka tirsan laqbaha duubabka ama boqorrada Soomaalida oo aad ugu dhow magaca boqortooyo ee aasiyada dhow ee Baashe.

Waxa kale oo jira darajoojin madax dhaqameed oo ay ka mid yihiin **Suldaan, Fiqi, Islaam** iyo **Imaam**. Kuwani waa darajoojin madax dhaqameed oo beelo doora oo Soomaaliyeed ay adeeg sadaan. Balse af ahaan waa luuqadda carbeed, waase dhab inaan af Soomaaliga iyo carabida aad loo kala saari karin amaba ay yihiin kuwo isku milmay. In kasta oo ani iyo rag kale oo afafka baadhaa aan qabno in soomaaligu yahay kii laga farcamay, misana waxaa xaqiiq ah in la helay erayadii carabida faca wayn oo

dhammi inay noqdeen af soomaali badhax la'. Ujeeddadeennu maaha in aan dhan kale u talax tagno, balse waa xus muhiim ah, in aan muujinno in labadan af ay yihiin kuwo aad iskugu dhow oo wadaaga kumaan kun eray. Waayahan danbe waxaa ku soo biiray derajoooyinka hoggaaminta beelaha laqbayaal kale sida: Amiir, Baashe IKK. Waxaa kale oo jira xilal Boqorka ka hooseeya oo la xidhiidha maamulka iyo u arriminta Qabiilooyinka. Caaqil ayaa kamid ah waa Af carabi ka soo jeeda erayga Caqli. Wuxaa asal ahaan inoo bilaabay gumaysigii caddaa. Nabaddoon iyo Samo-doон oo waayihii kacaanka ee Qabyaaladda la aasay ay madaxdii kacaanku ku laqbeeeyeen ayaa meelo badan weli magaca nabaddoon si lamid ah caaqil looga adeeg sadaa. Waxaa jira guurti, Gande iyo goloyaal xileed oo soomaaliyeed, sidoo kale nin garbood, waayeel, Wax garad, Duqey, Xilkas iyo laqbayow kale oo idil muujiya kaalmaha iskaashi ee beesha dhex deeda ayaa dhaqan keenna weli ku leh mudnaan sare. Tix raaca xilalkan ama darajooyinkan aan soo xusnay kolka loo fiirsado waxay ku tusayaan guunnimada iyo fac waynida talo wadaagga ummaddin soomaaliyeed iyo weliba Hodonnimada iyo kasmo dheerida erayadii aan ka dhaxalnay awoowayaasheen.

**AQOON-BAADHISTA QAYBTA
LABAAD**

MAGACYADA OONTA

Calafku ama quudku waa Waxyaabaha uummanuhu aanu ka maarmi karin. Soomaalidu waxa ay cuntada dadka u lahayd una leedahay magacyo aad u badan. Waxaa ka mid ah: Oon, Cunto ama Cunno, Gaws, Gasiin, Soor, Raashin, Calalis, Quud, Dhuuni ikk. Tani waa marag muujinaya sida afkani uu hodonka u yahay. Cadka iyo caanaha ayaa ugu badnaa oonta Soomalida waayihii magaalo degga ka horreeyey. Walow ay jirto taariikh aad u fog iyo sooyaal dhulka guud kiisa iyo afka lagu hadlaba ka muuqata oo qiraysa ilbaxnimooyin iyo xaddaarado qaddiim ah in geyigani waayo fog soo kala maray. Markaynnu Leennahay magaalo degga, waxaan uga jeednaa waayihii dhawaa ee ku beegnaa dhammaadkii dirirtii labaad ee caddaanka.

Aan soo qaadanno Caanaha oo la caddeeyey in ay ku jiraan 8da jaad ee quudka aadanaha loo aqoonsan yahay idilkood (nafaqada dheelliga tiran), Soomaalidu waxay uga haqab la'dahay si baaxad leh. Xoolaha faraha badan iyo meesiyada giddigood oo Rabbi ku galladay dadkan darteed.

Kolka La liso Caanaha, waxa loo yaqaan **Lis**, marka ay xoolihii la maalay subaxdii ay foof tagaanna caanaha magaca ay qaataan waa **Ka-soofeen**, macnaha waxa weeye aminta yar ee lisiddii ilaa dareer kii xoolaha ayaa loogu magac daray. Dhay ayey saacad ka dib noqdaan. Caanaha adhiga iyo kuwa lo'du waxay kolkay dhayda ka baxaan durba isu geddiyaan kuwo fadhiista oo Soomaalidu u taqaan **Gadhoodh**. Caanaha geela ayaa ugu adkaysin badan; waxayna xaqijiyeen khubaradii hore ee Soomaaliyeed inay bilo iyo ka badanba gaadhi karaan,

iyagoon dhismo ahaan is beddelin, kaliya weelka ay ku jiraan ayuun baa biyo loogu sii dari karaa. Caanaha geela lama lusho oo subag badan laguma oga. Marxaladaha adkaysigooda ayaa magacyadan soo socda ay ku mutaysteen. Kolkay dhayda dhaafaan waxaa la dhahaa **Suu-suc (Mayac)**, muddo ka dibna waxa ay noqdaan **May-dhanaan**. Mar kalena waxay ahaadaan **Dhanaan**, dabeetana sii raagiddooda ayaa **Jinaw** loo dhahaa, ugu danbayn magaca **Karuur** ayey gaadhaan.

Waxaa hubaal ah in Soomaalidu ay caanaha geela dheefsan jirtey bilo iyo sannado, iyaga oo xilliga aaranka (barwaaqada) ku dul shubi jirey gog ama saan Qallafsan oo geel. Isla markaana inta la dedo ayaa la dabooli jirey, waxay sidan ku noqon jireen Budo ama wax lamid ah caano boodhaha maanta daasadaha iyo bacaha qaaraduhu iskugu gudbiyaan oo kale. Waayaha abaarta ayaa kaydkaas caanood loo aayi jirey, oo inta la biyeeyo dib loo dhami jirey.

Caanaha waxaa Calafsigooda Soomaalidu u taqaan dhamid ama dhanyo, yacni caanaha waa la dhamaa. Erayga dhan ayaa leh macne u dhigma in uu buuxo ama aanu qabyo lahayn. Sidaynnu horeba u soo xusnay dhamistu waxay tibaaxaysaa dhammaansho ku abbaaran 8di nooc ee nafaqada: macdanta, birta, duxda, booratiinka, biyaha iyo aynigood inay ku wada jiraan weeye dulucdu. Dareeraha kale sida biyaha, waxaa loo isticmaalaa Cabbid. Kabbo oo ah kala hakin ama maggaabo oo iyana ah mar ka liqid in door ah ayaa kamid ah magacyada qaabka dhanniinka caanaha. Sida oo kale qudhqudho oo ah mid muuqata in dhawr ilbidhiqsi lagu liqayo iyo qardabo riix oo dhamid qarsoodi ku jirto ayaa ku jira magacyada noocyada caano dhanka Soomaalida.

Dheefsi Kale

Faa'iido kale oo ay caanuhu leeyihiin baa ah in lagala baxo subagga Ilaah geliyey. Caanaha adhiga iyo lo'da ayaa la kaydshaa oo **dhito** laga dhigaa, dabeedna inta haan lagu shubo ayey haweenku ku weedhaamiyaan dhawr saacadood ilaa ay ka cagaarto oo subaggii debedda uga soo baxo. Subaggaas inta la shiilo ayaà weel nadiif ah oo engegan lagu kaydshaa. Halka dharaar subagga shiilma wuxuu leeyahay magaca weyl. Weylahaas oo badi tebbed lagu uruurin jirey ayaa noociisa lagu magacaabaa Sixin.

Sixinka Soomaalidu aad bay u jeceshahay, mararka qaarna dhir udug leh sida Geed Xamarka ayaa lagu dhex shiilaa oo dhadhankiisa sii bila. Caanaha soo hadha ama subagga lagala baxay waxaa la yidhaahda Ciir. Aalaaba ciirta awrt ayej siin jireen dadkii hore oo ka haqab la'aa noocyada caanood. Dhuuniga kale ee aadka muhimka ugu ahaa xoola dhaqatadii Soomaaliyeed, welina ugu ah aadmiga oo idil mid xoog loo qaddariyo waa hilibka xoolaha.

Ugaadha ayaa laga helaa hilib xalaal ah oo dhadhan wacan balse dhaaxba looma baahan jirin. Ilbaxnimada iyo aqoonta hooyooyinkii hore waxaa laga dheehan karaa inta nooc ama siyood ee ay hilibka u bislaysan jireen. Waxaa kamid ah: **Karis** oo inta biyo iyo cusbo kaliya dab lagu shido ayaa dheriga loo adeegsan jirey, kolka sidan oo kale laga dhigo laguna radiyo fuudka ama maraqa dhexdiisa waxaa la dhahaa **Falfal**. **Solid** oo ah hilibka oo qeedhiin oo dabka toos loogu bisleeyo ayaa ku jirtey kuna jirta dariiqooyinkaas. Sida oo kale **Dubidda** ayaa ah iyana dab ku bislayn toos ah.

Waxaa kaloo jirta nooc la yidhaahdo **shiilid**; iyadoo dheriga la dhex dhigo hilib hore loo kariyey ama mid qeedhiin,

laguna daro baruur, xaydh ama waslado dux leh ayaa ah nooc kale oo riiq iyo dheefsi mudo dheerba loogu dheefsan jirey. Habkan shiilista ayaa magacyo sii kala leh, waxaa kamid ah: Kumbis iyo Jabdhan.

Waxaa kale oo jirtey habka uumi ku bislaynta (Uumiyayn) iyo weliba midka dhamacda dhexdeeda lagu daboolo oo muufayn loogu yeedho. Waxaa mucjiso ah nooc kale oo hilibku bilo iyo sannado dheefsi toos ah ugu lahaa dadkeennii hore. Xoogaa hawl ah ayaa ka horreyn jirtey bislaynta noocan soo socda. Hilibka oo qeedhiin ayaa La dareeriyaama la taxaa, ka gadaalna inta la wadho ayaa cadceedda lagu qallajiyaa, markaas ka bacdi ayaa la qurbaa oo dabeeto toos loo shiilaa. Waxaa hilibkan oo mid geel u badan loo yaqaan **Muqmad** ama **Oodkac**. Ilaa maanta ayaa oodkac sixin lagu daray wuxuu ka mid yahay oonta sida weyn la isugu maamuuso, oo aroosyada iyo kulannada sharfan iyo hadyadba loo adeegsadaa, weliba waxaa loo yagleeli jirey xeedhyaha muqmadda habeen gaara oo lagu cawayn jirey tiyoo xujona ay la socoto.

Soddohda ama reerka caruusadda ayaa soo diyaarin jirey oo lagu xujayn jirey barbaarta wiilku inay xadhkaha lagu soo meershay fagaare kaga furtaan.Xeedho qurxoon oo maryo cadcad lagu daahey,dushana xadhko midabbo leh lagaga gedfay ayaa golaha gaafka la isku xujeyn jirey. Gaafka ayaa loo yiqiin madashaas muqmadde,ee xujada iyo xafladaba isugu jirta. Dhaqannada sii dabar go'aya ayay tani ka mid tahay.

Subag Qalliiin

Subaggu wuxuu kamid yahay iidaanka ama koosaarta raashinka engegen lagu darsado ee la dheefsado. Lulliinka oo aan soo xusnay waxaa weheliya midka hilibka xoolaha la qasho laga shiilo loona yaqaan qalliiin. Subagga laga helo hilibka geela ayaa ugu magacyo badan, waxaana kamid ah: Xuuko, Fiix, Xaydh iyo Heen. Badhida Idaha, cadadka mac iyo xubno door ah oo neefka laga jaro ayaa subagyo kala geddisan laga samaystaa.

Soorta Kale

Badiyaa Soomaalidu waxay si aqoon dheeri leh u dheefsan jireen dalagyada beeraha ee firileyda ama galka leh. Kuwani faa'iidooyin isku ladhan bay geliyaan jidhka qofka sida aqoonleydu ay qirtay. Darkan laftooda ayaa magacyo dhawr ah midkiiba dadkeenu ugu lahaa. Tusaale ahaan: Hadhuudhka ayaa sii leh magacyo kale, sida; Badar, Garaw, Mesaggo iyo Hadhuudh. Digirtana mar kale ayaa Canbuulo la yidhaahdaa. Galleydana magacyadeeda kale waxaa ku jira Arabbikhi iyo Faracad. Sarreenka baa isna kol magaca Qamandi la dhahaa.

Cuntooyin jaadad leh ayaa laga suubbiyaa marka Sarreenka ama Qamandida la shiido ee Bur ama Daqiiq loo geddiyo. Waxay kuwani leeyihiin dheefsi badan oo Aadmiiga ifku ay aalaaba siyaabo isu dhaw iyo xilliyo isu eg u wada quudtaan. Aan soo qaadanno nooca Quraacda ugu badan ee Soomaalida, Laxoox ama Canjeelo ayaa loo yaqaan; meelona Canbaabur baa laga dhahaa. Sabool iyo ladane ma kala laha ee oon ilaa miyiga xataa ku sii faaftay weeye. Soomaalidu Burka siyaabo door ah bay u dheef sataa, tobanaan nooc oo oomati ah ayaa laga sameeyaa.

Khayraadka beeraha ayaa iyana geyigeenna Rabbi ku galladay firiley, khudaar iyo geed midhood la isku wada raacsan yahay in dhadhanka iyo tayadaba aan lagu gaadhin. Walow aan dadkeennu xagga wax soo saarka beeraha aad u quudan kuwa nafaqada badan. Badaha deeq aad hodon u ah ayaa Ilaah Soomaalida ugu darbay. Nimcoolayda badda lama tirin karo; waana khayraad aad u xaddi badan oo hodon ah.

Mallayga ama kalluunka ayaa tobonaan jaad iyo magacyo kala leh waxaan ka xusi karnaa Gaxash, Mayluug, Deerag, Tebaddiin, Tarraaqad, Shirwo, Saynuub, Tuunyo, iyo kuwo kale oo aad u badan.

Nafleyda ku uuman badaheena ee tiro beelka ah waxay leeyihiin manfacyo kala geddisan, sida nibiriga libaaxa oo dhawr jaad ah, Abu-safanka, Hanbabarada, Qubada, Gabareey maanyada, Faras badeedka ama Dabbaalo qaadka iyo kuwo kale oo yar yar iyo waawaynba isugu jira. Nasiib darro si qumman looga ma faa'iidaysto nimcoolayda Badaheenna ee qaaliga ah.

HU'GA IYO SAABAANKA

Qalabka ay dadkeennu intifaacsan jireen oo dhan iyaga ayaa samaysan jirey. Saabaanka guriga yaal iyo agabka aqalku ka koobmaba afada ayaan loogu tegi jirin. Dheefta dhirta iyo madhaxa xoolaha ayey idilkood ka unki jireen. Ragguna wuxuu lahaa alaaboooyinka qaar, sida wax yaabaha laga qoro geedaha ee ay xeedhyaha, fandhaalka, quddaha, qabaalka ikk, iyo weliba hubkaba oo isna qori iyo birba ah ay kaalintoodu ahayd.

Weelka

Weelka oo kala mug roon ayaan wax ka xusaynaa. Hadhuubbada oo badi geedka qabada laga tolo ayaa kala ah: Buql, Jaar, Doobi (Hadhuub), Qarrog iyo hadhuub gaalka oo gaawe iyo mureba loo kala yiqiiin. Waxaa qarrogga weyn loo yeeli jirey dabool la dhaho Dabaq. Dhiilaha oo laftoodu kala roon-roon, ayaa waxaa ka mid ah: dhiil carruureed, buql, dhiil quraar iyo dhiisha odayga iyo kuwo ka sii weyn oo qaar martida loogu talo galo.

Aagaan iyo haan oo iyana sii kala mug weyn baa weli la adeegsadaa. Haanta lafteeda ayaa dhoon horaad iyo dhoon danbeed laga kala dhigaa. Kuwa qabada ah caanaha iyo biyahaba waa lagu shubtaa, middase birta ah biyaha ayay gaar u tahay. Badiyaa wixii bir ah magaalooyinka ayaa sancayahanno Soomaaliyeed loogu tubban jirey. Weelka subagga ee ay hooyooyinku ka samayn jireen dhir ama dhoobo la dubey iyo weliba haragga ayaa waxaan ka xusi karnaa: Ubbo, Quluc, Qumbe, Tebbed, Baarraho (mid weyn) IKK. Ashuun (Jalxad), Qarbed, Dhulmado kala ah

Mid hoose iyo mid sare ayaa iyagana biyaha lagu shubtaa. Waxaa kale oo jira Sisibad (ka samaysan shiraaq), ubbo weyso, buraashad (ka samaysan bir) iyo kuwo kale Baa isla biyaha uun loo isticmaalaa. Weelka lagu gurto agabyada iyo alaaboooyinka yaryar ee muhimka ah sida Mudaca, Maxaadha, Irbadda, Dunta, Alaaboooyinka udugga iwm, waxaa ku jirey santare (kolay weyn), kolay, denbiil, qufad, weynbaar, sellid iwm. Abxad iyo sanduuq baa iyana lagu ridan jirey dharka, dahabka, kuulaha macduunka ah, lacagta, saanadda iyo waxyaabaha muhimka ah oo idil.

Xagga waraabka xoolaha iyo dhaankaba waxaa loo samaystay wadaan (harag ah) oo biyaha lagu soo saaro iyo naadhka oo isna saan ah oo xoolaha lagu waraabsho, iyo weliba qabaalka oo geedaha laga qoro. Sati ayaa isna jira oo qabo ama dhir kale laga suubbiyo kaasoo lagu daaadho ama la dhix galiyo xeedhyaha oodkaca iyo weelasha subagga iwm. Weelka lagu cunteeyo oo isna dhirta ka qorma ayaa xeedhada iyo fandhaalku ku jiraan. Qudde (dhure ama bixiye) baa isna caanaha subagga lagagala baxaa, xagga soorta bisilna waa lagu ritaa. Koobabka shaaha iyo biyaha oo kala mug iyo magacyo duwan baa beryoba qaar la soo qaayibey.

Bidhiq oo ubadka lagu habo baa ugu yar, bilaale, fujaan, majabe, kalax, cabiidi (ka samaysan dhoobo), Ruug buur ikk, baa ku jira sooyaalka Soomaalida.

Birta iyo Mindiyaha

Mindi iyo khalaasi ayaa ugu yar, gaalleef, mindi iyo geerisa ayaa guriga lagu adeegsadaa. Ragguna waxau qaataan toorreyyda oo magacyadeeda kalena ay ka mid yihiin: Amley, Daabcad (Saddex gees), Sawaaxili, Billaawe iyo golxob.

in'gosooye ka aqimayaa ilisooye fartaabs oo inti si mebegjya (si jiray) wax si yibraaqo qofna iyo dhaab.

Waranka
 Bir af leh oo Soomaalidu samayso ayaa la gelyaa ul dheer tiyyoo dugaagga iyo dadkaba dirirtooda iyo difaacooda looga dan leeyahay. Kuwan waxaa ugu yar Murjis iyo kati, ka dibna waran, magli, kaal, qaash, ciis iyo kuube baa iyana hubka ku jiray. Waranka ayaa noocyo loo sii kala tumi jiray, waxaana ka mid ah : Baalxaaf, Balbalxaa iyo caara muusle.

Hubka Kale

Waxaa jira agabyo hubeed oo la gano, kuwooda qoriga ka samaysma ee inta la qoro loo yeelo caarad wax ka dusta iyo dhego kolkay jidhka galaan sii qabsada, ayaa waxaa ka mida: Gammuun, Fallaadh, Leeb, Garma-qaate, Hooto, Hooto-dhegeleey iyo Gantaal. Qaansada ayaa laga tuuraa (laga ganaa), qaarkoodna waxaa caaradda lagaga dhoobaa sun ama mariid laga sameeyey geedo sun leh iyo xaydho iyo waxyaabo kale oo isku dar ah, kuwani naflaha ay dhiiggiisa taabtaan badiyaa ma raaqraaqa.

Gudimaha

Birta loo adeegsado in geedaha lagu goosto ama lagu qoro, waxaa ka mid ah Quraar, Gudin, Faash iyo Masaar. Waxaa jirtey mid aad u weyn oo la dhaho qarroofley taas oo oo adeegsado xagaafidda dhirta.

Hu'ga

Waxaa xaqiiq ah in geyigeennu soo maray xaddaaro kala qarniyo ah, balse waayihii dhexe waxaa dadka miyigu

hu'gooda ka samaysan jireen haragga idaha, oo inta la megediyo (la jilciyo), wax la yidhaahdo dhuu iyo qayraan lagala bixi jirey. Dhuuga waa la guntan jiray, qayraankana qaarka sare iyo huwasho ayuu ahaa. In kasta oo Soomaalida qaarkeed dharka dunta ka samaysan ay sancadooda tiiqin, misna maahayn mid dalka oo dhan wada gaadha. Waxaa la bilaabay in magaaloooyinka xeebaha laga soo iibsado marriinka dunta ah. Carruurta waxaa loo gadi jiray qeyd, midka dheerna qeyd iyo qoor tol baa la siin jiray. Raggu labo go' buu iska lahaa, haweenkana dharka baftada iyo maraykaanka la dhihi jiray baa looga goyn jiray saddex qayd, labo dhudoon iwm.

Gabadhu masar bay lahayd ama timaha way daban jirtey ama tidcan jirtey, halka afadu ay ganbo iyo malkhamad gaar ugu lahayd. Hablaha kurdad ama canbuur baa loo toli jiray; hooyooyinkuna toob iyo diric bay lahaayeen, hoostana xammaalad iyo googarad bay ka xidhan jireen. Waxaa jira bilayaal kale oo bilistu isku qurxiyaan, sida Boqorka oo kaalinta suunka ragga oo kale ugu jiray ama dhexda lagu giijiyo iyo waliba dhacle oo ah xadhig dhuuban oo isna dhexda lagu xidho. Maryo qiimo badan oo ay ka mid tahay subeeciyyad oo leh faraq iyo shaash ayaa haweenkeennu soo hiddaysteen. Kuulo kala noocyo ah oo qaarkood macdan qaali ahi ku jirtay sida cunnaabida ayaa jiray. Murriyad u badnayd dahab ceedhiin iyo silisyo kale ayey qoorta sudhan jireen, gacmahana dugaagad, baraarug iyo jinjimo qaali ah ayey soo qaayibeen. Waayihii danbe dharka ragga waxaa ku soo biiray Nigis ama Hoos gashi iyo garan saabka astura.

Kabaha

Soomaalidu iyagaa samaysta kabahooda oo maaska ama saanta geela ayaa dhammaanteed kabtu ka koobnayd, cimri

aad u dheerna way lahayd. Kuwa ragga waxaa ka mid ahaa Faygammuur, Jaangeri iyo Labo suulley oo kolba cagtii la rabo gasho. Waxaa kale oo jiray kabo loo yaqaan cag -ba-cag oo sida magaca ka muuqata lugta bidix iyo ta midig loo kala jaan gooyey.

MAGACYADA AFARTA GAR

Af Soomaaligu xataa gararkii (jahooyinkii) buu u leeyahay magacyo hal ka badan. Afarta garna waxay kala yihiin:

- Cal: Waqooyi
- Gal: Koonfur
- Bari iyo
- Bogox: Galbeed

Magacyada Jidka

Hodontinnimada af Soomaaliga meelaha judhiiba laga arki karo waxaa ka mida, magacyo badnida iyo mug weynida dhadhankiisa ama macnihiiisa. Jidka la maro haddii aan tusaale u soo qaadanno; waxa aan afkan ka helaynaa tiro badan oo isla marinka keliya loo yaqaan. Waa ay adag tahay in luuqadaha kale laba magac iyo wax la mida ka badan ay meeshan ugu yeedhaan. Dheeho magacyadan oo kolkaas wax ka dheh ama ila arag nuxurka.

1. Jid
2. Tub
3. Daw
4. Gudin
5. Marin
6. Hilin

7. Malko
8. Dhabbo
9. Waddo
10. Tore
11. Diddigo
12. Toobiye
13. Haloos i
14. Haad
15. Waddo -gaal

Waxaa kaloo jira jidadka baabuurta magacyo u gaar ah sida xagaaf, jid -cadde, laami ikk. Sida oo kale, marinnada yaryar iyo kuwa cidhiidhka ah ama meelo dhex mara baa iyaguna leh magacyadooda gaarka ah. Waxaa ka mid ah suryo ama surin, lu uq ama luu qluuq, wadiiqo, dus, karin ikk.

Magacyada Oosha

Afkani waa hodon oo waxaan lagu hollineyn magacyo badnidiisa ee dhinacyo badan. Meesha ayaa Soomaalidu u taqaan magacyadan soo socda:

1. In
2. Aag
3. Bar
4. Rab
5. Xag
6. Goob
7. Kob
8. Mah
9. Meel
10. Hal iyo kuwo kale

DOCD A: sida oo kale tilmaanta docda ayaa Soomaaligu u leeyahay magacyadan badan:

- 1. Baal**
- 2. DHan**
- 3. DHinac**
- 4. Barbar**
- 5. Gees**
- 6. Xag**
- 7. Gar**
- 8. Hareer**
- 9. Doc iyo kuwo kale**

Bal u fiirso sida ay magacyada amminta iyo kuwa ooshu ay isugu eg yihiin ama ba ay mataanaha in badan uga yihiin:

Magac Ammineed

In
Eeg
Bar
Xilli
Goor
Mar
Kol

Magac Meeleed

In
Aag
Beri
Xag
Goob
Mah: Meel
Kob

MAGACYADA AMMINTA

Markaad dheehatid magacyada tirada badan ee amminta ama xilliga ay Soomaalidu u taqaan, waxa aad sii ogaanaysaa sida afkani hodanka uga yahay meelo fara badan. Bal u fiirso magacyadan soo socda:

- In
- Kol
- Shin
- Mar
- Mug
- Had
- Beri
- Xilli
- Jeer
- Goor
- Waa
- Eeg
- Ammin iyo
- Moog

Ereyadan dhammaantood waa isku macne waxayna tilmaamaan xilli ama ammin. Hadda ba iyada oo aan arki doonno magacdan oo la adeegsanayo, bal aan mar kalena muujinno magacyada maalinta: Beri, casho ama cisho, dharaar, ayaan, qorra'x iyo maalin aaya iyagu na ah magacyo ay Soomaalidu u taqaan maalinta. Habeenka laftiisa aaya laba magac leh oo cawo iyo habeenba la dhahaa. Haddii aynnu mar kale dayno meertada 24ka saacadood, waxaan helaynaa, ammino kala guran oo magacyo kala leh oo waabberiga ilaa habeen badhka ay

dadkani u yaqaanniin. Kaahin ayaa u horreeya oo tibaaxaya in kaahii qorraxdu soo beegan yahay. **Waa-soo-dhawaad**, oog hore iyo oog danbe ayaa is-xiga.

Waa-beri ayaa la gaadhayaa, ka dibna **Huur** ayaa raacda oo waagiina waa beryey welina qorrxadii ma soo mudhin. Xilligaas ciddii socota, waxaa loo yaqaan **jarmaado** ama **kallahaad**. Ka dibna qorrax soo bax, aroor hore ilaa aroor baa la odhanayaa. Iyada oo inta xoolaha aan la lisin ee cadceeddu soo jeeddonaa la yidhaahdo bariiso. Soofeen baa la dhahaa kolka xoolaha inta la maalo ay dareeraan ee daaq tagaan. Qorrxdu markay xilligaa cabbaar ka dib soo jeeddo, waxaa imanaysa ammin kale oo loo bixiyey **barqo** ama **barqin**. **Barqo dheer** iyo xigsin ayaa waxaa xigaya hadhkii; dabeedna hadh galay ama duhur ayaa gadiid looga sii gudbaa. Gadiidku qiyaastii 8 saac ama 2-da ayuu ku beegan yahay.

Galabtii ayaa la gaadhayaa, lafteeeduna galab, galab-dheer ilaa gabbal gaab ayay noqotaa. Dabadeed gabbalkii ayaa dhaca (Qorrxadii). Aas-dun ayaa isna la xejiyaa ama shaac madoobaad.

Halkaa markay dharaartu ku idlaato oo magacyadii badnaa ay tilmaamaan socodka cadceedda iyo hadba heerka ay joogto, ayaa waxaa la gelayaa habeenkii. Cilcillawga fiidkii, fiid caarre ama fiid hore ayaa waxaa looga gudbaa magaca **fiid**; oo qiyaasta 2 saacadood oo habeennimo ah qaata, ka dibna **caweys** ama **caweysin** baa xiga oo, waa jeer haasaawe iyo is waraysi amaba sheekoojin la galo, iyadoo dadka qaarna ay maawelo ama madaddaalo ku waqtii qaataan. Habeenku kolkuu kala qaybsamo waxaa la dhahaa, **habeen badh**. Haddana saqo ayaa loo sii kala qaybshaa, sida **saq' dhexe, saq' badhkii**, dabeetana daloollo ayaa la sheegaayoo, waa qiyaaso la isla yaqaan. Afkeennu

habeenka ruuxiisa laba magac oo cawo iyo habeen kala ah ayuu u leeyahay.

Magacyada Cadceedda

Cadceedda oo ah midda lagu cabbiro ammin hawleedda beriga ayaa Soomaalidu magacyo doora lafteeda u kala taqaan. Kuwan qudhooda ayaa tibaaxaya kolba socodka qorraxda iyo astaamaha kulkeeda. Aroorta kolkay soo baxdo **Libdho** ayaa la dhahaa, hal cabbaar ah kolkay joogto oo lagu diirsadana magaca Dhalco ayay noqotaa. Barqada kululna **Bacad** ayaa loogu yeedhaa. Hadhkii meelaha qaar Milic baa laga yidhaahdaa, meelo kalena **Cirid** ama **Ciriid**. Duhurkii kolkay kala badhka taagan tahay ayaa **Qorrax** iyo **Cadceedba** ay ahaataa. Gadiidkiina **Golcas** baa la dhahaa. Gelinka danbe ee dharaareed ee ay sii jeeddo waxaa loogu yeedhaa **Gabbal**.

Magacyada Ayaanta

Ayaanta ama maalintu iyaduna magacyo aan yarayn bay Soomaaliga ku leedahay. Mar Dharaar baa la dhahaa, kolna ayaan, had kalena beri ayay noqotaa, jeerna waa maalin, misna waa casho ama cisho, magaca Qorra'x oo "a-da" danbe culus tahayna waa magac Soomaaliyeed oo maalintu leedahay. Habeenka iyo maalinta mid walba waxay Soomaalidu gaarkii ugu taqaan Caano-maal, sida oo kale Cawada iyo Beriga waxaa mid walbaa u sii qaybsamaa labo gelin (Gelin hore iyo Gelin Danbe).

Magacyada Toddobaadka

Waxaa jira magacyo gaboobey ama aan maanta la adeegsan oo awoowayaasheen ay toddobada beri u la bexeen.

Cayaarta Delebka ayaa qaar laga dhex helaa, waa se' magacyo tirooyin oo la saanqaada kuwa carbeed ee imminkii kuwii asalka ahaaba kaalintoodii ka xoogey. Muddo aan yaraynna Axad, Isniin iyo walaalohooda weli aynu naqaan oo laftoodu tiro uun ah ayaynnu soo qaayibney. Anigoo isbeddelladaas ogsoonaa ayaan mar isku dayey, inaan magacyada tiradeenna si toos ah ugu abtirinnof afkeenna. Walaw ardaydii Soomaaliyeed een u bandhigay ay u bogeen, haddana may hirgelin. Arrinta se' xiisaha iyo qaddarinta lihi waxay tahay, tilmaanta socodka iyo taxanaha maalmaha afkeenna cid ku haweysan kartaa xataa ma jirto. Afar cisho oo soo socda ayaan u leennahay magacyadan:

- *Berri*
- *Saaddanbe; Beri danbe*
- *Saakuun; Saakuub iyo*
- *Sidataal.*

Dharaaraha galbadayna afafka oo idil shalay ayaa ugu fog oo magac goonni ah ay u yaqaanniin, bal se' innagu afartaas ayaa aynu laandheere aan la hiigsan karin ku nahay. Dorraad oo innagu aan siyaabo kala af guri ah uun u wada nidhaahno af aan keenna ahayn loomaanoga. Ayaanta taagani iyadu meel kasta waa ka maanta. Kolkaas toddobadii cisho waxa ay inoo yihiin sidatan:

1. Dorraad
2. Shalay
3. Maanta
4. Berri
5. Saaddambe
6. Saakuun
7. Sidatal

Hab-tirsigani waa mid yaabab leh oo aan tuumiyaha idilkii innaga mooyee cid kale hollin karin hananna karin, waa na taas hodonnimada afkeenna ee gaarka inoo ahil Hadda ba bal aan dheehanno qaybo iikala geddisan oo kala waayo ah, kuwaas oo dhammaantood oo noqonayaas magacyo Soomaaliyeed toddobaadku leeyahay. Anigoo dasiyipuey. Isku dasivey inaan waaqayaa tidaa qaybaas.

Magacyo Soomaaliyeedka Toddobaadka

Afka Soomaaligu waxa uu u taagan yahay jiraallada tira-beelka ah ee geyigooda, markaa waa marag cad in madh-weynida iyo magac-badnida oo muujinaya hodonnimada afkeenna. Dharaaraha toddobaadka ayaa ay magacyo kala geddisan hore ugu la baxeen, tii oo aad ka dheehanaysid qaybaha hore ee shanta hoos ku taxan, iyada oo labada qaybood ee dambe (afaraad iyo shanaad) ay soo jeediyeen labo abwaan oo waayahan casriga ah soo gaadhay.

Qaybta Koowaad Isdi, Qaybtani waxa ay ku salaysan tahay ciyaarta delebka, waxa ayna tahay sidatan.

1. Case (Axad)	2. Lamme (Isniin)	3. Sadde (Talaada)	4. Carte; Aar (Arbaca)	5. Uguux (Khamiis)	6. Agaax (Jimce)	7. Agaali (Sabti)	ج. Douraaq	س. Shajya	م. Maanis	ف. Belii	غ. Saqqamwe	ه. Saakkamu

Qaybta Labaad

Qaybtani waa mid sooyaala oo ku tubban dhacdo riyaaqeed, waxa ayna tahay sidatan:

1. *Sunni (Axad).*
2. *Sanni (Isniin).*
3. *Koodaar (Talaada).*
4. *Goonyaad (Arbaca).*
5. *Ugbaad (Khamiis).*
6. *Hoyaad (Jimce).*
7. *Negaad (Sabti).*

Qaybta Saddexaad

Magacyo maalmeedka qaybtani waa mid ku abbaaran madaddaalo laga dheelo deegaanka waqooyiga iyo galbeedka Soomaaliyeed, Waa na sidatan:

1. *Koobin; Koowin (Axad)*
2. *Laammin (Isniin)*
3. *Lamatooka (Talaalada)*
4. *Koodaar (Arbaca)*
5. *Hakisa (Khamiis)*
6. *Hakis-bila (Jimce)*
7. *Sooroga (Sabti)*

Qaybta Afaraad

Abwaan Xasan Shiikh Muumin (AHUN) waxa uu isna af-geddiyey maalin-tirsiga af Carbeedka waxa uu naka dhigay sidatan:

1. *Malkow (Axad)*
2. *Mallabo (Isniin)*

3. *Malsed (Talaada)*
4. *Malafar (Arbaca)*
5. *Malshan (Khamiis)*
6. *Malkulan (Jimce)*
7. *Manayso (Sabti)*

Qaybta Shanaad

Abwaan **Cismaan Cabdinuur Xaashi** isaguna waxaa uu soo bandhigay af-geddis la sal ah midka sare ee Abwaan Xasan, waxa uu Abwaan Cismaan u hannaanshay sidatan:

1. *Kowley (Axad)*
2. *Labaaley (Isniin)*
3. *Saddexley (Talaada)*
4. *Afarrey (Arbaca)*
5. *Shanley (Khamiis)*
6. *Kulmiso (Jimce)*
7. *Toddobaaley (Sabti)*

MAGACYADA BILAHAD

Waxaa jira magacyo dhawr ah oo Soomaalidu bilaha gaar ugu leedahay. Qaar imminkadan aynu joogno ayay shaqeeyaan, walaw reer magaalku badi ayan adeegsan, kolka waayeelka laga reebo. Wuxaase jirey magacyo bilaha loo qaatay, eray bixintii mugga iyo milgahaba lahayd waayeheedii. Qoondada (manhajka) Dugsiyada hoose inta horraantii 197-0naadkii lagu dhigay ayaa laga reebay nuqullandii waxbarashada cusub loo baxshey ee badhtamihii 1970-naadkii ilaa bilawgii 1980-naadkii. Magacyadan qaar waxay ahaayeen magacyada xiddigaha ay Soomaalidu u taqaan, kuwana xilliyada iyo Dirirrada magacdoodey ahaayeen. Waxaa ka mid ahaa: Diraacgood, Toddob,

Baldaaq, Samuulad, Lixkor, Kalahaan, Danbarsame, Gu'soore, Laxadhaqo iyo wax la mid ah. Runtii weli hiddihii iyo murtidiiba way inoo nool yihiin,keliya dadaal iyo iskaashi wadareed ayaa habboon. Magacyadani ma aha kuwo u qoran siday isugu xigeen. Magacyada Bilaha ee sida caadiga ah loo yaqaani waxay kala yihiin:

- 1. Dago**
- 2. Safar**
- 3. Mawliid**
- 4. Rajal hore**
- 5. Rajal dhexe**
- 6. Rajal danbe**
- 7. Sabbuux**
- 8. Gasayar: Soondheerena**
- 9. Soon: Soon-qaad**
- 10. Soonfur**
- 11. Sidataal**
- 12. Arrafo**

Bilo Dirir iyo Bilo Daalaley

Waxaa jira magacyo xilliyeed oo dadkeennu waayo fog soo adeegsan jirey. Waxaa ka mid ah cinwaan keennan.

Bilo Dirir

Magaca dirir waa xiddig weyn, waxaana lagu suntadaa xilliga gu'ga waxa ayna yihiin lix bilood, balse aan mid walba roob di'in. Waxa ay kala yihiin bilo dirir:

- 1. Amminla'**
- 2. Adhi Caseeye**
- 3. Daydo**
- 4. Seerma weydo**
- 5. Dirir Cawleed iyo**
- 6. Dirir Sagaaro.**

Bilo Daalaley

Kuwanna waxaa lagu suntadaa dayrta, waxayna kala yihiin:

1. Dayr Habbis
2. Dayr Hallood
3. Dayr Habar Adhi
4. Diraac Good
5. Xoomir iyo
6. Xays.

Kan danbe magacyo kale aaya gobollada qaar laga dhahaan sida Karan ama Xagaayo. Waxaa jira in mid waliba uu qaato 28 Beri ama 30 Beri. Mandaqad waliba magacyo kala duwan bay u sii yeelan kartaa. Bilo dirir roob xilliyeedka soo galaa wuxuu noqdaa badiyaa Daydo, Toddob, Seermaweydo iyo Dirir-cawleed waana gu'ga. Halka dayrtana roob la helo afarta magac ee u horreeya.

MAGACYADA XIDDIGAHA

Soomaalidu aad bay ugu xeel dheerayd Xiddigiska iyo Xiddigahaba. Waxay u leeyihiin magacyo door ah. Aan qaar ka soo qaadanno:

- Lo' waa lix xiddigood oo kala ah saddex yar yar ooy weylo dhahaan iyo saddex xiddigood oo waaweyn ooy saddex sac ama lo' ay dhahaan
- Laxo ama Urur waa lix xiddigood
- Lo'-ka-danbays waa hal xiddig
- Dirir waa hal xiddig
- Dirir-toosis waa hal xiddig
- Afo-gaal ama Afo-gaallo kuwani waa afar xiddigood oo lababa ay barbarro tahay.

- Hal toddobaaddo waa toddoba xiddigood
- Waxaro xidhxiidh ama Waaberis, Suura-na waa la dhahaa.
- Dhir jiidh
- Lax-kor
- Wadaamo-xoro ama Wadaamo-gooye
- Saxal (oo kala ah Saxal-cad iyo Saxal-guduud)
- Mariiq
- Naaf
- Waqbaar tani waa daliig dheer oo if badan oo min waqooyi ilaa koonfur cirka isku dhererta oo xiddigo badan ka kooban.
- Caddaankuna waxa ay dhahaan Dhabbo Caanood.

Godadka Dayaxa

Dayaxu waxaa uu habeen kasta ku jiilmaa 28 god iyo laba uu qarsoon yahay dubadaa. Inkasta oo dhawr hab godadka dayaxa loo qaabeeeyo, waxa aan halkan ku soo gudbinayaa hal hab, waa na sidatan:

Todobada Raqaha (Gu'ga)

1. *Godan; Hoggaan*
2. *Listan*
3. *Lixo: Urur*
4. *Cadcaad: Laxo-kor: Gal-gaal*
5. *Aggaalli-guduud*
6. *Aggaalli-cad*
7. *Afaggaal*

Todobada Naafaha (Deyrta)

1. *Naaf-cadeCanbaar*

220 Daah-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)

2. *Naaf-madoobe*
3. *Naaf-sagaaro*
4. *Majin*
5. *Koxdin*
6. *Naaso-gaallo*
7. *Dirir*

Todobada Daalaliga (Xagaaga)

1. *Garbo*
2. *Bayaxow*
3. *Gudban*
4. *Libcas*
5. *Xoor*
6. *Mareego dheer*
7. *Madhan*

Todobada Cirirkha (Jiilaalka)

1. *Cirir/Faruur*
2. *Jed-gabbarre*
3. *Jed-dhirigle*
4. *Jed-gacanle*
5. *Rad dambo*
6. *Joog-madoobe*
7. *Meecaad*

Xiddigahan iyo qaar kale oo badaniba waxay qaataan ammin go'an oo loo yaqaan. Waxaa jira qaar guur guura iyo kuwo Baro La yaqaan leh oon qarsoomin.

Waa cilmi ballaadhan oon bogag yar lagaga bogan karin.

Sheegmada Qumman Ee Shinka

Dharaarta iyo Cawadu waa min 12 Saacadood (Shin) Wuxuu Hindisey oo u hirgashay in habeenku kolkuu kala badhan yahay (uu marayo 6 Saac) inuu halkaa ka bilaabo saacaddii 1aad ee dharaarta. Habeenkii oo maraya shinkii 7aad ayaa 1 la odhanayaa. Taasi waxay keentay in xataa subaxii oo bilow ah la yidhaahdo 6. Waxaa dariiqadan gurracan meel mariyey gumeysigii caddaa ee Afrika iyo iyo dunida inteedii badnayd qabsaday. Soomaalidii hore si qumman bay Min 12 saacadood (shin) ugu kala tifiin beriga iyo cawada. Waxaa raadkaasi weli ka sii muuqdaa gobollada bariga, badhtamaha iyo koonfurta geyiga Soomaaliyeed. Waxaa se' hafiyey warbaahinta iyo maamullada oo qaatay is dhex gelintii qaldanayd.

MACNAHA MAGACYADA CADDAAANKA

Waxaa Xaqiiq ah in toddobada beri ay reer Yurub ula bexeen magacyada toddobada sanam oo isirkoodii hore ay caabudi jireen, iyada oo dulucdoodu ahayd in jiilashooda danbe ayan hilmaamin dhaqankii iyo wixii waalidkood qaddarin jireen.

- **Maalinta 1aad (Axad):** waxa ay iyagu ku xuseen qorrxda oo ay dheheen maalintii cadceedda.
- **Maalinta 2aad:** waxa ay ku mataaniyeen qoladii **dayaxa** caabudi jirtey oo ay dheheen dharaartii dayaxa.
- **Maalinta 3aad** Waxay ku ladheen magaca **Tiyuu**, waxa ay dheheen maalintii Tiyuu. Kolka laga baadho qaamuusyada waxaa uu macnihiisu yahay sanam ay dhahaan *Ilaahii Dagaalka*. Qaamuuska la yidhaahdo Webistar ayaad ka dheehan kartaa.

Sida oo kale Maalmaha 4aad iyo 6aad waxaa loo aqoonsa iy 2 Sanam oo ta hore Dheddig tahay kuwaas oo jarmalku caabudi jireen. Maalmaha 5aad iyo 7aad waxay kala siiyeen labada sanam ee kala ah Thaar iyo Satuun.

Bilaha Laftooda

Kolka laga reebó bisha toddobaad oo loogu magac daray boqorkii Talyaaniga ee Juuliyas Kaysar oo ahaa hoggaamiyihii Yurub ugu danbeeyey ee kniisadda iyo dhulka wada maamula. Afarta bilood ee is-xiga ee 9aad ilaa 12aad ayaa laftooda si is-daba marsan looga qaatay sanad tirsiga Roomaanka. Bal se' bisha 9aad waxa ay tirada Talyaaniga ee toddobaaley bay dheheen, halka Bisha

10-naadna ay ka dheheen siddeedley oo af Talyaani ah ilaa ta 12naad oo la yidhi tobonley. Toddobada bilood ee kale idilkood waxa ay sitaan magacyo asnaameed. Tusaale ahaan: Janawari waxa ay u yaqaaniin Ilaaha ilaaliya bilowyada iyo dhammaadyada, waa na wada caynkaas oo kale, lixda magac ee bilaha hadhayna.

Meerayaasha oo u badan waxa ay Soomaalidu u taqaan Dirirada iyo weliba xiddigaha bay sida oo kale ku xusaan oo u baxsheen magacdii asnaamtii awoowayaashhoodii hore. Xogtani ma aha colaad iyo cadaawad ama nac, bal se' waa xaqqiyo iyo dhab jirta. Keliya ugu yaraan waa in aan sidaas u ogaanno. Dib u noolaynta cilmigii iyo hiddihii sharfanaa ee aan dhaxalnayna ma aha mid cidna waxyeello ku noqon karta.

Magac Xilliyeedyo

Waxay Soomaalidu caado u lahayd welina u leedahay, inay magacyo ula baxdo waxyaabaha la soo dersa oo idil. Dad bisil oo isku kalsoon aqoonna u leh wax kasta oo ay adeegsadaan iyo guud ahaan dhaqankooda iyo noloshooda ayay ahaayeen, dadkeennii hore. Haddaba dhacdooyinka iyo waayaha kala duwan ayaa loo magac bixin jirey. Halkan waxaan ku soo gudbinaynaa, magacyo ay Soomaalida qaar u yaqaanneen gu'yaal, dayro ama diraaco soo maray. Noo ma ay suurtoobin inaan geyiga oo dhan ka soo ururinno, magacyadii ay xilliyadii la soo moodey ay u yaqaanneen, bal se' keliya tusaale ahaan ayaa aan u soo qaadannay, kuwan soo socda oo mandaqaddii aannu qoraalka ku ebyiney ee waqooyiga dhexe ka caan baxay.

In kasta oo ay waayaha qaar magacyadu isu gudbi jireen oo sida suugaanta loo wadaago oo kale ay Soomaalidu hal xilli

hal magac isu wada gaadhsiin jirtey. Si kasta ha ahaatee, bal aragno magacyadii oo xilligii loo bixiyeyna lagu hor qoray:

- **1856 Gobaysane:** ayaa gu'gaasi caan ku ahaa weliba meelo aad u badan.
- **Xaaraama-cune:** dhawr sanoo is xigey oo burburkii Daraawiishta ka danbeeeyey ayaa loo bixiyey.
- **1922 Gu' Ballaadhané:** la magac baxay ayuu ahaa.
- **1936 Gu' Xagla-toosiye:** waa gu' xilligaas loo baxshey ayaa da'ay.
- **1940 Baandadii:** ayaa la dhahaa, waxaa loogu magac daray markii Talyaanigu Soomaalida ka qortay ciidan magacaas leh, meelaha qaarna dhawr sano ayaa loo tiriya, wiilashii gu'gaas dhashay oo hebel-baanday loo wada baxshay ayaa jira.
- **1941 Diraac Cadhooley:** waa diraac dhacday ammintaas.
- **1948 Gu'gii Hillaac-waal:** waa gu'gii da'ay aaggan.
- **1949 Gu' Hogasho-xun** la baxay baa xigey.
- **1950 Gu'gii Siiga-case:** waa gu' caan noqday oo ammintaas ahaa.
- **1950 Diraac Booba:** waxa ay ahayd diraac dhacday oo ku magac dheerayd magacaas kana dambeysay Siiga-case.
- **1951 Gu' loo bixiyey Duumaale** ayaa la helay.
- **1952 Gu'gii ahaa wuxuu la baxay Caana-dacarre**
- **1954 Gu'gii ku beegnaa Furuqle** ayuu ahaa.
- **1955 Xargagadii** ayaa la dhahaa, waxayna kula baxday, dirir 2 beelood oo deris ah Xargega ku dhex martay (17-12-1955) ayaa lagu sammiyey, Woqooyiga Barina meelo badan baa sannadkii 55-kiiba magacaas laga dhahaa.
- **1958 Diraacda Timir-qaadad** loo baxshey ayay

ahayd.

- 1960 Gu'giisii Kudunkuudshaale ayaa laga yidhaahdaa aaggan,
- 1961 Dayr Yaxoob-dheer la baxday ayaa xigtey,
- 1962 Dayrtii ahaydna Biya-badan ayaa loo yaqaan.
- 1965 Abaar dhacday ayaa Cadhooley kale isla mandaqaddu u la baxday (qiyaastii 24 sano ayaa u dhexeeya 2-da Cadhooley)
- 1969 Dhawr magac ayaa lagu kala xusaa Food khasaare ayaa ugu caansan, Cabdirashiidna waa la dhahaayoo waa tii 15kii bishii 10naad ee isla sannadkaas askari ilaaladiisa ka mid ahaa Saciid Yuusuf Ismaaciil (Jahannamo) uu madaxweynaha Laascaanood goor gadiid ah ku toogtey, dadka qaarna Tawraddii ayay dhahaan, oo dhalashadii kacaanka ayay ahayd.
- 1974 Abaartii caanka noqotay ee baaxadda lahayd, Dabadheer ayay la baxday.
- 1975 Gargaarkii ayaa la yidhaahdoo, waa kolkii dadkii abaaroobey dayuuradaha loogu raray gobollada webiyada iyo xeebaha ah.

Waa xaqiiq in degmooyinka Soomaaliyeed oo dhan laga helayo magacyo waayihii soo maray. Haddana weli kama daalin xoolo dhaqatadu inay u magac bixiyaan amminaha ay arkayaan. Isla sabooyinkan ayaa magacyo dhexdooda caan ka ah u bixiyey waayihii 1991kii iyo agagaarohoodiiba. Abaaro dhacay ayaa aaggan kala baxay magacyo ay ka mid yihiin: *Dib-u-jeenso, Siriqdii, Arbacadii* ikk. Sida oo kale Gu'yaal iyo Dayro isla waayahaas ku beegan ayaa loo kala baxshey: *Naxash-ka-qaad, xunba-weyn, Biyo-badan* ikk.

Erey Bixin Ammineed

Waxaa jira Amminta qaarkeed oo aan Afkeennu magacyo u yeelan, badiyaana af carbeedoo aan innaga qalaad inoo ahayn iyo afaf kale loogu yeedho. Si taas looga kaaftoomo waxaan isku daynay, in eray bixin afkeenna ah oo Maangal ah aan u yagleelno. Kolka Saacadda (shinka) la sheegayo tirsigiisa u yar **Seken** baan u naqaan afkeenna waxay ku tahay ilbidhiqsi. **Daqiiqad** ayaa aan u bixinnaay **Godol**, Halka Saacaddana aan ka nidhi **Shin**. 15ka Daqiiqo Dadkeennu si caadi ah bay **Rubuc** ugu yaqaaniin, waxayse dhab ahaan tahay **Waax**. Sida oo kale 30ka daqiiqo oo nus saac la dhahana wuxuu noqonayaa **Badh**. **Saacadda** lafteeda ayaan ugu yeedhnay **Goor-sheeg** ama **Goorsheegto**. **Xiisadda** dugsiyada ayaan nidhi **Kal**, Jadwalkana **Kaltan**.

Kaalandarka oo 12-ka bilood lagu wada kulmiyo, waxa aan ugu yeedhnay **Gu'-koobe**. Magaca qarni oo 100 sano ah waxa aan u bixinnaay **Boqolle** ama **Boqol Koob**. Waxaa jirta Tirsiga 10ka Sano in aan weli magac loo bixin. Markaan eegnay shan ka mid ah tirsiyada 10-naadka inay ku wada dhamaadaan magaca tan; sida labaatan, afartan, konton, toddobaatan iyo Siddeetan. Sidaa awgeed 10ka Sano waxaan nidhi **Tan**, waxayna noqonaysaa intaas oo Tan oo Sano ama **Gu'**.

JAADADKA ROOBKA

Soomaalidu magacyo badan bay ula baxday noocyada roobka. Guud ahaan mir iyo maalin da' ayaa loo kala qaybiyaa, iyada oo roobka da'a habeenimo loo yaqaan Mir, midka dharaartii da'ana waxay dhahaan Maalin da'. Roobka aroortii da'a waxaa la yidhaahdaa Mayay, midka habeenkii bilaabma ee sida uu u da'ayo subixii gaadha ayaa loo yaqaan bariiso.

Ereyada Asteeya Di'ista Roobka

Haddaba qaabka di'ista raxmaadka ayaa ay magacyo tibaaxaya sida bartisu ama dhibicdiisu tahay hore ugu baxsheen Soomaalidu. Waxaa ka mid ah:

Xiin: waa dabayl xawli sare ku socota oo sii bishaaraysa loona bartay in roob da'ayo.

Saxansaxo: waa neecaw udgoon wadata oo carriga Soomaaliyeed uun lagu arko beryahan danbe.

Habuur: waa daruuro dusha buuxiyey oo dhibic dhif ahi ay marmar kasoo dhacayso, magaca Haburna sida ka muuqata inuu huur jiro ayuu tilmaamayaa.

Tiix: waa roob daruurtiisu joogto balse si yar ama baro aad u yaryar oo teelteel ah ku da'a.

Shuux: waa roob Tiixa ka yare bar weyn,balse aan dhulka dhigin dhibco biyo noqda.

Gabedhi: isna waa roob yar oo amminta iyo dhibicdaba aan badnayn.

Habbis: waa roob kala goo go'an oo isaguna yar.

Tumay: waa roob aan lahayn bar ama dhibic lixaad leh, balse xilli dheer ayuu socdaa, waxayna qabaan dadku in muddadaas dheer darteed uu noqdo mid dhir soo saara. Tumay waa tumid oo muujinaysa inuu goor badan dhulka tumayey

Cadcaddays: isaguna waa roob aan badnayn, bal se' meelaha godan ee dhulka biyo geliya aanse hogol weyn ahayn.

Biyo-dhig: waa roob wacan xagga barta iyo xagga ammintaba sida magaciisa ka muuqatana waa roob biyo badan dhulka dhigay

Hogol: waa roobka hal mar da'a

Mahiigaan: waa roob aad u weyn oo daad iyo sarka-dhabanba yeesha.

Daad: waa biyo qulqula oo socod ku soo gaadha sabo ama meel aan dhibicdu toos uga dul di'in.

Sarka-dhaban: isna waa daadka uu dhaliyo roobka caqiibada leh ee bogcaddaas helay.

Dul-ka-hoor: waxaa jira roob aan daruurtiisa mooyee, astaamihii di'ideed sida xiinka iyo saxansaxada aan wadan; bal se' mar qudha iska soo daata, waxaa la yidhaahdaa *Dul-ka-hoor*.

ILAHA BIYAH

In kasta oo Ilaahay uu biyo geliyey dhulka hoostiisa, hadda na isha ugu adeegsiga badan ama biyo rooni waa roobka oo biyeeya goobo doora oo dhulka guudkiisa ah. Biyaha jiifa uurka dhulku waxay u baahan yihiin in lagu qodo qalab ku gaadha meelaha fog ee ay fadhiyaan. Tanina waxay u baahan tahay qalab iyo xoolo faro badan. Haddaba, biyaha laga helo roobka ee gala dhulka godan ama jeexan waxaa ay goobahaas Soomaalidu u leedahay magacyo aad u faro badan. Waxaa na ka mid ah:

Webiga

Webigu inta badan da'aaga roobka ee labada xili (gu'ga iyo dayrta) ayuu biyoo baa.

Harada

Haradu waa dhul aad u baaxad leh oo hoos u go'an xagga cirka uun bay harooyinku ka biyoobaan.

Durdur

Kani waa webiga oo kale, wuxuu se ka hoos dillaacaa buuraha. Waxaa jira ilo biyood iyo laasas maaxda oo durdurku yeesho

Ceel

Ceelasha sabooyinkeenu waa kuwo soo jireen u badan oo

aynu facyowgii hore ka dhaxalnay. Qaar baa leh ilo biyood aan go'in, kuwaas oo loo yaqaan ceel mahwi ah.

Ceel Harow

Harowgu waa ceel biyo leh balse kolka adeegsigiisu aad u bato ayaa uu dawraa ama gudhaa, haddii se' aan cagtu ku badan muddo dheer waa la intifaacsan karaa

War

Waa dhul balaadhan oo hoos loo qodo aag weyn, ammin dheerna waa la dheefsan karaa. Wartu cirka uun baa ay biyaha ka heshaa, cimrigeeduna waxa uu ku xidhan yahay hadba sida loo isticmaalo.

Yaloon

Waa ceel biri qodday ah, oo gacanta lagu dalooliyey, waa mid aad u gun fog oo dhuuban. Dadkii hore ayaa badi sameeyey waxa ayna yaloontu u badan tahay dhulka biyo ka dheerta ah.

Balli

Waa dhul joog hooseeya oo aad u fidsan, biyaha fadhiista ee roobka ayaa dad iyo duunyaba laga cabbaa.

Kal

Kashu waxa ay ku taal dhul ciid cad ah ama dedib, sidaa awgeed biyaheedu kuwo adag ayay noqdaan

Gal

Tani waa kal oo kale balse waa meel mamac ah, biyo xareed ah asaan raagin bay yeelataa.

Buq

Waa goof kooban oo biyuhu galaan weyna raagaan biyaheedu

Ereyo Kale Oo Asteeya Ilaha Biyaha

Waxaa jira magacyo dhawr ah kuwaas oo ilaha biyaha loo adeegsado waxaa na ka mid ah:

- **Jidhaan:** waa kal ku taal dhulka didibka ah, biyaheeduna waa wiyeer (adayg).
- **Dhadhiin:** waa dhul hooseeya oo biyo yarood ah, inta cirka cusub yahay uun baa la dheefsadaa.
- **Saax:** waa jidhaan yar oo carro guduud ku taal, dhawr cisho oo qudha bay biyaha haysaa.
- **Yadan:** waa gal yar oo aan biyaheedu raagin,
- **Laas:** togagga ayaa laaska laga helaa, waxa uu leeyahay niis ama tammuux sifaysa biyihiisa. Laasku inta badan waa uu soo maaxdaa.
- **Qarqoor:** waa jidhaan bohol weyn dhexdeeda ayaa ay ku taal.

MAGACYADA IYO DHEEFTA DHIRTA QAARKEED

Dhirta oo la wada ogsoon yahay, sida nolosha nafleydu ay ugu wada tiirsan tahay, ayaa geyiga Soomaaliyeed waxaa Ilaal ku mannaystay dhir Afartan kun oo jaad ku dhaw. Awoowayaasheen dhaxalka ay inooga tageen ayaa waxaa ka mid ah u magac bixinta wax kasta oo degaankooda ka jira. Haddaba waxaa yaab leh in magaca geed waliba uu tilmaamayo ahaanta geedka ama astaamihiisa. Macnaha iyo magac bixinta Soomaalidii hore qormooyin kale baynnu u daysanaynaa, bal se' faa'iidooyinka geedaha ee dadku sida tooska ah ugu tiirsan yahay aynu wax ka taataabanno.

Dhirta Xabagta Leh

Xabagta oo dadku ay cunaan anfacyo kalena u leh, dhirta bixiya ayaa waxaa ka mid ah:

<i>Cadaadda</i>	<i>Maraaga</i>
<i>Qudhaca</i>	<i>Qaydarka</i>
<i>Bilcilka</i>	<i>Jaleefanka</i>
<i>Dhuundhasta</i>	<i>Xamxamaaga</i>
<i>Qadhoon-madawda</i>	<i>Dhiddinka</i>
<i>Hadiga</i>	<i>Beeyada</i>
<i>Falaxfalaxda</i>	<i>Qadhoon-cadka</i>

Kuwa Xanjada iyo Caanaha Leh

Geed baarka ayaa isagu ah mid keena caano caadi ah, inta geedka la turqo ayaa weel loo dhigtaa, waxa uu na soo daayaa caano caadi ah oo dhay ah una dhadhan eg kuwa

geela, Wax se' halis ah in kolka caanihiisu ay dhanaanka isu rogaan ay khamriga sidiisii maanka u dooriyaan. Dhirta caanaha iyo xanjada leh ee kale waxaa ka mid ah:

*Laamalooyaha
Subaglaха
Midhaforka
Ciinka
Xaangeeyada
Dhalluugga
Gunraha
Jeerinka
Dhunkaal-cadda
Qabada
Dabayuluqda
Faramogga
Raaf-dhurwaaga
Xamakowga
Dhirindhirka*

*Wisilka
Muqlada
Godorka
Dharkaynka
Dibowga
Xagarka
Dhamaaajada
Bacaroorta
Dhallaama-dhuuxa
Bogax-u-jeedka
Maroorada
Basaqa
Adaahida
Qararrada*

Waxaa kale oo jira dhir iyagu na **dufan** iyo **subagba** leh oo qaarkood ay kuwan aan hadda soo taxnay ka mid yihiin, iyo dar kale sida; *Yucubka, Cali-booyaha (Jinawga)* ikk.

Dhirta Badhida Leh

Waxaa jira dhir badan oo dadku si toos ah wax uga quutaan, kuwii aynu soo aragnay waa ka mid. Waxaa kale oo jir dhir badhi iyo caanaba leh, waxaa ka mid ah:

*Cillalka
Maskaxbuqda
Dabayoodka
Ciriqsuuska
Darayga*

*Burdadka
Gasangasta
Gacma-dheeraha
Mawaha
Berdaha*

Dhirta Midhaha Leh

Dhir fara badan oo midho leh ayaa dalkeenna ku yaal,
waxaa ka mid ah:

<i>Berdaha</i>	<i>Darayga</i>
<i>Toonka</i>	<i>Mudhcanyada</i>
<i>Gommoshka</i>	<i>Higlada</i>
<i>Meygaagga</i>	<i>Yicibta</i>
<i>Gobka</i>	<i>Xammudhka</i>
<i>Madheeth-docosha</i>	<i>Madheeth-madawda</i>
<i>Dhebiga</i>	<i>Wacanri'da</i>
<i>Jeerinka</i>	<i>Qadowga</i>
<i>Uneexada</i>	<i>Rooxada</i>
<i>Askaxda</i>	

Geedaha Quwaaxa Leh

Waxaa jira dhir quwaaxooda la muudsado isla markaa na
biyo macaanna leh; waxa aan ka xusi karnaa:

<i>Gawlalada</i>	
<i>Yoocada</i>	
<i>Dhiddinka</i>	
<i>Xamxamaaga</i>	
<i>Qararrada</i>	

Dhirta Daawada Leh

In kasta oo cilmiga dhirtu aad u ballaadhan yahay,
dheeftoodana boqollaal buug aan lagu koobi karin, nasiib
wanaag waxaa noo suurta gashay in aan helno dhir-yaqaan
Soomaliyeed oo isagu aqoon iyo waayo-aragnimo weyn
runtii u leh dhirta daawada leh. Dhir-yaqaan Aadam

Muxammed Saalax (Aadan-weli) waa raggaa da "doodu lixdanka madaxa la gashay, caan buu ku yahay dhir aqoonta oo miyo iyo magaalaba waa looga yimaaddaa. Waxa uu Cismaan kula kulmay magaalada Laascaanood oo uu degganaa dhawr iyo labaatankii sano ee ugu danbeeyey, wuxuu u sheegay in cilmigan uu ka bartay aabbihiis oo isaga qudhiiisuna aabbihiis ka dhaxlay. Aadan oo isagu aan qarin geedaha uu dadka ku daweeyo, isla markaa na aan wax shuruud iyo lacag ah ku xidhin bukaanka loo keeno, wuxuu shaqadan soo wadey tan iyo 1981-kii markaas oo uu ku noolaa magaalooyin dhawr ah oo koonfurta dalkeenna ka mid ah oo ay caasimadda Xamarna ku jirto. Hadda ba annaga oo aad ugu mahadnqaynayna ayaa aan halkan ku soo gudbinaynaa qaar ka mid ah magacyada geedaha ee xagga caafimaadka dadka wax ka tara iyo jirrooyinka lagu la tacaalo, waa sidii aannu khabiirkaa Soomaaliyeed ka soo qornaye.

Gacma-dheeraha: waxaa lagu daweeyaa xanuunnada ay ka midka yihiin: Xiiqda (Neefta) ama Asmada, Xoqadaha, Baabasiirta (Bawaasiirta) iyo Sanboorka.

Dhallaama Dhuuxa: cudurrada caabuqa ee infakshanka la dhahoo ee xagga Kelyaha, Macdanta, Dhabarka iyo weliba Kaadida ayaa wax lagaga qabtaa.

Geedaha kala ah: Waxara-waalista, Negaad-deebta, Hiisha iyo Margiya-gijjaha waxaa loo adeegsadaa cudurka Galaha.

Udaadeysta (Gawracato): Waxaa loo adeegsadaa dhaawacyada lafaha, cudurka hudhaha iyo weliba gubashada.

Dhirta Kale Ee Wax Lagu Daweeyo

Halkan waxa aan ku soo gudbinaynaa magacyada geedad daawo ahaan loo adeegsado, iyo xanuunada lagu la tacaalo,

- Qodaxda soo bixi weyda oofka oo loo yaqaan Kolbo-aariya, Doogta lafta iyo muruqa ayaa loo isticmaalaa Mirrowga.
- Saar Cilin (Geed abees) iyo Gabbal-dayaha waxaa lagu dabiibaa qofka bahalka hoose qaniino.
- Jirmada iyo Rugunbaaga ayaa iyagana wax lagaga qabtaa dhagaxa kelyaha gala.
- Godor, Waxara-waalis iyo Negaad-madoobe ayaa la siiyaa qofka kaadidu qabato.
- Negaad-Deeb iyo Ciqir Suuska ayaa wax lagaga qabtaa caabuqa.
- Negaadeebta, Ciriq suuska, Gawracatada iyo Irmaan riijaha ayaa sida oo kale wax ka tara xagga bararka.
- Mici goodlaha iyo Kiriiriga (ka aan qodaxda lahayn) ayaa lagu daweeyaa xanuunada Tiifowga iyo Duumada (Kaneecada).
- Dhalluugga ayaa isagana loo isticmaalaa socod siinta caloosha iyo Qabsinka.
- Calladhiye iyo Xagarka asalkiisa baa lagu la tacaalaa xanuunka Xundhurst iyo waliba Bakteeriyyada Carruurta.
- Jeerinka, Xammudhka iyo Mawaha ayaa dila Gooryaanka.
- Xaadoole (Qalfoon-idaad), Soone, Balanbaal cas iyo Waxaro Waalista ayaa loo adeegsadaa Dhiig joojinta.
- Baarta iyo mici goodlahana waxaa ay wax ka taraan xanuunka Guurguurtada ee la soo darsa Haweenayda ummusha ah.

Muxammed Saalax (Aadan-weli) waa raggaa da''doodu lixdanka madaxa la gashay, caan buu ku yahay dhir aqoonta oo miyo iyo magaalaba waa looga yimaaddaa. Waxa uu Cismaan kula kulmay magaalada Laascaanood oo uu degganaa dhawr iyo labaatankii sano ee ugu danbeeyey, wuxuu u sheegay in cilmigan uu ka bartay aabbihiis oo isaga qudhisiunsafe aabbihiis ka dhaxlay. Aadan oo isagu aan qarin geedaha uu dadka ku daweeoyo, isla markaa na aan wax shuruud iyo lacag ah ku xidhin bukaanka loo keeno, wuxuu shaqadan soo wadey tan iyo 1981-kii markaas oo uu ku noolaa magaalooyin dhawr ah oo koonfurta dalkeenna ka mid ah oo ay caasimadda Xamarna ku jirto. Hadda ba annaga oo aad ugu mahadnqaynayna ayaa aan halkan ku soo gudbinaynaa qaar ka mid ah magacyada geedaha ee xagga caafimaadka dadka wax ka tara iyo jirrooyinka lagu la tacaalo, waa sidii aannu khabiirkaa Soomaaliyeed ka soo qornaye.

Gacma-dheeraha: waxaa lagu daweeyaa xanuunnada ay ka midka yihiin: Xiiqda (Neefta) ama Asmada, Xoqadaha, Baabasiirta (Bawaasiirta) iyo Sanboorka.

Dhallaama Dhuuxa: cudurrada caabuqa ee infakshanka la dhahoo ee xagga Kelyaha, Macdanta, Dhabarka iyo weliba Kaadida ayaa wax lagaga qabtaa.

Geedaha kala ah: Waxara-waalista, Negaad-deebta, Hiisha iyo Margiya-gijaha waxaa loo adeegsadaa cudurka Galaha.

Udaadeysta (Gawracato): Waxaa loo adeegsadaa dhaawacyada lafaha, cudurka hudhaha iyo weliba gubashada.

Dhirta Kale Ee Wax Lagu Daweeyo

Halkan waxa aan ku soo gudbinaynaa magacyada geedad daawo ahaan loo adeegsado, iyo xanuunada lagu la tacaalo.

- Qodaxda soo bixi weyda oofka oo loo yaqaan Kolbo-aariya, Doogta lafta iyo muruqa ayaa loo isticmaalaa Mirrowga.
- Saar Cilin (Geed abees) iyo Gabbal-dayaha waxaa lagu dabibaa qofka bahalka hoose qaniino.
- Jirmada iyo Rugunbaaga ayaa iyagana wax lagaga qabtaa dhagaxa kelyaha gala.
- Godor, Waxara-waalis iyo Negaad-madoobe ayaa la siiyaa qofka kaadidu qabato.
- Negaad-Deeb iyo Ciqir Suuska ayaa wax lagaga qabtaa caabuqa.
- Negaad-deebta, Ciriq suuska, Gawracatada iyo Irmaan riijaha ayaa sida oo kale wax ka tara xagga bararka.
- Mici goodlaha iyo Kiriiriga (ka aan qodaxda lahayn) ayaa lagu daweeyaa xanuunada Tiifowga iyo Duumada (Kaneecada).
- Dhalluugga ayaa isagana loo isticmaalaa socod siinta caloosha iyo Qabsinka.
- Calladhiye iyo Xagarka asalkiisa baa lagu la tacaalaa xanuunka Xundhurta iyo waliba Bakteeriyyada Carruurta.
- Jeerinka, Xammudhka iyo Mawaha ayaa dila Gooryaanka.
- Xaadoole (Qalfoon-idaad), Soone, Balanbaal cas iyo Waxaro Waalista ayaa loo adeegsadaa Dhiig joojinta.
- Baarta iyo mici goodlahana waxaa ay wax ka taraan xanuunka Guurguurtada ee la soo darsa Haweenayda ummusha ah.

- Qararrada, Salal macda iyo Waxaro waalista ayaa loo isticmaalaa marka mandheertu ay soo go'i weydo.
- Kun-dawaale(Ciriq Suus) waxa uu wax ka taraaa Dhiig karka.
- Xamakow-gana waxaa lagu la tacaalaa Macaanka.
- Nagaad Deebta iyo Dhalooshana waxaa loo adeegsadaa Ilkaha.
- Bilcilka iyo Dacarta ayaa dheecaankooda iyo xididkoodaba lagu daweyya Indhaha.

Mucjisada Dhirta

Waxaa yaab leh in Illahay uu dhirta inoo geliyey manfacyo tiro-beel ah, waxaa kuwii aynu soo xusnay weheliya arrimo Yaabab leh oo ay ka mid yihiin caleemo miino ah. Waxaa la tijaabiyyey oo la arkay saddex bahal oo kala ah Soongurta iyo labo nooc oo shinbiraha ka mid ahi (Qudunquuto iyo Xuunsho), in ay ku dagaallamaan caleen iyo geedo yaryar oo aan la garanayn. Soongurta ayaa mas la dirirtay ka dibna waxa uu ka galay god, waxa ay soo qaadatay oo kaynta kala soo baxday caleen iyo laamo yar yar oo ay dul dhigtay godkii, mise waxaa la arkay mar qudha tiiyoo hoggii uu cirka isku shareeray uuna qarxay oo danbaska noqday, Maskiina uu ku dhex baaba'ay. Mar qudha ma aha ee waa tajruubad ay waayeelkeenu aad u wada og yihiin. Sida oo kale Qudunquutada ayaa dhagxaan lagaga gufeeyey ubad keedii, intay duushay ayaa ay caleemo iyo geedo yaryar dul-saartay dhagxantii. Cagidiiba cardaadiqaha ayaa ay dhagixii ka dhigtay. Xuunshaduna waa la mid oo waa ay taqaan geedaha ay qarxinta cadowga u adeegsato.

Waraabe-la-hadalka iyo Yaababka Dhirta

Odaygaasi waxa uu intaa ku daray, inay uga soo warrami jireen xoolaha ka luma iyo waxyaabo kale. Waxa uu se' gunaanadkii ii raaciyeey, inay ku badatay baryadii waraabayaashu, ka dib kolkuu muddo dheer duddada aqalka qarsoodi ugu tuuri jiray adhigiisa kiiyoo reerkana ka qarinaya. Dharaartii aan goostay in aan jaro xidhiidhka dhurwaaga ayaan tuuray caleentiisii iyo dhirtiisii. Xooristaa ka-dib codka dhurwaagu wax macno ah iyo faham midna ii ma samayn jirin ayaa uu si daacadnimo ah noogu xaqiijiyey. Waxaa caan ah in waraabuhu kolkuu reer xoolo kala cararo in ciddii baacsata ama eryata ay kufto oo uu geedo goosiga yaqaan. Mucjisoooyinka kale ee dhirta la iiga sheegay waxaa ka mid ah Caleentii Khashaafadda

noqonaysey. Tani na waa sheeko kale oo aan la kulmay ninkii dhaayaha saaray.

Waa Dagaalkii 1977-kii Jamhuuriyaddii Soomaalida iyo Itoobbiya dhex maray, waxa aan ku sugannahay kaymo jiq ah, hase-yeeshee waa aan feejannahay oo dhirta ayaa aan ku gabbanaynaa. Goor dhow lo'i ha soo marto, markii ba waxa aan ka fiirshey dhirta gadaasheedii, waxaa na toos u arkay hul-ku-jirtii iyo dhammaan calooshii iyo gudihii sac kasta. Waa aan rumaysan waayey, waa aan se' ku soo celceliyey. Dabadeed kolka aan indhihii oo qaawan ku fiirsha-na, waxa aan arkaya lo' caadi ah. Cajiib! Marka aan dhirta ku eegana waxaa ii muuqanaya uurkooda.

Sheekadan waxaa uu Murti- curiye Cismaan yidhi, dhaar iigu maray oday Soomaaliyeed oo ka tirsanaa ciidankii aaggaas waagaa ka dagaal galay. Dhir-yaqaanno badan ayaa aan ogeyn sirta geedaha oo ilaa 40,000 oo jaad ay ka badan yihiin kuweennu. Arrimahani waxa ay haystaan maragyo hubaalinaya.

Daaqa Riiqda

Waxaa dadkeennu ka dheregsan yahay, in ratiga baarqabka ahi kolkuu qooqo aanu wax badan daaqin. Waxaa kale oo la wada og yahay inuu karti iyo awood xad dhaaf ahba xilliyadaas yeesho. Waxaa aad loo aamminsan yahay inuu daaqa geedo riiq iyo awood lixaad lehba uu ka helo. Dad badan baa iyagoon macnihiisa aqoon iska dhaha, wuxuu daaqay "Cawtal gasiir", taas oo ay ka wadaan geed jira oo magacaas lihina ma jiro. Waxaa uun muhim ah in dhir gaar ah oo aan awrta lala aqoon in loo tirinayo, inuu ka helo awood badni iyo riiq dheeri uu daaqistii caadiga ahayd kaga kaftoomay.

Doorka Xabagta

Xabagtu waxay xilligan kaga qiimo sarrayaa suuqyada dunida shidaalka. Arrintani waa sir culus oo ay qariyaan dalalka wershadaha lihi. Tusaale ahaan; xabagta geedka Cadaadda ayaa aan looga maarmiin samaynta midabbada iyo weliba u adeegsiga walxaha qoyan iyo kuwa dareeraha leh, sida cadarrada, dawooyinka, khadka, iyo dhammaan midabbada. Xabagtan oo Soomaalidu hodon ku tahay, waxaa qiimo jaban kaga qaata dalalka Carbeed oo hadhow dib ugu sii dhoofsha caalamka wershadaha leh, waxa ayna sidaas ku qaadatay magaca "Xabagtii Carbeed" oo suuqyo door ah maanta looga yaqaan. Dalalka Angoola iyo Suudaan ayaa ka mid ah kuwa sida khibradda leh u dhaqda, dhaqaale lixaad lehna uga hela xabkaha.

Waxaa Xaqiiqo ah in Soomaalida ay ka badan yihiin qashinka xoolaha nool Sida: Haragga, Dhogorta, Lafaha, Ilkaha iyo Xubnaha la tuuro oo idil oo mid walba gaarkiisa looga farsameeyo alaaboooyin iyo agabyo qaali ah. Sida oo kale diirka khudradda oo qudha ayaa laga sameeyaa Hu' Gogol iyo waxyaabo kale, waxaa na yaab leh findhicilka in Soomaalidu ay ka soo gadato Shiinaha. Intaa qudha ma ah, ee waa faro badan yihiin sirta khayraadka geyigeennu, bal se' kolka hore waa in aqoon loo yeesho nooc walba iyo wax-tarkiisa.

MEESIYADA XOOLAHAA

Nimcooleyda Rabbi inagu galladay ama xoolaha nool ee aynu dhaqano ayaa ah kuwo kaalin sare ku leh dhaqaalaha iyo nolosha ummaddan. Haddaba meesiyada ay u kala baxaan waxaa ay kala yihiin:

- **Ishin:** waxaa la isku yidhaahdaa Geela iyo Lo'da.
- **Adhi:** waxaa la isku yidhaahdaa Riyaha iyo Idaha.
- **Gammaan:** waxaa la isku yidhaahdaa Fardaha iyo Dameeraha.

Haddaba marka aan eegno marxaladaha iyo magacyada koritaaankooda, ayaa waxa ay kala yihiin sidan soo socota:

Riyaha ayaa dhala Waxar iyo Orgi. Labadani marka ay kobcaan waxaa la isku dhahaa Ugeyb. Waxarta ayaa korta, dabadeedna qaadata magaca Ceesaan, marka ay weynaata na waxa ay noqota Ri'. Orgigu kolkuu weynaado waxaa loogu yeedhaa Sogob.

Idaha ayaa waxa ay dhalaan Nayl iyo Wan. Marka ay kobcaan, waxaa la isku dhahaa Baraar. Naysha ayaa u korta magaca Sabeen, dabeedna noqota Lax. Wanku marka uu waynaado waxaa la dhahaa Sogob.

Lo'du waxa ay dhashaa Weyl iyo Dibi. Kolka ay caano-days noqdaan waxaa la yidhaahdaa Aalo. Weysha ayaa u sii korta magaca Qaalin, ka gadaalna gaadha magaca Sac.

Geela ayaa dhala Nirig iyo Awr (Rati), kolka ay kobcaan waxaa la isku yidhaahdaa Aaran. Nirigta ayaa u sii korta magaca Qaalin, dabeetana noqota Hal.

Dhanka xeraadka xoolaha, Geela marka uu xerraadka yahay waxaa la dhahaa Harwayn. Lo'du marka ay xerraadka

tahay waxaa la dhahaa Bulsho. Adhiga marka uu xerraadka yahay waxaa la dhahaa Adhi-xer.

Gamaanka dhashooda yar yar waxaa la kala yidhaahdaa. Booldhay oo faraska yar ah, marka uu kora na waxaa la yidhaahdaa Darmaan, dabeedna Geenyo oo dheddig iyo lab ah. Faraska weyn waxaa la yidhaa Senge. Qayl ayaa la dhahaa Dameerka yar, marka uu sii kora na Burris, ka gadaalna Dameer. Soomaalidii hore aad umay jeclayn dameeraha, bal se' waxa ay si weyn u qiimayn jireen fardaha.

Dhanka kale, kolka laga hadlayo dareenka xoolahan ayaa loo adeegsadaa magacyo kala gedisan, waxaa na la kala dhahaa:

- Hasha kolka awrka dareen u galoo waxaa loo yaqaan *Abasax*
- Ri'dana dareenkeedu waa *Orgood*
- Lax-da dareenka waxaa la yidhaahdaa *Osoolan*
- Geenyada waxaa dareenkeeda la dhahaa *Beydalan*
- Wanka waxaa loo yaqaan *Tallaabid*
- Orgigu waa *Orgeyn*
- Dibiga waxaa loogu yeedhaa *Oofid*
- Faraska ama Dameerkunaa waa *Kudid*.

Xagga Sidka

Adhigu waxa uu ilmaha uurka ku sidaa shan bilood. Lo'da iyo gammaankuna waa min sagaal bilood, halka geelu uu ka qaado laba iyo toban ama saddex iyo toban bilood. Kolka adhigu gaadho boqol neef waxaa la dhahaa waa tiro, geelana kadin, lo'dana waa fadhi. Fardaha ayaa kolka ay labaatan ilaa tiro ka badan noqdaan loogu yeedhaa magaca wegen. Kolka carshintu xumaato adhiga waa la kala soocaa, oo waxaa labadan meesi (Riyaha iyo Idaha) loo kala raraa mid walba deegaan ku habboon daaqiisa. Taasna waxaa loo yaqaan xabawar. Ishinka waxaa laga kexeeyaa degmada

reerka ama guryuhu yihiin, waxaa na laga reebaa neefaf irmaan oo qoysku maalo (Raas-u-maal). Inta kale deegaanno fog fog oo daaqooda loogu xisho ayaa loo xerriyaa, waxaa na loogu yeedhaa xer. Waxaa dhici jirtey kolka reerku dego meelo daaq habboon, bal se' ka durugsan ceelsha biyaha, waxaa xilliyada qaar loo socon jirey biyaha tahan aad u durugsan oo habeen ama labo habeen loo dhaxo, dhixiddaa guriga iyo ceelka dhexdooda ah ayaa la yidhaahdaa guul ama labo-guul haddii labo habeen dhixiddu noqoto. Soomaalidu neefka dheddig iska ma gaddo, haddii aan duruuf weyni ku kallifin. Qoodha ayaa la iibsadaa; orgida korran ee iib-galka ah ayaa loo yaqaan Jar, halka wananka na la yidhaahdo Ahmin, ishinku na waa Ba'nan. Ganacsiga xoolaha nool ayaa ilaa maanta (gudo iyo dibadba) dadkeenna u ah isha dhaqaale ee ugu muhimsan.

Midabada Fardaha

Farduhu waxa ay leeyihii midabbo qurxoon oo Rabbi ku galladay. Soomaalidu waxa ay u kala yaqaaniin oo isla aqoonsadeen magacyo ay ka mid yihiin kuwan soo socda:

Ashkir: waa midab dahabi ah oo oogada, jilbaha iyo guudkaba oo dhan waa midab cas oo dhalaala.

Baroor: kani waa afar midable, kolba neefkiisu xagga da'da ayaa uu isla beddelaa. Marka uu dhasho ilaa iyo labo jirka waxa uu leeyahay midab madow, kolka uu gaadho lix sano wuxuu isu beddelaa caddaan. Siddeed ilaa sagaal jir kolkuu noqdo farasku wuxuu yeeshaa baro-baro madaw ama casaan ah. Farda-yaqaannadu waxa ay sheegeen in baroorku ilaa toddobo goor is rogrogoo xagga midabka. Astaanta ugu danbaysa ee Baroorku waa afka oo gordanaada ama deeb ku yeesha, inta indhaha ka horraysa. Ka-dib marka ay dhogortu ka duusho ayaa uu jilif madow

ku yeeshaa. Baroorka waxaa loogu yeedhaa dhawr magac kuwaas oo ah Afar-midable, Ubaxle, Baroor, Boqorka fardaha iyo Baal-goray Haldhaale.

Bullaale: waa midab caddaan madow isku balayaxsan oo sii kala xiisan(dedan). Jillbaha iyo guudkuba waa madaw yahay.

Qaaje: waa midab caddaan badhax la' ah. Faraskan ilaa baalasha iyo xirribaha indhaha ayaa cad, is ma na rogrogoo midabkani.

Caynab: waa midab madow, inta badanna waa madaw sugul ah ama madaw gubad, is ma na bedbeddelo.

Xmar: waxa uu noqdaa labo nooc oo kala; nooc midabkiisu yahay xamar-guduud tikh ah iyo nooc xamar-cas yara balayaxsan. guduud ah oo saafi ah, labadani waxa ay madow ku yeeshaan dhegaha, miskaha iyo jilbahaba.

Bood: waa faraska midabkiisu yahay cadays-cadays.

Miid: waa nooc nadir ah, khubarada ruugcaddaaga farduhu waxa ay sheegaan in jaadkani uu ka dhasho 7da midabba. Dhogor noqota xasaw dhalaal ah baa neefkaasi gaar ahaan u yeeshaa. Ruug caddaayada ku xeel dheer dhaqanka iyo aqoonta sooyaalka Fardaha ee waayeelka Soomaaliyed ah, waxa ay qireen in miidku yahay neef gaar ah oo qarnigii ama qarni badhkiisba mid gaar ahi uu degmooyin iska dhan ka dhasho. Noocan miidka ahi waa mucjiso iyo mar-la-arag aan si caadi ah u tirsanayn.

MAGACYADA XAYAWAANKA

Ugaadha

Ugaadha oo ka mid ah naflayda aadmigu hilibkeeda cuno, ayaa misa na leh qurruux iyo weliba dheelli-tirka bey'adda Rabbaaniga ah. In kasta oo ugaadhu ka hayaami jirtey gobollada qaar, burburkiina tiro lixaad lihi ay carrigeenna ka firxatay, haddana waxaa kamid ah ugaadheenna kuwan soo socda:

- Bakayle
- Sagaaro
- Qusley
- Bacayr
- Deero
- Calakud
- Cawl
- Daba-taag
- Garanuug
- Biciid
- Goodir
- Gunburi
- Gisi
- Farow
- Siig
- Geri iyo kuwo kale.

Magacyada Labka Iyo Dheddigga Ee Ugaadha iyo Dugaagga

Galladaha Rabbi ku mannaystay geyiga Soomaaliyeed waxa mudnaan lagu mahad-naqo ah in bilicda iyo isu-dheelli-tirka Rabbaaniga ah aynu ku hananno noolayaal aad u noocyo badan, kuwaas kala baaxad, kala bey'ad iyo kala bili ah. Hadda ba ugaadha iyo dugaagga oo badi duur-joogta aan dadka la barada ahayn, ayaa ay aqoon yaabab iyo baaxadba leh u lahaayeen Soomaalidii hore. Waa arrin kuuni mudan oo ka marag-kacaysa tijaabooyinka iyo aqoon-baadhisaha ay awoowayaasheen ku kala barteen kun a kala asteysteen wax kasta iyo jire walba oo sabadooda ku uuman. Bal u fiirso magac-bixinta ay ilaa lab iyo dheddig ugu kala suntadeen nafleydaas in badan ay dadka naftooda halis ku tahay sida dugaagga oo kale. Bal imminka dheeho magacyada labka iyo dheddigga ee Soomaaliyeed ee hoos ku taxan, waa na teyiiso gaarnimo oo hormuudnimo oo ku tirsan dhaxalka mugga leh ee aan haysanno.

Ugaadha iyo Jaadadkeeda

Ugaadhu sideedaba ma durrayso dadka, sida oo kale waa laba dheefoodle oo qurruux iyo quudba inoo leh. Dhogorta, hargaha, geesaha iyo qaybo doora oo kala duwan oo faa'idooyin xirfad iyo xarragaba ayaa farsamayn ka dib aan u intifaacsan karnaa. Ugaadha waxaa loo kala qaybiyaa labo qaybood kuwaas oo kala ah ishin iyo yaris.

Maroodi

Lab: Arbe; Bowr; Qoraaje; Aaraaye

Dheddig: Qalanjo; Goso;

Dhal: Uunfannays; Boojay

Geri

Lab: Gurraanti

Dheddig: Heejo-qama-reeba

Gooddir

Gooddirku waxaa uu u qaybsamaa labo nooc oo kala ah
jaad ishin ah iyo jaad yaris ah

Gooddirkka Ishinka ah

Lab: Qoriyaale; Sanqatab

Dheddig: Adeeryo Caarrey; Gaadeero

Gooddirkka Yarista ah

Lab: Gooddir Caarre; Darcad; Darraad

Dheddig: Adeeryo; Gaadeero

Biciidka

Lab: Saryan

Dheddig: Gosol

Garantuug

Lab: Liig

Dheddig: Tiingaax; Tengaa

Dhasha yar: Callaydh

Dhal: Maaqul

248 Daah-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)

Cawl

Lab: Jaxeedh

Dheddig: Masaal

Deero

Lab: Deer

Dheddig: Deero

Dhal: Dhegcas

Sagaaro

Sagaarada waxaa guud ahaan loo kala qaybiyaa afar nooc,
kuwaas oo kala ah.

1- Guuyo

2- Qusley

3- Golcas

4- Majo-cas

Lab: Atoor

Dheddig: Yac

Dhal: Biiq; Jillin Sagaaro; Jiis

Gorayo

Lab: Haldhaa; Goray

Dheddig: Booso; Gorayo Cawl

Dhal: Warriille; Camaarre

Habar-dugaag

Sida dalalka kaleba Rabbi ugu uumay nafleey jaadad leh ayaa dhulkeenna waxaa ku nool bahalo kaynta gala oo loo yaqaan habar-dugaag ama dugaag. Wuxuu ay magacan kula bexseen, iyaga oo cuna naflayda kale, sida xoolaha iyo ugaadha. Kuwa maanta ku dhaqan Arligeenna waxaa kamid ah:

- Libaax
- Dhurwaa, Waraabe
- Shabeel
- Harim cad
- Guduudane
- Jiifaa
- Yeey
- Gorda-shabeel
- Dhulukh-dhaalukh
- Dhidar; Is-malliig
- Caal-madoobe
- Weer; Weere
- Weer-dawac
- Golli
- Dawaco; Aar goonle
- Soo-ma-jeeste
- Roor
- Daba Caddeeye

Dugaagga

Dugaaggu waxa uu isugu jiraa qaar hilib cunaa ah oo aan caws iyo caleen daaqin iyo dar daaqueen iyo hilib-diirtaa ba ah. Labada jaadba waa laga helaa geyigeenna.

Libaax

- Lab: Aar; Gaanni; Gucumaale
- Dheddig: Gool; Barambarqo
- Dhal: Cagabaruur

Dhurwaa

- Lab: Waraabe
- Dheddig: Candho-dheer
- Dhal: Wishiir

Shabeel

- Lab: Aareeye; Ogobbe; Arbe
- Dheddig: Libso

Dawaco

- Lab: Dawac
- Dheddig: Huryo

Daanyeer

- Lab: Coombir; Yakoor; Buxuur
- Dheddig: Saayo
- Dhal: Jambiiq

Noole Kale

Waxaa jira noolayaal daaqa, hilibkana aan cunin, iyaga laftoodana aan hilibkooda la cunin. Kuwan oo yar-yar iyo waaweynba leh waxaa ka mid ah:

- Walo
- Walo-tig
- Jiir
- Diin
- Daba-gaalle
- Soongur
- Shurunshuur
- Koroow
- Daayeer
- Doofaar
- Qarandi
- Bahal-higlo
- Jeer
- Wiyil
- Maroodi iyo
- Caano-qub oo ay dadka qaar qashaan.

Waxaa jira xayawaan dadka la nool oo dab-joog loo yaqaan, waxaa na ka mid ah bisadda iyo eyga. Bal u fiirso magacyada bisadda ay Soomaalidu u taqaan: Bisad, Dinnad, Mukulaal iyo Yaanyuur. Labkeedana waxaa loo yaqaan Curri.

Shimbiraha

Shimbiraha ku dhaqan geyiga Soomaaliyeed waxaa lagu qiyaasaa ilaa 25,000 oo Jaad. Waxaa noo suurto gashay in aan helno ilaa 30 iyo dhawr nooc magacyadood. Waxayna kala yihiin :

- *Yaryaro*
- *Deyn-gurato*
- *Shinbir-caanood*
- *Habas; Ugubi*
- *Qoolley; Muurro*
- *Huryo*
- *Jirri*
- *Huryo-madow*
- *Faqow (tani koox koox bay isu raacdaa)*
- *Xidinxiidto*
- *Xamaam*
- *Xaydho-xad; Xaydh-gurato; Dhako-cad; Food-cad*
- *Jugley*
- *Fiin*
- *Galow*
- *Ciyow*
- *Qudun-quudto*
- *Loxoddo-goys*
- *Guumeys*
- *Fiidmeer*
- *Kabti-wiille; Digirin*
- *Wara-dhaa-dhaa*
- *Haad-ka-dag; Dabbaare*
- *Galaydh*
- *Guuguule*
- *Shinbir-libaax*
- *Xuur*
- *Boolo-boolo*
- *Salamadhle*
- *Cali-gobyahan*
- *Dafa*
- *Cantalyaa; Qalowle*

Xammaarato

Xammaaratadu waa bahal hoose, kuwaas aan ka sinayn baaxadda koreed, qarada, lixaadka, bidhaanta iyo midabkaba. Xammaaratadu waxa ay u qaybsantaa labadan nooc ee hoos ku qoran.

Xammaarato Lugo leh

Waxaa jira nafleey dhulka ku dhaqan oo Ilaahay addimmo u sameeyey, isla markaa na beerka ku socda, kuwaas oo yaryar u badan, qaar roon-roonna ay ku jiraan. Waxaa ka mid ah:

- *Siilaanyo*
- *Qorrato*
- *Goodaaddo*
- *Mulac*
- *Fadhanfadhl*
- *Malow*
- *Ammuur*
- *Roor*
- *Isxabaal*
- *Caasha-badhi*
- *Geel-ka-cabaadis*
- *Musa-cagaley; Abeeso lugaley*
- *Yixaas iyo kuwo kale.*

Xammaarato Aan Lugo Lahayn

Kuwani waa halis, badina dadka ayaa ay qaniinaan, waa na bahalo sunta iyo arammidoodaba looo dhinto. Waxaa ka mid ah:

- *Subxaanyo (iyadu dadka ma qaniinto sunna ma leh)*
- *Wiriq*
- *Mas oo u kala baxa: Mas-cad iyo Mas-guduud*
- *Abeeso*
- *Jilbis; Halaq*
- *Gungume oo dhawr jaad noqda*
- *Abris*
- *Daleel-jiif*
- *Haarrey*
- *Mas-duulaa; Gungume-duulaa*
- *Jebiso iyo kuwo kale*

Cayayaan

Waxaa jira noole yar-yar oo loo yaqaan cayayaan, waxa ay leeyihiin qaar duula sida:

- *Balan-baalis*
- *Ajax*
- *Kobbojaa*
- *Shinni*
- *Qaangaanni*
- *Xaydha-weyn*
- *Ayeyo-lug-dheer*
- *Jiiqjiifle*
- *Geesoole*
- *Baranbaro*
- *Jirriqaa*
- *Dooryaan*
- *Duqsi*
- *Duqsi-qardane*
- *Dhuug*
- *Takar*

- *Tooma-takar*
- *Gaaraa-bidhaan; Gaaraa-bidhood*
- *Dhurde*
- *Dhurde-weyne; Muuse-qar-weyn*
- *Jinac*
- *Kaneeco*
- *Gendi*
- *Mayoonge*
- *Dibirlax*
- *Shuqube*
- *Booli-barooro iyo kuwo kale.*

Waxaa jira noole aan wax ba dhabin oo yar-yar isla markaa na aan duulin waxaa ka mid ah:

- *Dhuxun-ku-reeb*
- *Qudhaanjo oo dhawr nooc ah sida:*
- *Qudhaanjo-madow*
- *Qudhaanjo-cas*
- *Macaan-jecel iyo*
- *Cawo-gud.*
- *Aboor*
- *Qorrax-joog*
- *Bacow*
- *Dhabcad iyo kuwo kale.*

Waxaa jira nafley yar-yar oo Soomaalida aan aad loo la wadaagin, kuwaas oo ay ka mid yihiin:

- *Roob-la-dhac*
- *Xaaxeeyo*
- *Rah*
- *Dameer*
- *Buuryo-goys*

256 Daah-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)

- *Dalan-doolli*
- *Ursato*
- *Hangaraarac*
- *Dirindiir oo dhawr jaad yeelata.*

Dulinka

Waxaa jira noole yar-yar oo xoolaha iyo dadkaba dhiba loo na yaqaan dulin, waxaa na ka mid ah:

- *Qaniin oo dhawr jaad yeesha*
- *Gafane*
- *Garab-cad*
- *Garan-goorri*
- *Shilin-cas*
- *Shilin-jiir*
- *Kudkude*
- *Dhamiinjo*
- *Injir*
- *Kutaan*
- *Takfi; Booddo*
- *Huunyo iyo kuwo kale.*

Waxaa jira bahalka la yidhaahdo dib-qallooc oo aad u yar, laakiin qaniina dadka, kaas oo sunna leh, iyo kuwo yar-yar oo kale oo aan waxba dhibin sida:

- *Oday-geelii-ba'ay; Geb-geble*
- *Caaro*
- *Caaro-madow iyo kuwo kale.*

TILMAAMAHQAARKOOD

Afkeennu wuxuu hodan u yahay sida dalkeennu hodanka u yahay oo kale. Erayada faraha badan ee jiraa waxay muujiyaan jiritaannadii erayadaas iyo magacyadaas lahaa. Kolkaa iyadoo ay adag tahay in meel lagu soo wada ururiyo sifooyinka ama tilmaamaha idilkood;bal aynnu qaar ka soo qaadanno. Waa erayo isu dhiganno ah oo mid wal aynnu raacinayno ku la micne ah ama aad ugu dhaw. Akhristoow isla buuggeennan ayaad ka helaysaa,erayo isu dhigma oo dhadhankiyo macnahana is ageeya, kuwaas oo hai-ku-dhegga ah lammaanaha isku qobtolan aad ka dheehan karaysid, walaw xagga xarfaha isku sii taxmi kara diiradda lagu saaray. Qurrux ayaa waxaa kale oo la mid ah Bilic, Dheg, Dhaban gaar ahaanna xagga haweenka. Aan si isku xidhiidhsan isugu xejinno tilmaamaha is leh:

- *Ka helid, U-bogid, La-dhacid.*
- *Jacayl, Gacalo, Majeerasho.*
- *Hilow, Boholyoow, U jeelid ikk.*
- *Rayrayn, Riyaaq, Farkad.*
- *Yuhuun, Naallo, Rajo, Quuddarrayn.*
- *Oddoros, Hilaad, Saadaal.*
- *Wacan, San, Suubban, Cudloon, Toobboon, Wanaagsan, Habboon, Qumman, Hagaagsan, Fiican.*
- *Yaab, Fajac, amakaag, Ashqaraar.*
- *Argagax, Anfariir, sas.*
- *Ayni, Asaag, Fil, Fac, Da', Gedo, Kacaan.*
- *Weyn, Roon (Badnaan)*
- *Run, Dhab, Xaqiq, Hubaal.*
- *Tab, Tadab, Ged.*
- *Hab, Hannaan, Qaab.*

- *Kaftan, Jareexo, Xifaale, Kajin.*
- *Madadaalo, Maawelo, Haasaawe.*
- *Cayaar, Dheel, Madaddaalo.*
- *Maad, Shaactiro, Majaajillo.*
- *Qab, Kibir, Isla-weyni, Is-abbokorin.*
- *Yasid, Yaraysi, Xaqiraad, Shuqa-yaraysi.*
- *Han, Damac, Yool, Himilo.*
- *Masabbide, Hafar, Nabid, Been abuur.*
- *Darro, Xumaan, Yaraan, La'aan, Beelid, Gabid, seegid.*
- *Taageero, Taakulo, Caawimo, Hiil.*
- *Toogo, Miilo, Moogo, Kal, Meerto, Mar, Waaddo.*
- *Rabid, Fadid, Doonid.*
- *Raadin, doonid, Goobid, Jirin.*
- *Ilaalin, Jirid, DHawrid, Raacid.*
- *Cadho, Xanaaq, Umal, Camal.*
- *Canaan, Guul guul, Xaar xaaro.*
- *Caafimaad, Fayo, Bedqab, Saxo.*
- *Jirro, Xanuun, Bugto, Cudur, Taws.*
- *Geeri, Dhimasho, Had, Wed, Allaysi, Bixid. Wixii aan dad ahaynna Bakhti ayaa loo adeegsadaa.*
- *Aasid, Xabaalid, Duugid.*
- *Xawaal, Xabaal, Qabri ama Qabuur, Iil, Bud, Loxod.*
- *Caato, Weyd, Doon, Ruqo.*
- *Cayil, Buurni, Naaxid, Baruur lahaan.*
- *Daal, Noog, Galangalcow.*
- *Illow, Hilmaan, Liqid.*
- *Dhaaxa, Aalaa, Badiyaa.*
- *Qadhadheeti, Qaaf, Madax, culustaanyo, Maqaawiir, Guurti, Waayeel, Waxgarad, Odayo.*
- *Hanti, Maal, Xoolo, Duunyo, Adduun.*

Waxaa kale oo afkeenna laga heli karaa tobonnaan iyo tobannaan kale.

JAADADKA SUUGAANTA

Suugaanta Soomaalidu waa midda ugu hodonsan idilkiisba aadmiga, waayo? Waxa ay leedahay qaybo iyo jaadad aad u faro badan. Dadyowga kale ee dunida badiyaa suugaantoodu kama badato labo ilaa saddex nooc amaba dhawr jaad oo kooban. Heesta oo keliya ayaa Soomaalidu tobonnaan jaad oo kala duwan ugu maansootaa. Heesta jiibta iyo jaanta leh ka sokow waxaa jira hees hawleedyo aad iyo aad u noocyoo badan. Xataa midda cayaaraha ayaa aan ilaa haatan la koobi karin. Bal aan aragno jaadadka suugaanteenna.

- *Balwo (Hirwo)*
- *Buraanbur*
- *Jacbur*
- *Jiifto*
- *Sitaad*
- *Saar*
- *Shirib*
- *Dhaanto*
- *Gabay*
- *Geeraar*
- *Guurow*
- *Masaf*
- *Maanso*
- *Maanyo*
- *Wilgo*
- *Hees iyo*
- *Heello.*

Waxaa kale oo jira ayniyo suugaaneed oo murtidu ka mid tahay sida : Sarbeebta, Maahmaahda, Hal-ku-dhegga IKK. Heelladu waxa ay inoo bilaabantay 1940-aadkii waxaa na magaaloooyinka waqooyiga ka horseeday Alle ha u naxariistee Abwaankii caanka ahaa ee Diiriye Faarax Cabdi Cumar (Baalbaal) iyo jaallayaashiis, iyada oo ay ka sii hor bilaabeen Balwada ama Hirwada. Midda leh dananka ama muusiga ayaa heello ah dhab ahaantii, walow dadkeennu ay badi ku gefaan jaadadka suugaanta, oo xitaa murti kasta oo hab la dhac ama qaafiyad leh ay dad badani gabay uun iska dhahaan.

HAL KU DHEGYO IYO MAAHMAAHYO CUSUB

Murtidu waa halbawlaho iyo mucda qiimaha af kasta. Waa erayo kooban oo dhaxalgal ah qarniyo iyo jiilal aad u kala xilliyo fogna ay isu tebiyaan. Xikmadda qoom walba ayaa laga dheehdaa heerka aqoontooda iyo xeeldheerida kasmadooda. Haddaba inkasta oo qof wal oo afkan yaqaani yihiinsan yahay oo uu arki karo qaninimada iyo madh weynida Rabbi ku mannaystay, misa na dad badan baa qaba in jiilasha Soomaaliyeed ee waayahan magaaloo yinka loo batay ayan awood u lahayn curinta ama tajriibinta murti meel mar ah oo maan-galna noqon karta. Walaw sida tiraabta murtiyeed ee la kala dheegeetaba badideeda aan la aqoon ninkii bixiyey, sida ay ku baxday iyo waageediiba, hadda na waxaa caan baxday maahmaahda dhahda: **Ragna waa raggii hore, hadalna waa intuu yidhi.** In Odhaahdani ammin dhexe ay shaac baxday ayaa uun baa muuqata, inkasta oo horraanta la tixraacayo lafteeeda aan cidina si cad u qeexi karin.

Si kasta ha ahaatee, waa dhab in awoowayaashii fogaa ee afkan sii tarmiyey ay aad u xirrib iyo xikmad badnaayeen, taddawurkii taxnaa iyo waayihii is beddelayeyna qiimo iyo qummanaan badan baa inaga soo gaadhey. Shaki la' in qoraal li'ida oo annaga xilliyo dhexe uun nala ahna in suugaan iyo murti badanba ay iisheen oo ay inaga lumeen. balse waa inaan qirno in maahmaaho iyo halkudhegyo gurracanna laga helayo xikmadaha aynu dhaxalnay. Hawraaraha murtiyeed ee qaarkood Qur'aanka lid ku yihiin, in jiilashanina ay kaalin ka geystaan oo wixii qaldan si qumman loo dooriyo gef ma aha. Odhaahda tiraahda "*Rag ciil cadaab ka dooray*", anigu waxa aan ku

beddeley "Caaq baa ciil iyo cadaab sima". Odhaaho kolkol beenta dhiirriyana waxa aan barbar-dhigay oo ku buriyey, hal ku dheggan ah: "Beeni waa hooyada xumaha".

Sidaas oo kale ayaa murti dhaadhiyada maanta iyo abwaannada berriba xil uga saaran yahay curinta tixo, maahmaaho iyo halqabsiyo cusub oo cayiliya xikmadihii awoowayaal, isla markaa na hor-u-kaca iyo koboca aqooneed in xus iyo xusuus xikmadeed laga bidhaamiyaa aad bay muhim u tahay. Sababahaas iyo dareen samo iyo ajar doon ayaa igu xanbaaray, bal in aan isku daygaas ficol u beddelo. Haatan waa kuwa ku horyaalla qaar ka mid ah, halqabsiyadii iga soo maaxdey, tii oo illowshaha aakhiro ee xikmadda aadmigaba ku yarna aan xisaabta ku daray. Ogsoonoow akhriste, in murtidii hore lafteeda ay ku jiraan hawraaro xitaa aayado Rabbi turjumaddooda leh amaba xadiisyo Rasuul (waayo xoog u durugsan iyo dar qarniyo soo yiil iyo kuwo islaamnimada ka dib ku arooraba).

Maahmaahyo

Bal aan qiro iyadana, inaan odhaahdayda u bandhigay jaallayaal aan garasho, gu'-weyni iyo aqoon bidba ugu xishay, aanna ayidaad iyo ammaanba kala kulmay. Weli uma jeedo faan iyo tookh midna, bal se' waa uun soo gudbin inta af Soomaaliga ku hadasha marti u ah, Haddii loo bogona iyada oo gees walba lagu wadaagay ayaa ay ku aqbali ama xaashida lagu qoray bay ku engagi. Suugaanta oo murtiduna ku jirto, waa khayraad ummaddu wadaagto, Ilahna khayr aad u badan oo uu isagu cidduu doono siiyo buu xikmadda ku qeexay. Bal hadda dheeho maahmaah ama hal ku dheg jaad ay noqdaanba odhaahihii aan idhi:

• **Ninku waa carrabkiisa.**

• **Aar gooste ammaan seeg.**

- *Intaad bashar been ku raalli-gelin lahayd, Rabbi run ku raalli geli.*
- *Xin rag waxaa u liita hebel ila nac.*
- *Aayatiin waa Aakhiro.*
- *Dadku waa qof qof qabiilkuna waysku garasho.*
- *Aan kala garanno qofka iyo waxa ka sokeeyya.
(waxa ka sokeeyya, waxaa loola jeedaa, hugiisa, hantidiisa ama xilkiisa).*
- *Ha dilin ubadkee debec wax ugu sheeg.*
- *Dan aan janno lagu darini waa dayow.*
- *Caddaalad baa dadka deeqdee, qabyaaladdu way dumisaa.*
- *Mid aan naxariisan looma naxariisto.*
- *Aayad diid waa Alle diid.*
- *Ha baryin aadmigoo kugu nacee, bari Ilaah oo kuugu boga.*
- *Haween waa u samir ama ka samir.*
- *Wax aad adba diiddey asaaggaana ka daa.*
- *Waalid caasi waa Rabbi caasi.*
- *Iimaanku waa aqoone afka maaha.*
- *Dadku dhammaan waa wada wax garad; waxse la kala yahay wax san garad iyo wax xun garad.*
- *Dadku waa wada ingarad, waxse la kala yahay indheer garad iyo indhow garad.*
- *Dariiq wax u liita dulli if iyo dab aakhiro.*
- *Deeqsi waa geesi,dhabcaalna waa file.*
- *Laba wajiile isagaa is lumiyey.*
- *Caaq baa ciil iyo cadaab sima.*
- *Maanku waa qalbiga.*
- *Soomaali waa wada sokeeye.*
- *Muslinba shisheeye ma leh.*
- *Beeni waa hooyada xumaha.*
- *Xaq Rabbi uun buu ka yimaaddaa.*
- *Sed-raace samaan ma leh.*

- *Adduun raace aakhiro hoog.*
- *Noloshu waa nabadda.*
- *Xogi waa xoog xaqaaana u mudan.*
- *Indheergarad waa ka aayihiiisa aakhiro ogsoon.*
- *Dadka waxaa runta ka indhasaaba rabiddooda.*
- *Guul kastaa ba waxa ay le'eg tahay samirkeeda.*

Googaalaysi Cusub

- Durdur aan la daryeelin?
Waa Macallinka
- Mid dhiggiis kuman dhaama?
Waa leylatul qadriga
- Wax midho leh,oo magac leh oo aan muuqan?
Waa Hadalka
- Dhardhaar aan dhulka oollin?
Waa sallada Faraska.
- Wax bed leh oo bado leh oon been sheegin?
Waa Kombiyuutarka.
- Wadaan aan wabxahaynin?
Waa Caloosha.
- Wax dabran oo dooxan oo daaqa?
Waa Maqaska.
- Gabadh cas oo loo wada guntado?
Waa Qorraxda.
- DHuuni aan dhadhamaynin?
Waa Hawada.
- Kun shirisoo koow ka raacdo?
Waa Gabadha.
- Shan aad siddid oo ku sida?
Waa Shanta dareeme.
- Nin dhimman oo dhan oo dhaqanaaya?
Waa Qaadwalaha.
- Adoo fadhiyoo fogadaa?

Waa gaadiid raacid.

- Wax gaban ah oo guux leh oo guri kale gaadha?
Waa Moobaylka (Koor).
- Quudka aan la quudan?
Waa korontada.
- Xamagga lagula led?
Waa Hargabka ama dureyga.
- Sun aan laga sarriigan?
Waa Dawada.
- Ma dhammaade aan laga dhergeyn?
Waa Cilmiga.
- Dhego aan wax maqlayn iyo dhaayo aan wax arkayn?
Waa Jaahilka.
- Rabrab raandhiis leh?
Waa Sariirta.
- Iftiin dad arkaayo asaan dad arkaynin?
Waa Qur'aanka.
- Xabaal xeradaada taal?
Waa sawirrada iyo codadka dadkii dhintay.
- Qodax ku muddoo kuu miciin ah?
Waa Irbadda Daweynta.
- La hadhsade ku leefa?
Waa Koofiyadda.
- Buur buur saran oo boqol jaad ah?
Guryaha dabaqyada ah.
- Bohol dooranoo berrinnada ku negi?
Waa Musquusha.
- Xiidmo aan laga xishoon?
Waa Baastada.
- Balballaadhanee bidhaan qaad?
Waa Buugga
- Wax raad leh oo ku raaca oon kugu raagin?
Waa Lacagta.
- Daaco aan la diidin?

266. *Daah-furrada Murti-curiye Cismaan Cabdinuur (Khaliifka)*

Tallaagadda ama qaboojiyyaha.

- *Gaaraabidhaan gurigaaga yaal?*

Waa Nalka.

Wiil darban oo deyran oo wada deela?

Waa Isha.

Xus Muuneed

Beryihii badnaa ee saddex iyo labaatanka gu' gaadheyay ee aan ku foognaa ururinta, miiridda, afluxinta iyo kala-wada astaynta daraasadaha dhiganahan ku yaal. Wuxuu aan gargaarka Weynaheen ka sokow garab iyo gacanba ka heleyay gacal, ehel iyo asxaab fara badan, kuwaas oo meelo iyo marmar kala duwan igu anfacayey, iyada oo siyaabo kala dheefsi geddisan ii kala-wada barbar taagnaa. In kasta oo ay yihiin dad badan oo badidoodu ayan xitaa isba aqoon. Waxaa se' ku jira xubno si joogta ah ii taakulaynayey xilliyo fara badan. Haddaba dadkan oo badidoodu maanta nool yihiin, waxa aan ugu abaal qirayaan hurriinnadii kala heerarka ah oo ay ii kala-wada hibaynayeen. Hal-ku-dheggan ah xus muuneed sida muuqata, waxaa uu tibaaxayaa xus iyo muuno waxa uu na noqonayaa xuskii muunaynta ama ba xusiddii muunada ahayd, ama muunada lahayd. Waxa ay iigu kala wada deequeen hantiyo isugu kala-wada jira: dhaqaale, qalab, aqoon, talo, dhiirrigalin, ka-xilfurasho, dammaanad qaad, waqtii, hiil, hagid, nasteeexayn, cid-ku-xidhid, tilmaamid, dekomentiyo, dhiganayaal, qormooyin, gaadiid, weji, iyo waliba hoo' iyo hibayn oo ayni walba oo naxariis, tudhaal iyo taageeroba ah. Haddii aad tahay mid abaalladan wax ka geystay wayahaas, hase-yeeshee aad magacaaga ka waydid taxan, macnuhu ma aha masuug iyo quudhi-waa midkood na, bal se' illowshiyuhu waa waslad ku dhix beeran aadmiga. Taxakan hoose waxaa baasha hore ku yaal magaca abaal galayaasha, tii oo ay hareer taal halka uu deggan yahay. Ugu dambayn aniga oo dheeganaya tix uu abwaan Soomaaliyed oo hore u yidhi, waxa aan leeyahay:

- + Abaal bur ah abaal badh ah abaal buriyo dheeraad ah
- + Ninba kiisa kaan ugu beddeli beerka ka ogsooni

Abaal-galahaa**Halka Uu Joogo**

Cumar Xaashi Cabdalle	Kanada
Xasan Guhaad Xaaji Axmed	Kanada
Faadumo Abshir Kaarshe	Alle ha u naxariisto
Cabdullaahi Daahir Cilmi	Garoowe
Pro. Yuusuf Maxamed Xayd	Maraykanka
Cabdirashiid M. Xaashi (Duqa)	Kanada
Maxamed-carab Falaxfalax	Alle ha u naxariisto
Maxamed Xasan Cali (Weji)	Hargeysa
Yuusuf-garaad Cumar Axmed	Muqdisho
Pro Baashe Cabdi Gaate	Garoowe
Ibraahim Cabdi Yacquub	Berbera
Muuse Cabdi Yacquub	Iswiislarlaan
Khadar M. Xaashi (Huruuse)	Ingiriiska
Mahad Cabdullaahi Bootaan	Ingiriiska
Axmed-nuur C. Bootaan	Ingiriiska
Caasha Cabdinuur Xaashi	Hoolan
Jaamac Axmed Yaasiin	Ingiriiska
Maxamed Jaamac Ciise	Ingiriiska
Halyeyad Saado Cali	Alle ha u naxariisto
Muxamed Suleymaan X. Dayib	Qadar
Faarax Dalab Cabdullaahi	Ingiriiska
Cabdi Qawdhan Warsame	Garoowe
Cabdiweli Dhega-nalow	Maraykanka
Cabdi Xasan Cige	Maraykanka
Janaraal Siciid M. Shoodhe	Garoowe
Xamda Cismaan Cabdinuur	Ustaraaliya
Cumar Cali Koore	Kanada
Muuse Cali Koore	Ingiriiska
Saafi Maxamed Maydhane	Alle ha u naxariisto
Maxamed Cabdi Bullaale	Laascaanood
Maxamuud C. W (M.gacanjilib)	Beljim
Siciid Aw Cabdi	Alle ha u naxariisto

Axmed Cabdi Sholoh	Kanada
Axmed Guhaad Xaaji Axmed	Imaaraadka
Maxamuud Diiriye C. Joof	Kanada
Pro Cabdullaahi X. X (Sanjab)	Alle ha u naxariisto
Yuusuf Cabdullaahi Sh. Nuur	Buurtinle
Maxamuud Jaamac Dalmar	Garoowe
Axmed Macallin Jaamac	Alle ha u naxariisto
Asma Xasan Saalax	Maraykanka
Keyse Siciid Cartan	Noorwey
Maryan Guhaad X. Axmed	Maraykanka
Eng Luqmaan C. Xaashi	Yugaandha
Sacdiya Cabdillaahi Bootaan	Boosaaso
Pro Deeqa Jaamac Colujoog	Garoowe
Maxamed C. I (Dangarad)	Iswiidhan
Maxamed C. F (Cag-ma-dhige)	Iswiidhan
Saado Yuusuf Guhaad	Maraykanka
Cabdixaafid Yuusuf Guhaad	Maraykanka
Cabdicasiis Maxamed Jaamac	Maraykanka
Dubbad M. Cabdi (Canaakish)	Sucuudiga
Cabdalle Daahir Yuusuf	Ingiriiska
Eng Cabdillaahi Y. I (Saqiir)	Ingiriiska
Ibraahim Maxamuud Guure	Laascaanood
Saleebaan Maxamed Cismaan	Boosaaso
Ontuwaan Faransuwaan	Jabbuuti
Cabdiraxmaan X. N (Shagaxle)	Alle ha u naxariisto
Cabdillaahi Maxamed Mire	Alle ha u naxariisto
Aamina Khaalid	Imaaraadka
Siciid J. M (Tuwanti Sigis)	Danmaarik
Canab Cabdinuur Xaashi	Ingiriiska
Axmed M. Xasan Gac-ma-yare	Nayroobi
Cali Cabdinuur Xaashi	Laascaanood
Axmed Cabdi Timir	Laascaanood
Warsame Seeraar Xuseen	Garoowe
Maxamuud Warsame A. Quulle	Hargeysa
Khadar Cabdi	Hargeysa

Cabdulqaadir C. W (Digaale)	Garoowe
Khadar San-yare San-balooshe	Laascaanood
Caasha Xaashi Cabdalle	Kanada
Kinsi Maxamed Mire	Kanada
Yoonis Huruuse Aadan	Ingiriiska
Cabdirashiid Yuusuf Shaacuur	Laascaanood
Dr Maxamed Xasan M. Shoodhe	Garoowe
Fu'aad Cali Baarjeex	Maraykanka
Dr Yuusuf Cusmaan Sancad	Laascaanood
Jibriil Cali Ciise	Nayroobi
Mataan Xasan Boobe	Nayroobi
Cabdiraxmaan Cabbaase	Imaaraadka
Cabdinaasir Maxamuud X. Nuur	Kanada
Axmed M. Cali (A. Guufe)	Danmaarik
Pro Cabdisalaam M Tungub	Laascaanood
Faysal Jaamac Aádan	Laascaanood
Cabdicasiis Ismaaciil Shabbac	Danmaarik
Faarax Cali Guray	Iswiidhan
Cali X Cige	Imaaraadka
Cabdulqaadir C/laahi (Khaliil)	Burco
Cabdiweli Xasan Xaashi (Ku-jire)	Maraykanka
Maxamud C. Garboole	Maraykanka
Maxamed C. Carraale	Laascaanood
Siciid Cali Cadde	Maraykanka
Maxamed Cusmaan Cabdinuur	Laascaanood
Cabdiraxmaan Khaliif X. Xasan	Berbera
Axmed M. Jaamac Cashuur	Hargeysa
Jamaal M. Jaamac Cashuur	Hargeysa
Jabarti A. Xasan Saadle	Hargeysa
Jaamac Axmed Xasan (Badhe)	Laascaanood
Yuusuf Aw Maxamed Xasan	Kanada
Axmed Xasan Bile	Garoowe
Maxamed Axmed Shaad	Alle ha u naxariisto
Maxamuud-boocame	Ingiriiska
Dr Maxamed Jaamac S. Takar	Gaalkacayo

Mustafe Jaamac Kediye	Laascaanood
Maxamed Cali Cabdinuur	Laascaanood
Dr Jaamac Muuse Jaamac	Hargeysa
Ayaan Maxamed Cashuur	Ingiriiska
Maxamed Siciid Ismaaciil	Maraykanka
Cabdifataax Saalax M. (Galaydh)	Garoowe
Cabdikariim Olol	Laascaanood
Mawliid Ismaaciil (Haro-digeed)	Laascaanood
Xasan M. Jaamac (Saabuun)	Shiikh
Jaamac Cabdiraxmaan Carraale	Laascaanood
Siciid M Shire (Farey)	Ceerigaabo
Maxamuud Cabdirisaaq (Fayfle)	Laascaanood
Sharma-arke S. Saleebaan Dafle	Shiikh
Cabdirashiid Askar Jaamac	Laascaanood
Xasan Ciise Cali (Kuuriya)	Alle ha u naxariisto
Cali Xadhaadhe	Maraykanka
Hinda Maxamed Cawil	Laascaanood
Farxiya Axmed Xasan	Laascaanood
Cabdillaahi Cabdi (Dalas)	Maraykanka
Eng Xasan Ismaaciil Kaatun	Laascaanood
Jaamac Xasan Saalax	Laascaanood
Axmed Maxamed A. Eyr	Laascaanood
Yaasiin Ismaaciil Cabdulkariim	Alle ha u naxariisto

Ilaaheen Baa Mahadda Leh

Dhasha Eegmada (Eeg)

Eegmadu waa laba, kuwaas oo kala ah midda dhaayaha dhow ee hummaagyada iyo bidhaamaha intay la kulanto maanka u tebiso, iyo eegmada dheer ee qalbiga oo ah midda dahsoon ee dareen-wadayaasha qofka idilkoodba hagta oo habta. Hadda ba hodonnimadan bantookha ah ee aynu dhiganaheennan ku soo dhiraandhirinnay aqoon-baadhisaha carcarta leh ee Casiiskeen u sakhiray inuu helo murticuriye Cismaan Cabdinuur, ayaa aan geba-gebadeeda u xulannay kaalinta eegmada iyo weliba shanley ka afnaqaysa isla eegmada lammaan iyo ereyada walaalaheeda ah ee af Soomaaligu uu ayniyada kale kaga wada dheeereeyey. Bal dheeho oo dhuiux dhumucda nuxureed ee ay xanbaarsan yihiin ereyadan isku abka ah, bal se' kala muc, mug iyo macneba ah. Lixdan magac ee hoose marka ay yihiin cunugga ama dhaladka waa fal ama farid ama amar ah, halka mid walba faraciisa labaadi uu ka yeesho macne kii hore ka baaxad weyn, faraca u dambeeyaa na waxaa uu ba noqdaa mid lagu illaawi oo aad uga dhalan duwan asalkiisii uu ka soo farcamay.

Tuse 54: Dhasha Eegmada

Ereyga Asalka	Faraca 1aad	Faca 2aad
Jeedaali	Ujeeddo	Dan
Arag	Aragti	Mabda'
Fiiri	Fiiro	Feker
Dhawr	Dhawrid	Daryeel
Day	Daymo	Ku-dayasho
Dhugo	Dhugmo	Garasho

*"Abidkiin Fekera oo
Akhriyoo dhegaystoo
'Iska' looma baahnee
'Ino' iyo 'Id' yeesha"*

**Af-dhaab dhiganaha la yidhi yaa noo dhashoo yimiye
Curad dhumucle weeyiyo tixraac dheef inoo tariye
Daraasadaha dhuux oo dhadhami waad la dhacaysaaye
Dhayalna maaha iyo faan bushradu dheegeetiinna lehe
Waa dhaadhi-yahanoo waxtara tubaha dhaarsaniye
Waa dhigane loo soo dhursuun dhantaalnayne
Albaabadii dhinnaa buu intaan baabayaa kaniye
Ardayduu u dhaqayaa duruun mirna wuu korine
Dhallaankiyo qalaadkana naxwaha yuu u dhigayaaye
Dhiilliyo dardaar-werin gurracan dhumin u dooyeysan
Inuu dhaxal gabay saadiyeen duulal dhoohaniye
Afkeennay habaar dhaawacyo leh dhaax u naqayeene
Ka-dhiidhiga af-dhaab dhalay ayaa dhacan u soo rogaye
Waa dhiirri-gelin qarannimoo dhaacashana mudane
Dhiganuhu afkuu dheellitiri dheehashana soorye**

**Quraaristii
Qaryaan Maanmaal Buureed**

ISBN:5||901234||123457

Akaaddamiyadda Cakaara